

**UUSLIBERALISAATIO TODELLISUUDEN SOSIAALISEN
RAKENTUMISEN NÄKÖKULMASTA TARKASTELTUNA**

**Miika Kataja
Pro gradu -tutkielma
Yhteiskuntapolitiikka
Yhteiskuntatieteiden ja
filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Syksy 2016**

TIIVISTELMÄ

UUSLIBERALISAATIO TODELLISUUDEN SOSIAALISEN RAKENTUMISEN NÄKÖKULMASTA TARKASTELTUNA

Miika Kataja
Yhteiskuntapolitiikka
Pro gradu -tutkielma
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Ohjaajat: Silvasti, Tiina; Eskelinen, Teppo
Syksy 2016
Sivumäärä: 142 sivua

Tämän käsitteellis-teoreettisen, aiempaan tutkimuskirjallisuuteen pohjautuvan tutkimuksen aiheena on uusliberalismi. Tehtävänä on tulkita hermeneuttisen tutkimusstrategian ja tiedonsosiologisen lähestymistavan avulla, kuinka tämä poliittisen taloustieteen ideologia jalkautuu arkielämän todellisuuteen uusliberalisaation prosessissa.

Tarkastelen aluksi uusliberalismia tavoitetilana, yhteiskuntajärjestystä ohjaavana ideologiana. Tässä vuoden 1938 Walter Lippmann -kollokviosta haaroittuneessa liberalismiin variaatiossa klassisen liberalismiin vapausajattelu sai mukaansa ajatuksen valtiosta rajattuna, mutta säätelevänä ja kilpailua edistävänä mekanismina. Keskeisenä näyttäytyy pyrkimys valtion ja yksityisen alueen eriyttämiseen ja idea valtion alisteisesta suhteesta yksityisiin toimijoihin, erityisesti markkinoihin nähden.

Uusliberalisaatiota lähestyn todellisuutta konstruoivana prosessina. Tarkastelun näkökulmaksi valitsin Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin todellisuuden sosiaalisen rakentumisen teorian. Sen dialektisessa prosessissa ihminen toiminnallaan tuottaa yhteiskunnan, mutta ihminen on olemassa olevan yhteiskunnan tuotos. Tätä täydentää ymmärrys ideologiasta valta-asemaa tavoittelevan ryhmän määritelmänä todellisuudesta.

Uusliberalisaatiossa keskeiseksi osoittautui suostuvaisen subjektin, itsen yrittäjän tuottaminen. Väitän, että todellisuuden rakentamisen keskiössä on tapa, jolla järjestelmä uusintaa refleksiiviseen kilpailuun kykeneväisiä subjekteja ja ylläpitää kilpailun kautta järjestäytyvää roolihierarkiaa. Esitän, että tämä luonnollistaa markkinamaisten käyttäytymissäantöjen varaan rakentuvan toimintatavan subjektin arkitodellisuudeksi, samalla etäännyttäen poikkeavien tapojen varaan järjestäytyneet instituutiot, kuten julkisen vallan organisaatiot jokapäiväisen elämän kokemuksista. Kilpailun varaan rakennettua järjestystä ylläpidetään arjen keskustelun avulla, toisintaen valmiiksi arvoitettua talousrationaalista oikeuttamispuhetta, saavutetun valta-aseman mahdollistamalla epätietoisuuden tuottamisella, sekä viime kädessä suoralla pakkoavallalla.

Avainsanat: Uusliberalismi, uusliberalisaatio, poliittinen taloustiede, ideologia, yhteiskuntateoria, tiedonsosiologia, sosiaalinen konstruktionismi

SISÄLLYS

1. JOHDANTO.....	3
1.1. Tutkimusongelma ja tavoitteet	3
1.2. Tutkimusstrategia ja valinnat	5
1.2.1. Hermeneutiikka tutkimusfilosofiana	6
1.2.2. Tutkimuksen toteuttaminen	7
1.2.3. Tutkijan positio ja esiyymmärrys	9
1.3. Tutkimusraportin rakenne	11
2. TODELLISUUS JA SEN SOSIAALINEN RAKENTUMINEN	13
2.1. Johdanto tiedonsosiologiaan	13
2.2. Ideologia ja hegemonia	15
2.3. Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen	19
2.3.1. Sosiaalinen maailma ja sosialisatio	21
2.3.2. Instituutioituminen, roolit ja työnjako	23
2.3.3. Legitimointi ja symboliuniversumi	25
2.4. Teoreettisen näkökulman keskeisiä elementtejä	28
3. UUSLIBERALISMIN IDEOLOGIA.....	33
3.1. Uusliberalismin käsitteelliset lähtökohdat	33
3.1.1. Teorian syntyhistoria	34
3.1.2. Aatteen poliittinen kirjo	39
3.2. Uusliberalistinen valtavirtainen yhteiskuntajärjestys.....	42
3.2.1. Spontaanin yhteiskunnan järjestyminen	43
3.2.2. Minimioikeusvaltio ja negatiivinen vapaus.....	45
3.2.3. Markkinat ja niiden rationaalinen viitekehys	46
3.3. Uusliberalismin käsitteen työmääritelmä.....	49
4. UUSLIBERALISMIN IDEOLOGIAN JALKAUTUMINEN.....	52
4.1. Uusliberalismin subjektien reseptitieto	55
4.1.1. Itsen yrittäjän pääomien lajit	58
4.1.2. Itseohjautuvuus kilpailuyhteiskunnassa	62
4.1.3. Johtopäätökset reseptitiedosta	69
4.2. Uusliberalismin subjektien roolihierarkia	70

4.2.1. Kantajakollektiivien synty	75
4.2.2. Narsistisen kuluttajan kulttuuri.....	78
4.2.3. Unelmoivat kertakäyttöiset.....	81
4.2.4. Ulkopuolisten “itseaiheutettu” köyhyys	84
4.2.5. Johtopäätökset roolijärjestelmästä.....	88
4.3. Uusliberalistisen yhteiskuntajärjestyksen legitimointi.....	90
4.3.1. Talousrationaalinen oikeuttaminen	90
4.3.2. Vapauden kaipuu ja taloudellinen epätoivo	96
4.3.3. Kansallisvaltio ja globaalit toimijat.....	100
4.3.4. Johtopäätökset legitimaatiosta	101
5. IDEOLOGIASTA ARKITODELLISUUTEEN	104
5.1. Kolme tutkimushaaraa, yksi vastaus?	104
5.2. Toimija uusliberalistisen yhteiskunnan tuottamana	108
5.3. Yhteiskunta uusliberalistisen toimijan tuottamana.....	112
5.4. Todellisuutta rakentavan uusliberalisaation määritelmä	118
6. LOPUKSI.....	123
6.1. Tämän tutkimuksen tarina	123
6.2. Yhteenveto ja jatkotutkimusaiheet	125
7. KIRJALLISUUS	130
KUVIO 1: Itsen pääoman mekanismit.....	113
KUVIO 2: Yksityinen alue ja julkisen vallan alue	116

1. JOHDANTO

Uusliberalismin käsite on tutkielman kirjoitushetkellä noussut jälleen suomalaisen poliittisen keskustelun asialistalle. Kansantalouden kulukuripolitiikka sekä Sipilän hallituksen tavoitteet, kuten kilpailukykylähtöisyys, säätelyn purkaminen ja yrittäjyyteen kannustaminen vaikuttavat jo lähtökohtaisesti uusliberalistisilta (ks. Valtioneuvosto 23.6.2015). Vaikka kansainvälisesti sen kukoistuskausi sijoittui 80-luvulle ja Suomessakin 90-luvun laman jälkeisen uusliberalisaation jakson jälkeen on suosio voinut hiipua, kuten Raija Julkunen (2006, 32) kirjoitti vuonna 2006, jatkuu uusliberalismin talousajattelu ja globaalin markkinavapauden voittokulku yhä vahvana (esim. Patomäki 2015). Erityisesti vuoden 2008 rahoitusmarkkinakriisi, eurokriisi ja niiden kerrannaisvaikutukset Suomeen ovat nostaneet aiheen uudestaan asialistalle. Kiinnostukseni uusliberalisaation käsitteen tutkimiseen kumpuaakin tästä murroskauden asetelmasta (ks. Saari 2013), jossa julkisen hallinnon rakenteelliset muutokset ja kulukurin talousdiskurssi esitetään vääjäämättöminä ratkaisuin. Yhteiskuntapolitiikkassa oppiaineena ilmiön tarkastelun merkitys korostuu erityisesti sen positioituessa antamaan työkaluja pohjoismaisen mallin varaan rakentuneen hyvinvointivaltion kritiikkiin (esim. Julkunen & Nätti 1997; vrt. Esping-Andersen 1990).

1.1. Tutkimusongelma ja tavoitteet

Uusliberalismi on jo lähtökohtaisesti ristiriitainen käsite, se ei ole varsinaisesti poliittinen ideologia, eikä puhdas talousteoria, vaan jostakin näiden kahden väliltä. Tarkastelen tässä tutkimuksessa uusliberalismia lähtökohtaisesti poliittisen taloustieteen ideologiana, joka yhdistää liberaalia vapauden ideaa kilpailua edistävän pienen valtion ideaaliin¹. Ideologian jalkautumista yhteiskuntaan kutsun käsitteellä uusliberalisaatio, jonka jaottelen Antonio Gramscin (1978) kulttuurihegemonian teoriaan nojautuen kahteen prosessiin: toiminnallis-poliittiseen ja ajatuksellis-kulttuurilliseen uusliberalisaatioon. Täydentävän jaottelun esittävät Kevin Ward ja Kim England (2007), jotka kuvaavat uusliberalismia tavoitetilana ja uusliberalisaatiota monimuotoisena prosessina, jossa se nähdään hegemonisena

¹ Katso tutkimuksessa käytetty ideologian määritelmä luvusta 2.4. ja uusliberalismin tarkempi määritelmä luvusta 3.3.

hallintana, politiikkaohjelmina, valtion ja yhteiskunnan muotoon vaikuttavana mekanismina sekä hallinnallisuutta tuottavana projektina.

Tutkimuksessa tulkiten uusliberalisaatiota gramscilaisen jaottelun jälkimmäisestä lähtöasetelmasta: ajatuksellisena, kulttuurisena, todellisuutta sosiaalisesti tuottavana prosessina, jolloin tarkastelun ulkopuolelle rajautuu valtaosa sen poliittis-taloudellisesta toiminnasta. Tavoite on vastata kysymykseen: *miten uusliberalisaatio rakentaa sosiaalisesti todellisuutta?* Vastaukseen pyrkiessä tutkimuksen argumentaatio on pilkottu kolmeen erilliseen osaan: kahdeksi analyysiluvuksi ja yhdeksi näiden vastauksia syntetisoivaksi pohdintaluvuksi.

Ensimmäinen osa tarkastelee *uusliberalismia* ideologian abstraktiona. Tässä osassa käsitteen ja siihen liittyvien keskeisten teorioiden syntyhistoriaa selvittämällä, taustalla olevia poliittisia lähtökohtia käsittelemällä, sekä merkittäviä teoreetikkoja tunnistamalla ja heidän ajatuksiaan kuvailemalla pyrin ymmärtämään uusliberalismin tärkeimpiä ominaisuuksia ja keskeisten toimijoiden tavoittelemaa yhteiskuntajärjestystä. Ensimmäisen osan tavoitteena on pyrkiä työmääritelmään uusliberalismista ideologiana.

Toinen osa sisältää valtaosan tutkimusongelman ratkaisun kannalta keskeisestä analyysistä, sen keskittyessä *uusliberalisaatioon*. Mukaan astuu tarkastelunäkökulmaksi valittu tiedonsosiologinen tulkintakehys, jonka avulla tutkin ideologian abstraktion jalkautumista elämismaailman todellisuudeksi. Kehys rakentuu Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin (1995) vuonna 1966 esittämän *todellisuuden sosiaalisen rakentumisen* teorian varaan. Tämä sosiaalisen konstruktionismin tutkimussuuntauksen lähtökohta pohjautuu kolmeen prosessiin: subjektiviteetin ulkoistamiseen, tiedon objektivoitumiseen ja objektivoituneen tiedon sisäistämiseen. Kehyksen muokkaamana alkuperäinen tutkimuskysymys kiteytyy luvussa muotoon, että miten uusliberalismin ideologia ja sen keskeiset ajatusrakenteet jalkautuvat subjektien tasolle ja edelleen objektivoituvat yhteiskuntaa jäsentäväksi järjestelmäksi ja sitä legitimoivaksi systeemiksi? Tämä on edelleen jaettu kolmeen teoriasta johdettuun alakysymykseen ja osan tavoitteena onkin näihin vastaaminen:

- 1) Minkälaisia arvojärjestelmiä ja käyttäytymissääntöjä, sosiaalisen tietovarannon “reseptitietoa”, uusliberalisaatio tuottaa?
- 2) Minkälaisena työnjakoa ohjaavana roolijärjestelmänä uusliberalismi objektivoituu yhteiskuntaan?
- 3) Miten ja minkälaisilla käsitejärjestelmillä uusliberalisaatio tuottaa ja ylläpitää ideologian legitimitettä?

Kolmas osa on kahta aiempaa osaa vertaileva, synteetisimainen pohdintaluku, jossa ideologian abstraktiota ja sen arkitodellisuuteen jalkautumisen prosesseja käsitellään lomittain, tavoitellen tulkinnan syventämistä. Palaan alkuperäiseen tutkimusongelmaan, johon etsin vastauksia sosiaalisen konstruktionismin tarkastelukehystä edelleen tulkinta-avaimena käyttäen. Tavoittelen osiin jaetun tutkimuksen sitomista kokonaisuudeksi ja pyrin vastaamaan tutkimuskysymykseen: *miten uusliberalisaatio rakentaa sosiaalisesti todellisuutta?* Tämä kiteytyy todellisuutta rakentavan uusliberalisaation määritelmäksi.

1.2. Tutkimusstrategia ja valinnat

Tämä tutkimus on hermeneuttinen, tulkitseva, käsitteellis-teoreettinen tutkimus. Prosessin alkuvaiheessa hyödynsin Tuomo Takalan ja Anna-Maija Lämsän (2001) *tulkitsevan käsitetutkimuksen* metodia², kirjoituspöytä tutkimuksen toteutustapaa, joka korostaa hermeneuttisessa tutkimusprosessissaan aineiston ja tutkijan välistä dialogia ja tämän tuottamaa, usein heuristista käsitteen tulkintaa. Menetelmä ja sen teoriaa seuraileva variantti (ks. mt.) vaikutti todellisuuden sosiaalisen rakentumisen teorian mukaantuloon ja ohjasi ensimmäisen luonnoksen muodostumista. Tutkimuksen edetessä kuitenkin irtauduin menetelmästä, sen osoittautuessa rajoitteiseksi tuottamaan vastauksia tutkimusongelmaan. Tämän jälkeen tutkimusprosessia ohjasi hermeneutiikka Hans-Georg Gadamerin (ks. 2005; 1977) määrittelemänä. Evoluutiota voi kuvata käsitteellis-teoreettisessa tutkimuksessa painopisteen siirtymisenä hiljalleen käsitteestä teorioihin, olemassa olevien käsitteen

² Käsiteanalyysi on ei-empiirinen tutkimusote, joka voi joko toimia pohjana empiiriselle tutkimukselle tai olla oma tutkimusotteensa (Puusa 2008; vrt. Nuopponen 2009; Ahonen & Kallio 2002). Muita yleisiä käsitetutkimuksen menetelmiä ovat mm. Walkerin ja Avantin (1983) malli, joka on uudelleenmuotoiltu Wilsonin (1963) mallin pohjalta, sekä Näsin (1980) käsiteanalyysi. Alkuperäisen menetelmävalinnan keskeisenä perusteena oli erityisesti teoreettisen näkökulman mukaan tuottaminen tutkimukseen.

määrittelyiden kuvailusta siihen liittyvien ominaisuuksien ja ajatusrakennelmien tulkinnaksi. Tämä siirtymä tuntui luonnolliselta, sillä kuten Tomi J. Kallio (2006, 516) toteaa, on Takalan ja Lämsän (2001) menetelmän tapainen käsitetutkimus hyvin lähellä teoreettista tutkimusta, vaikka se varsinaisesti ei sitä ole.

Pertti Järvinen ja Annikki Järvinen (2004, 17–37) esittävät, että “teoriat kokoavat, yhdistelevät ja systematisoivat aikaisempia erillisiä tutkimustuloksia”. Teoria voidaan johtaa *deduktiivisesti*, jolloin se tuotetaan logiikan säännöillä joukosta aksioomia, väitteiksi tiivistettyjä peruslauseita, tai *induktiivisesti*, jolloin se johdetaan yleistyksinä empiirisistä tutkimuksista. Työssä lähtökohtana on kuitenkin *abduktiivinen päättely* ja erityisesti tarkastelukehityksen näkökulmasta johtuen teoriaohjaavuus. Tiedonsosiologia muodostaa tematisointia rakenteistavan kehityksen, kuitenkin siten, että sen tehtävä on vain “aukoa uusia ajatusuria”, tuottaa mahdollisuuksia “kaapata” sen avulla käsitteen ominaisuuksien tulkintoja. Tutkimusprosessin tavoitteena on pyrkiä intuitiivisesta käsityksestä ja työhypoteeseista kohti lopullista hypoteesia, eikä niinkään tavoitella valmista, kattavaa teoriaa. Abduktiivinen päättely johtaakin yleensä lähinnä parhaimpaan mahdolliseen arvaukseen. (Ks. Tuomi & Sarajärvi 2013; Järvinen & Järvinen 2004; Niiniluoto 1980.) Vaikka tämän tutkimuksen voi katsoa lähestyvän aiempaan tutkimuskirjallisuuteen pohjautuvaa yleistä yhteiskuntateoriaa, koska se tarkastelee kuinka uusliberalistinen yhteiskunta on konstituoitunut, vertautuu tutkimuksen jaottelun toiseen osaan sijoittuva keskeinen analyysi enemmän aikalaisdiagnoosiin. (Ks. Kallio 2006, 524–525; Noro 2000.)

1.2.1. Hermeneutiikka tutkimusfilosofiana

Gadamerin (2005, 29) mukaan hermeneutiikan sääntönä on ymmärtää “kokonaisuus yksittäisestä ja yksittäinen kokonaisuudesta”. Ymmärrykset on pilkottava merkityksiksi, jotka on kyettävä uusintamaan samankeskeisissä kehissä. Tutkimus on merkityksien luonnostelua, jolloin jo luonnos tuottaa merkitysten kokonaisuuden. Sekin saa alkunsa jostakin, eli ennakko-odotuksista kokonaisuudesta. Merkitysten etsimisen kehät ovat tämän luonnostelun jatkuvaa peilaamista uusien, syventymisten kehien tuottamia merkityksiä vasten, jossa esiymmärryksen horisontista edetään kohti teoksen horisonttiin sulautuvaa

ymmärtämisen horisonttia. Tämä vaatii ennakkokäsitysten korvaamista soveltuvimmillä, sekä eriytyvien kilpailevien luonnosten, harhaanjohtavien näkemysten hylkäämistä. (Mt., 29–39.)

Gadamer (2005, 221) korostaa, että hermeneutiikan avulla tutkittavissa teksteissä lähtökohtana on sen abstraktion, ajatusrakennelman ymmärrys, ei käytetyn kielen toiminta sinänsä. Riskit hermeneuttisessa tutkimuksessa ovat ymmärryksen muodostuminen kehäpäättelmänä, jolloin tulkinta on määritelty niillä ominaisuuksilla jotka ovat sen tuottaneet (esim. Steiner 1978, 26), tai kirjoituksen tulkintana omien ennako-oletusten mukaisesti. Tästä Gadamer (2005, 220) kuitenkin toteaa, että vetoamalla tekstissä sanottuun, pysyy se viitekohtana “tulkintamahdollisuuksien kyseenalaisuudelle, mielivaltaisuuksille tai ainakin moninaisuudelle”. Gadamer (mt., 34; vrt. 1977, 34–35; 38–39) korostaa, että hermeneuttisen tutkimuksen prosessissa tutkija voi tarkastella nimenomaan oman “ennakkonäkemyksensä oikeutusta eli alkuperää ja pätevyyttä”, tekstin tutkiminen ei myöskään hänen mukaansa vaadi “neutraaliutta”, vaan valmiutta ennakkonäkemyksien eriyttämiseen tekstin näkemyksistä. Gadamer kannattaa myös Heideggerin hermeneutiikan tulkintaa, jossa hermeneuttinen kehä voidaan tulkita lähtökohtaisesti subjektiivisena, esiyymmärryksen kautta lähtevänä prosessina. Erityisesti Heideggerin määrittelemässä esiyymmärryksen horisontissa korostuu yksilön historiallis-kulttuurinen sijainti ja sen tuottama ymmärryskehys. (Gadamer 2005, 35; 1977, 42; 198–240, vrt. Lock & Strong 2010, 58–63; Kaakkori 2009.)

1.2.2. Tutkimuksen toteuttaminen

Kallion mukaan teoreettinen tutkimus muistuttaa laadullista, empiiristä tutkimusta, mutta erona on se, että teoreettisessa tutkimuksessa teoria on tutkimuksen päämääränä, ei keinona. Se yhdistää kysymykset “mitä” ja “miksi” samaan ulottuvuuteen ja prosessina se on analyysin ja synteysin vuoropuhelua. Keskeistä on aineiston valikoituminen, jota on pohdittava yhdessä kysymyksenasettelun kanssa ja lähtökohtaisesti retorisesti, eikä niinkään loogisesti tapahtuva argumentointi, jonka avulla tutkimuksesta rakennetaan uskottava. (Kallio 2006, 526–528.)

Tutkimuksessa käytetty kirjallisuus muovautui seuraavalla tavalla: alkuvaiheessa tutkimuskirjallisuus pyrittiin hankkimaan ja rajaamaan systemaattisilla hauilla kahdesta eri kirjastotietokannasta, suomalaisten kirjastojen Finna-kannasta ja ProQuest Sociological Abstracts -tutkimustietokannasta eri hakutermin kombinaatioilla³. Tämä rajasi perusjoukon tuhansista kirjoituksista satoihin ja edelleen tutkimusongelmaan peilaten noin kahdenkymmenen kirjoituksen otokseen. Tämä otantatapa osoittautui kuitenkin tutkimusongelman selvittämisen ja tutkimusprosessin näkökulmasta sopimattomaksi, keinotekoiseksi rajoitteeksi. Näiden hakujen muodostama kirjallisuus rajasi kuitenkin ensimmäisen luonnoksen tuottamisessa hyödynnetyn tutkimuskirjallisuuden rungon.

Otantatavasta irtautumisen jälkeen, sekä työn painopisteen siirtyessä käsitteellisestä teoreettiseksi työksi, on aineisto hengittänyt luonnollisesti: pienentynyt tutkimuksen rajauksien tarkentuessa ja laajentunut tutkijan ymmärryksen jalostuessa ja tutkimuksen kuluessa tarpeiden ilmentyessä. Kirjallisuuden keruuta ohjasi kuitenkin harkinnanvaraisen otannan periaate. Jari Eskola ja Juha Suoranta (1998, 18; vrt. Tilastokeskus 2.7.2016) korostavat, että “harkinnanvaraisessa otannassa on kysymys tutkijan kyvystä rakentaa tutkimukseensa vahvat teoreettiset perusteet, jotka osaltaan ohjaavat aineiston hankintaa”, joten aineiston tieteellisyyden kriteerinä ei ole sen määrä vaan laatu. Katson, että tässä tutkimuksessa seurattu polku tutkimuskirjallisuuden keräämiseksi ja rajaamiseksi tutkijan harkinnan mukaisesti on soveltuvin vaihtoehto. Erityisesti ensimmäisen analyysikehän ja luonnoksen tuottamisen jälkeen arvioin, että ymmärrykseni käsitteestä ja sitä käsittelevästä kirjallisuudesta on riittävä käyttämään omaa harkintaani tutkimuskirjallisuuden valinnassa. Keskeisintä tutkimuskirjallisuutta on esitelty myöhemmin niille relevanteissa luvuissa.

Esimerkiksi Timo Laine (2010, 36) toteaa, että hermeneuttisessa tutkimuksessa teksti on keskustelukumppani tutkijalle ja tämän dialogin tavoitteena on pyrkimys toisen ymmärtämiseen. Prosessissa tutkimuskirjallisuudesta on ensimmäisen lukukerran jälkeen

³ Hakutermit: uusliberal*, neoliberal* tai neo-liberal*. ProQuest-kannassa koehaussa ei löytynyt suomenkielisiä osumia, joten käytetyt hakutermit: neoliberal* tai neo-liberal*. Uusliberalisaatioon liittyvää kirjallisuutta rajattiin myöhemmin edelleen ProQuest-kannan haussa: sen hakusyntaksi kokonaisuudessaan: ti((neoliberal* OR neo-liberal*)) AND (all(hegemony) OR all(“human capital”) OR all(culture) OR if(gramsci) OR if(foucault) OR if(bourdieu)). Myöhemmässä vaiheessa haettu myös libertarismiin liittyvällä termillä libetar* molemmista kannoista, samoja rajauksia käyttäen.

tuotettu luonnos, joka muodostui referaattimaista tekstikatkelmista ja niitä kommentoivista muistiinpanoista niistä teemoista, joiden katsoin antavan vastauksia tutkimusongelmaan. Uusliberalisaation analyysin osalta etsin vastauksia erityisesti teoreettisen näkökulman avulla johdettujen apukysymyksien tuottamaan löyhään runkoon reflektoiden. Tämä kehämäinen prosessi: kysymyksen muotoutuminen, uuden teeman ilmentyminen tai aiemman ajatuksen tarkentuminen luonnostellessa, tutkimuskirjallisuuden rajaaminen ja läpikäynti, sekä sen koodaus tähän pohjautuen, koodauksen purku luonnoksen osaksi ja edelleen luonnoksen osan tarkastelu suhteessa kokonaisuuteen muodosti varsinaisen tutkimusprosessin. Tavoitteena on siten sekä tutkijan ja tutkimuskirjallisuuden, analyysin ja synteysin välinen vuoropuhelu, mutta osin myös eri teoreetikkojen käsitteeseen liittyvien määritelmien välinen dialogi. (Vrt. Kallio 2006; Takala & Lämsä 2001.)

1.2.3. Tutkijan positio ja esiymmärrys

Gadamerin (2005, esim. 10–11) jo lähtökohtaisesti subjektiivinen hermeneuttinen tutkimustapa korostaa, että on keskeistä ymmärtää tutkijan riippuvuudet ja ajatteluun vaikuttavat ulkoiset tekijät. Työn ollessa “kylmään” kirjallisuuteen perustuva tutkimus, ovat sen tutkimuseettiset lähtökohdat erityisesti juuri näiden tulkintaa värittävien esioletuksien tunnistamisessa⁴. Kallio (2006, 529) toteaa, että “teoreettisessa tutkimuksessa käytännössä ainoa tapa edesauttaa objektiivisuuspyrkimyksiä on tehdä päättelyprosessista mahdollisimman avoin ja läpinäkyvä”, mutta ihmisen tietoisuus eriyttää aina tarkastelun objektiivisista lähtökohdista. Näihin vedoten, hyvää hermeneuttista tutkimusperiaatetta noudattaen, pyrin kuvailemaan myös omaa positiotani ja esiymmärrystäni. Kuvailen tässä alaluvussa myös joitakin tutkimuksen yleisiä lähtöasetelmia.

Keskeinen lähtöasetelma tutkimuksessa liittyy valtaan ja tapa, jolla tämä tutkimuksessa ymmärretään, kuvaa hyvin esiymmärrystäni. Takala (2005) esittää typologian, jossa käsitys vallasta on jaettu neljään ulottuvuuteen: 1) weberiläiseen lähtökohtaan, jossa se sijaitsee rakenteissa ja instituutioissa, 2) marxilaiseen lähestymistapaan, joka korostaa työväen ja kapitalismin dialektiikkaa, sekä luokkataistelun vastakkainasettelua, 3) kriittisen teorian

⁴ Esimerkiksi Pierre Bourdieu (1995, 96–97) korostaa refleksiivisen sosiologian ohjeessaan, että aito refleksiivisyys on tuskallista, sillä “se pakottaa huomaamaan asioita, jotka ovat yleisiä, yhteisiä, banaaleja ja jokapäiväisiä.”

näkökulmaan, jossa valta on yhdistetty konfliktitilanteeseen ja 4) foucault'laiseen valtakäsitykseen, jossa valtaa on kaikkialla, ei ainoastaan pakottavana valtana vaan myös tuottavana valtana, johon liittyy myös sen diskursiivinen⁵ käyttö. Tutkimus kiinnittyy lähtökohdiltaan tähän neljänteen vallan ulottuvuuteen, jolloin valta ulottuu toimijatasolle ja vuorovaikutukseen (vrt. Foucault 2000; 1998; Husa 1995; Kusch 1993). Foucault ei kuitenkaan pidä ideologiaa käsitteenä juurikaan käytännöllisenä, katsoen sen lähinnä olevan dialektisessa asemassa "totuuteen" ja subjekteja yhteen muottiin pakottavaksi mekanismiksi (ks. esim. Merquior 1985; Foucault 1980), joten ideologian lähtöasetelma tutkimuksessa pohjautuu marxilaiseen, materialistiseen historiankäsitykseen perustuvaan ideologian määritelmään.⁶

Käytettyjen teorioiden valikoitumista tutkimukseen ei voi pitää täysin sattumana tai ulkoisten tekijöiden tuottamana tuloksena, sillä koen fenomenologiasta ammentavan sosiaalisen konstruktionismin ja tutkimuskirjallisuuden useiden teoreetikkojen taustalla olevan strukturalismin⁷ lähtökohtaisesti kiinnostaviksi suuntauksiksi. Erityisesti strukturalismin eri tekstit ovat tuottaneet vahvan vastakaivun itsessäni ja huomaan tulkintani seurailevan usein suuntaukseen liittyviä ajatusrakenteita. Katson myös kauppatieteilijän

⁵ Diskursseja tulkitsekseni tässä tutkielmassa foucault'laiseen geneologiseen määrittelyyn nojautuen tiettyyn aikaan sitoutuvina, totena esitettyinä lausumina todellisuudesta. Geneologisessa perinteessä keskeistä on valtaulottuvuus, eli kuinka tieto (fra. *savoir*) ja valta (fra. *pouvoir*) liittyvät yhteen, sekä miten eri lausumat määräytyvät suhteessa toisiinsa. (Foucault 2000; 1998; 1980; ks. myös Potter 1996, 97-121; Husa 1995; Foucault 1986.)

⁶ Foucault'n valtakäsityksen yhteyttä ideologiaan voi hakea dispositiivin käsitteestä ja vielä tarkennettuna siihen liittyvistä totuuden regiimeistä, historiallisten, vahvimpien hegemonisten valtastrategioiden stabilisoinnista, totuutena pidetyistä diskursseista (esim. Foucault 2010a, 1-20; 2000, 22-39).

⁷ Strukturalismi on erityisesti Ranskassa 60-luvulta lähtien vallalla ollut tieteenfilosofian suuntaus, joka korostaa yhteiskunnan rakenteiden vaikutusta yksilöihin (Kurzweil 1996; Merquior 1986; Sturrock 1986). Strukturalismin lähtökohdaksi katsotaan Ferdinand de Saussuren lingvistinen teoria, jossa *merkki* jakautuu kahdeksi eri elementiksi jotka ovat akustisen *merkitsijä* ja konseptuaalinen *merkitty*. Merkitty on olemassa vain ajatuksena, jonka merkitsijä kutsuu. Merkitsijä on kielen materialistista puolta kuvaava elementti. Tämä sama rakenne ulottuu myös kielen ulkopuolelle, kuten kuviin ja piirroksiin, niiden tehtävä on yhdessä viestin kommunikointi: *merkityksellisyys*. (Kurzweil 1996; Merquior 1986; Sturrock 1986.) John Sturrock (1986, 7) kuvaa tätä kukkien esimerkin avulla: kukkivalla kukalla ei ole merkityksellisyttä jos sitä ei havainnoi kukaan, mutta kulttuurisiin arvoihin yhdistettyinä kukilla voi sitä olla esimerkiksi hautajaispeppeleinä, jolloin nämä toimivat konseptisen ajatuksen, kuten myötätunnon merkitsijänä. Strukturalismin keskeisiksi teoreetikoiksi lasketaan antropologi Claude Lévi-Strauss, kirjallisuuskriitikko Roland Barthes, filosofit Michel Foucault ja Louis Althusser sekä psykoanalyttikko Jacques Lacan. Monet näistä, kuten tässäkin tutkimuksessa hyödynnetyt Althusser ja Foucault ovat kuitenkin kieltänyt olevansa strukturalisteja ja osa, kuten Foucault, on laskettu siirtyneen jälkistrukturalismiksi kutsuttuun, strukturalismille kriittiseen suuntaukseen. (Kurzweil 1996; Merquior 1986; Sturrock 1986.)

taustani⁸ vaikuttaneen tulkintaani. Se on suunnannut katseen talousmekanismien mikrotasolle, ansaintalogiikalla tuotettuun ymmärrykseen sopimuksellisuudesta ja vaihdannan prosesseista. Tutkimuksen lähestymistapaa voikin kuvailla ehkä ennemminkin ensisijaisesti lähestymiseksi kauppatieteilijän esiymmärryksen avulla yhteiskunta- ja taloustieteen ilmiöön, kuin yhteiskuntatieteilijän lähestymistapana ensisijaisesti taloustieteen ilmiöön. Olen myös kannattanut talouden tarkastelua kysynnän kautta, mikä asettaa ajatteluni suoralle törmäyskurssille joidenkin uusliberalismiin keskeisesti liittyvien talusteorioiden kanssa. Ideologian tasolla subjektiviteettini vertautuu ehkä lähimmin sosiaaliliberalismin⁹ ajatusrakenteisiin. Myös aikaisempi toimintani yhdistys- ja järjestötoiminnan organisaatioissa, sekä työntekijänä että luottamushenkilönä mm. kylätoiminnassa sekä urheilujärjestöissä on epäilemättä vaikuttanut esiymmärrykseni horisonttiin. Nämä kollektivismiin ja usein solidaarisuuden objektivoitumat voidaan katsoa lähtöoletuksiltaan uusliberalismin periaatteiden vastaiseksi, erityisesti niiden suomalaisten, aatteellisten ja yleishyödyllisten määrittelyjen mukaisesti.

1.3. Tutkimusraportin rakenne

Lähestyessä tutkimusta hermeneuttisena kokonaisuutena on jokaiselle luvulle asetettu oma tavoitteensa. Tutkimusraportti on kirjoitettu riittävällä laajuudella, jotta lukeneisuudelta puutteellinenkin lukija voi sitä seuraten saada riittävän ymmärryksen tutkimusongelmaan liittyvistä asetelmista ja siitä reitistä, jota etenemällä ongelma on pyritty ratkaisemaan. Aihepiiristä kiinnostuneita varten on seurailtuja ajatuspolkuja kuvailtu tarkemmin työn alaviitteisiin, joista löytyy usein myös käytettyjen käsitteiden tarkempia määrittelyjä.

Toisessa luvussa kuvaillaan tulkinta-avaimena käytetty teoreettinen näkökulma. Ensiksi tarkastelen tiedonsosiologian lähtökohtia yleisesti. Seuraavaksi kuvailen ideologian ja tiedon ominaisuuksia. Kolmanneksi käsittelen todellisuuden sosiaalisen rakentumisen teoriaa jaettuna kolmeen alalukuun. Luku päättyy yhteenvetoon, jossa kuvailen keskeisiä tarkastelun viitekehystä rakentavia elementtejä. Tämän luvun päämääränä on ensisijassa

⁸ KTM, Jyväskylän yliopisto 2008.

⁹ Ks. määritelmä ja vertailua uusliberalismiin luvusta kolme.

kuvailla sitä tiedonsosiologian ymmärrystä, jolla varustettuna lähdin analyysin kehille, joten erityisesti yhteenvedossa olen hyödyntänyt runsaasti pohtivaa otetta.

Kolmannessa luvussa tarkastelen uusliberalismia ideologian abstraktiona. Se on jaettu kolmeen alalukuun, ensiksi tarkastellen uusliberalismin käsitteellisiä lähtökohtia. Seuraavaksi kuvailen keskeisten teoreetikkojen ideaalia yhteiskuntajärjestyksen mallista. Lopuksi esitän yhteenvedon jossa muodostetaan uusliberalismin ideologian työmääritelmä.

Neljäs luku keskittyy tarkastelemaan uusliberalisatiota teoreettisen näkökulman avulla todellisuutta rakentavana prosessina. Ensiksi tarkastelen uusliberalismin reseptitietoa ja sen mekanismeja. Seuraavaksi keskityn näiden varaan rakentuneeseen roolihierarkiaan. Kolmanneksi käsittelen ideologian legitimitetin tuottamista. Luvun tavoitteena on tutkimuskysymyksen tarkastelukehyksen avulla johdettuihin alakysymyksiin vastaaminen.

Viides luku on kokoava, pohdintamainen synteasiluku kahdesta aiemmasta luvusta, jonka päätteeksi pyrin antamaan vastauksen tutkimusongelmaan. Ensiksi tarkastelen kolmen keskeisen uusliberalisaatiota tutkivan teoreetikon tulkintaeroja. Toinen ja kolmas alaluku täydentää ymmärrystä tavoitetilaan pyrkivästä todellisuutta rakentavasta uusliberalisaation prosessista. Neljäs alaluku antaa vastauksen tutkimusongelmaan.

Kuudes luku on loppuluku, jossa reflektoin tehtyä tutkimusta prosessina, tuotan lyhyen yhteenvedon, sekä esittelen tutkimuksen keskeiset johtopäätökset ja jatkotutkimusaiheita.

2. TODELLISUUS JA SEN SOSIAALINEN RAKENTUMINEN

Tässä tutkimuksessa ymmärrys todellisuudesta ja sen rakentumisesta pohjautuu Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin (1995) teoksessa *“Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen: tiedonsosiologinen tutkielma”* esitettyyn teoriaan konstruktivistisesta todellisuuden muotoutumisesta. Seuraavissa alaluvuissa esittelen teoriaa, sekä joitakin keskeisiä siihen vaikuttaneita ajatuksia. Ensiksi tarkastelen tiedonsosiologiaa yleisesti sekä käsittelen hegemonian ja ideologian käsitteitä. Sen jälkeen keskityn todellisuuden sosiaalisen rakentumisen teoriaan. Viimeinen alaluku on yhteenvetoluku jossa määrittelen tutkielmassa näistä kahdesta alaluvusta hyödynnettyjä keskeisiä elementtejä.

2.1. Johdanto tiedonsosiologiaan

Tietoa ja tiedonsosiologiaa lähestyessä on eroteltava kaksi eri filosofista ajattelusuuntaa: *ontologia* ja *epistemologia*. Tieteen termipankki (20.6.2016a) määrittelee ontologian “oppina olemassaolon luonteesta”, joka tarkastelee olioita ja niiden olemassaoloa materiaalisina entiteetteinä. Epistemologia, tai tietoteoria, jonka alle tiedonsosiologia sijoittuu, on Tieteen termipankin (20.6.2016b) mukaan “filosofian osa-alue, joka tutkii tiedon tai tietämisen ehtoja, mahdollisuutta, pätevyyttä sekä totuuden ongelmaa”.

Sosiaalinen, konstruktivistinen epistemologia tutkii tietoa sosiaalisessa, kulttuurillisessa ja historiallisessa kontekstissa. Matthias Steup (21.3.2014) jakaa sen kahteen eri tyyppiin: “heikkoon” konstruktivismiin, jonka näkökulmassa tieteelliset teoriat on kerrostettu sosiaalisilla, kulttuurisilla ja historiallisilla esioletuksilla, kun taas “vahva” tyyppi katsoo, että totuuden ja todellisuuden merkitykset ovat itsessään konstruoituja. Bergerin ja Luckmannin (1995) teorian, siten myös tämän tutkimuksen lähtöasetelman, voi katsoa sijoittuvan konstruktivistisen epistemologian vahvaan haaraan. Heidän perusväitteensä tiedonsosiologiasta toteaa, että:

Todellisuus on sosiaalisesti rakentunutta ja että tiedonsosiologian tehtävä on tämän rakentumisprosessin tutkiminen [...] Todellisuudella tarkoitamme yksinkertaisesti tahdostamme riippumatonta ilmiöiden maailmaa, jonka olemusta toiveemme eivät kykene

muuttamaan. Tiedolla viittaamme varmuuteen siitä, että ilmiöt kaikkine ominaisuuksineen ovat todellisia. (Berger & Luckmann 1995, 11)

Berger ja Luckmann (1995, 12–13) esittävät, että tiedonsosiologian tavoitteena on selvittää kuinka todellisuuden ja tiedon kerrostumat kytkeytyvät yhteiskuntaan, tutkia sosiaalista tiedonvaihtoa ja prosesseja jotka tuottavat tiedosta sosiaalisesti hyväksyttyä todellisuutta¹⁰. Tapio Aittola ja Ilkka Pirttilä (1986, 1) määrittelevät tiedonsosiologian etsivän vastauksia kysymyksiin: “Mitä on tieto? Millainen on yhteiskunnallinen todellisuus? Miten tieto ja yhteiskunnallinen todellisuus liittyvät toisiinsa? Mitkä ovat tiedon yhteiskunnalliset perusedellytykset? Miksi eri aikoina ja erilaisissa yhteiskunnissa on pidetty niin erilaisia asioita totena ja epätotena?”

Berger ja Luckmann (1995, 14–16) toteavat, että termi *tiedonsosiologia* on peräisin Max Scheleriltä¹¹, mutta tulkitsevat sen lähtöoletuksen olevan marxilaisessa historiallisessa materialismissa. Muina tiedonsosiologiaan vaikuttaneina keskeisiä ajattelijoita he korostavat mm. Friedrich Nietzscheä¹², Karl Mannheimia¹³ ja Alfred Schützia. Kahdeksi merkittäväksi vaikuttajaksi tiedon olomuodon ymmärryksestä sosiologiassa tieteenalana he nimeävät Max Weberin ja Émile Durkheimin. (Mt. 17–28.)

Seuraavassa alaluvussa syvennyn ideologian ja sen jalkautumisen ymmärtämisen kannalta keskeisiin tiedonsosiologiaan vaikuttaneisiin teorioihin, ennen kuin palaan alaluvussa 2.3. Bergerin ja Luckmannin teoriaan todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta.

¹⁰ Tiedon paikkaansapitävyydestä tai virheellisyydestä huolimatta (mt.), hyläten tiedon ontologisen aspektin.

¹¹ Aittola ja Pirttilä (1986, 21–22) kuvailevat, että erityisesti Max Schelerin vaikutuksesta tiedonsosiologia tuotti työkalun, jolla voitiin saada “absoluuttista ja varmaa tietoa eri maailmankatsomuksista ja niihin liittyvistä perusnäkemyksistä”, jolloin yhteiskuntaluokkien ja -ryhmien intressien ulosrajaamisella voitiin tuottaa sitoutumatonta ymmärrystä, tulkiten “ideaalisen” päällysrakenteen ja “reaalisen” perustan suhteita.

¹² Nietzsche erityisesti tuotti irtaantumisen absoluuttisen totuuden ja “ikuisen faktan” olemassaolosta ja totesi “faktojen” olevan ihmisten (historiallisen) tulkintaprosessin tuotosta (Nietzsche 2005, 12–30). Klassisessa filosofiassa, esimerkiksi stoalaisessa ajattelussa absoluuttinen totuus (lat. *verum*) oli kuitenkin epistemologiassa keskeinen käsite (esim. Laërtius 1925, 153–161).

¹³ Ks. Mannheim (2007) ja erityisesti teos “*Ideology and Utopia*” (mt., 1954). David Kettler, Volker Meja ja Nico Stehr (1984) painottavat, että tiedonsosiologian kriittinen tarkastelu ilman tähän jälkimmäiseen teokseen tutustumista on mahdotonta.

2.2. Ideologia ja hegemonia

Ymmärryksen ideologiasta pohjustan tutkimuksessa pääosin marxilaiseen, materialistiseen historiankäsitykseen tukeutuvaan ideologian määritelmään. Se ei suinkaan asetu sosiaalisen konstruktionismin tarkastelunäkökulman kanssa ristiriitaan, sillä Berger ja Luckmann (1995, 16) korostavat, että Marxin perintönä tiedonsosiologialle¹⁴ oli erityisesti ideologian käsite, jonka he määrittelevät olevan: “aatteiden käyttö aseina taistellessa yhteiskunnallisista etuuksista”. Tämän lisäksi he korostavat, että “tiedonsosiologit ovat tunteneet erityistä viehtymystä Marxin käsitepariin ‘perusta-päällysrakenne’” (mt.)

Perustaa ja päällysrakennetta ja niiden suhteita kuvaava teoria tuokin tiedonsosiologiaan ajatuksen todellisuuden kerrostumisesta¹⁵. Marx (1996, 159–160) esittelee tästä ehkä selkeimmän määritelmänsä alkusanoissaan kirjoitukseen “*A Contribution to the Critique of Political Economy*”, jossa hän argumentoi, että sosiaalisen maailman tuottamisen pohjana on materiaallinen järjestelmä: aikaan ja yhteiskunnan kehityshetkeen sidonnainen, tahdosta riippumattomien tuotantosuhteiden kerrostuma. Perusrakenteena on tuotantosuhteiden määräämä taloudellinen järjestelmä, jonka lisäksi on erillinen laillinen ja poliittinen päällysrakenne, johon sosiaalinen tietoisuus peilautuu¹⁶:

The mode of production of material life conditions the social, political and intellectual life-process generally. It is not the consciousness of men that specifies their being, but on the contrary their social being that specifies their consciousness. (Marx 1996, 159–160.)

¹⁴ Berger ja Luckmann sivuuttavat Marxin tietoa ja todellisuutta käsittelevät “*Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset vuodelta 1844*”, todeten, että kirjoitukset “löydettiin uudelleen” vasta vuonna 1932, kyseenalaistaen niiden vaikutuksen tiedonsosiologiaan (mt.)

¹⁵ Karl Popper korostaa Marxin vaikutusta tiedonsosiologiaan liittyvään hegeliläiseen perinteeseen. Hänen mukaansa tiedonsosiologia Marxin vaikutuksesta korostaa, että kehitys tuottaa useita samanaikaisia ja toistensa kanssa ristiriitaisia “kokonaisideologioita”, jotka määräytyvät yhteiskuntaluokkien ja -kerrostumien sekä sosiaalisten tilojen mukaan, eikä yhtenäistä “kansallishenkeä”, kuten Hegel väitti. Popper korostaa myös tiedonsosiologian yhtäläisyyttä Hegelin (siten myös Marxin) käsitykseen tiedosta ja todellisuudesta, molempien korostaessa niiden suhteellisuutta ajankuvassa. (Popper 1974, 555.)

¹⁶ Berger ja Luckmann kuitenkin tulkitsivat, että ajatus päällysrakenteesta perustan suorana heijastumana on väärintulkintaa. He väittävät, että Marxin mukaan olennaista oli se, että inhimillisen ajattelun perusta on ihmisen toiminnassa, “työssä”. Perusta olisikin ymmärrettävä inhimillisenä toimintana ja päällysrakenne sen tuottamana maailmana. (Berger & Luckmann 1995, 16.)

Marx ja Friedrich Engels (1932) eivät suoranaisesti määrittele ideologian käsitettä, mutta heidän tekstissään se ottaa yleisesti muodon, jossa ideologia näyttäytyy erityisesti materiaalista järjestelmää hallitsevan luokan alistavina ajatuksina¹⁷:

The ideas of the ruling class are in every epoch the ruling ideas, i.e. the class which is the ruling material force of society, is at the same time its ruling intellectual force. The class which has the means of material production at its disposal, has control at the same time over the means of mental production, so that thereby, generally speaking, the ideas of those who lack the means of mental production are subject to it. The ruling ideas are nothing more than the ideal expression of the dominant material relationships, the dominant material relationships grasped as ideas; hence of the relationships which make the one class the ruling one, therefore, the ideas of its dominance. (Marx & Engels 1932.)

*Hegemonia*¹⁸ on keskeinen käsite Antonio Gramscin marxilaisesta lähtöasetelmasta ideologiaa tarkastelevassa teoriassa. Paul Ransome (1992, 128) kirjoittaa, että se täydentää marxilaisen ajattelun puutteita, erityisesti kuinka tieto ja ideologia “materialisoituvat taloudellisten ja ei-taloudellisten instituutioiden kautta yhteiskuntaan”. Käsite toistuu Gramscin vankilapäiväkirjoissa (ks. 1978) usein ja eri konteksteissa¹⁹, mutta Ransome (1992, 132) toteaa, että yleisin määritelmä korostaa *kontrollia*, joka koostuu fyysisestä *pakkovoimasta* ja älyllisestä, kulttuurillisesta *suostunnan tuottamisesta*. Gramscin (1978, 323) ideologian määritelmään liittyy keskeisenä ajatus arjen filosofiasta, joka koostuu kolmesta elementistä: 1) kielestä itsestään, 2) arkijärjestä²⁰ sekä 3) hallitsevasta uskonnosta ja järjestelmästä uskomuksia, taikauskoja, ym. kansanperinteestä. Gramsci erittelee arkijärkeä pohtivissa kirjoituksissaan toiminnan²¹ ja ajattelun, pohtien näissä tapahtuvaa

¹⁷ Althusser (1984, 118) huomauttaa, että ideologian “positiivisia” konnotaatioita, kuten moraalisuuteen, uskonnollisuuteen tai oikeudellisuuteen liittyviä näkemyksiä nimetään yleensä “maailmankatsomuksiksi”.

¹⁸ Hegemonian käsite on gramscilaisessa teoriassa Perry Andersonin (1976, 18–19) mukaan peräisin Venäjän kommunisteilta, mm. Axelrodilta, Martovilta, Potresovilta ja Leniniltä, mutta hänen mukaansa Gramsci tutustui siihen erityisesti Kominternin asiakirjoista, mm. neljännen maailmankokouksen aikana vuonna 1922.

¹⁹ Ransome kirjoittaa tämän johtuvan siitä, että “päiväkirjoissa on esitetty ajattelun prosessi, eikä valmista tuotetta”. Ransome argumentoi, että sen määrittelyssä 1) käsitettä lähestyttävä orgaanisena prosessina, 2) on huomioitava että hegemonian toimijat ovat tietoisia ja reflektioivia ihmistoimijoita, jolloin se on näiden aktiivisesti tuottamaa, ylläpitämää ja uusintavaa ja 3) hegemonia on aktiivinen, toimijuuden kautta edistävää prosessi. (Ransome 1992, 132–135.)

²⁰ Eng. *common sense*, ita. *senso comune*, ei kuitenkaan *good sense*, ita. *buon senso*, kriittisten kysymysten tarkastelun taito (vrt. Harvey 2008, 51). On syytä huomauttaa, että suomalaisessa tutkimuskirjallisuudessa termejä *arkiymmärrys* ja *arkijärki* sekä joskus myös termiä *arkitieto* on käytetty kuvaamaan englanninkielistä käsitettä *common sense*, tässä tutkielmassa käytetty käsitteen käänös on kuitenkin arkijärki, sillä arkiymmärrys-termiä käytetään Bergerin ja Luckmannin (1995) teoriaan liittyen, teoksen suomentajan valittua sen siinä käyttöön hieman eri merkityksessä.

²¹ Toiminta (*praxis*) on Gramscin (1978, 325–326) mukaan aina luonteeltaan poliittista.

kontrastia. Hän argumentoi, että laajojen massojen alistuessa vieraalle ajattelulle voisi kyseessä olla ainoastaan historiallisen blokin luoma asetelma, joka on johtanut käsitteistön lainaamiseen toiselta, dominoivalta ryhmältä. (Mt., 325–327.) Historiallisen blokin²² olisi tuotettava ennen valtaan pyrkimistä uutta taloudellista, moraalista ja poliittista johtajuutta²³, sekä ydinryhmän sisäisesti, mutta myös sille sympaattisten ryhmien ja ydinryhmän välille (Ransome 1992, 136–137; 150–152). Gramsci (1978, 12; vrt. Anderson 1976, 35) toteaa myös, että yksityisellä alueella toimivassa kansalaisyhteiskunnassa vallassa oleva ryhmä vaikuttaa hegemonian keinoin, kun taas keinona poliittisen yhteiskunnan kautta on valta-aseman suora käyttö, dominointi valtiokoneistojen avulla.

Louis Althusserin (1984, 102) Gramscin ideologian määritelmää koskeva kritiikki korostaa, että: “mikään luokka ei pitkän päälle voi säilyttää valtiovaltaa, ellei se samanaikaisesti toteuta hegemoniaansa ideologisiin valtiokoneistoihin ja näissä koneistoissa”²⁴. Althusserin teoriassa valtiokoneistot ovat usein sekä luokkataistelun kohde että kenttä, peilaten olemassa olevia valtiovallan valtasuhteita. Poliittiset ideologiset valtiokoneistot alistavat poliittiselle valtionideologialle²⁵, samalla kun mm. tiedotus- ja kulttuurikoneistot tuottavat siihen liittyviä arvoja ja rituaaleja. (Mt., 95–112.) Althusser (mt., 125–126) argumentoi, että “ideologiaa on olemassa vain subjektin kautta ja subjekteja varten”. Ideologia “kutsuu” subjekteja yksilöiden keskuudesta. Ideologiaan liittyy yksilön oma, vapaaehtoinen tahto vastaanottaa ja hyväksyä kutsu (vapaa subjekti) ja alistua ideologian subjektiksi (alisteinen subjekti). Althusserin mukaan ideologiaan kuuluu myös lähtökohtaisesti sen kieltäminen. (Mt.)

Vaikka ideologiasta voi olla lukuisia eri määritelmiä eri käyttötarkoituksiin, esittelen yllä kuvailtujen argumenttien tulkintana työmääritelmän, jossa ideologiaan liittyy aina

²² Valtablokki, joka koostuu uudesta perus- ja päällysrakenteesta (mt.)

²³ Eng. *leadership*, ita. *direzione* (mt.)

²⁴ Ideologiset valtiokoneistot eroavat teoriassa valtiokoneistoista siten, että niillä ei ole sortavaa, väkivaltaista valtaa, kuten armeijaa, poliisia, vankilaa jne. vaan ne toimivat ylärakenteessa näiden koneistojen rinnalla. Näihin Althusser nimeää uskonnolliset, koulutukselliset, perheen muodostamat, oikeudelliset, ammatilliset, tiedotukselliset ja kulttuuriset, mutta myös poliittiset ideologiset valtiokoneistot. Niitä kuvastaa moninaisuus ja pääosin yksityiselle alueelle sijoittuminen. (Mt.)

²⁵ Jolloin myös osallistuva demokratia voidaan nähdä ideologialle alistavana tekona (mt.)

elementtinä mukaan pyrkimys valtaan: joko saavuttaa valta-asema tai ylläpitää olemassa olevaa hallitsevan ryhmän valtaa. Ideologialla tarkoitetaan valta-asemaa tavoittelevan ryhmän muodostamaa todellisuuden määritelmää.²⁶ Kokonaisideologia on ryhmän ideologinen kokonaisuus ja yhteiskunnassa voi olla yhdenaikaisesti kilpailevien kokonaisideologioiden moninaisuus. (Ks. Berger & Luckmann 1995, 140; Marx & Engels 1932; vrt. Althusser 1984; Gramsci 1978.)

Althusserin ideologian määritelmää voi tulkita niin, että se muodostaa suljetun kehän, kun tiede pyrkii jatkuvasti uusiin ongelmanasetteluihin. Tiede ja sen tuottama tieto on subjektitonta käytäntöä, kun ideologia on subjektin tuottamaa. Ideologiaa ei voida kumota tiedon avulla, sillä se on subjekteja yhteiskuntaan sitova rakenteellinen osa, mutta ideologia voi kumota tiedon, koska vertailu tapahtuu subjektien abstraktioiden tasolla, irtautuneena ontologiasta. Ideologinen paremmuus onkin ratkaistava yhteiskunnan uusintamisen yhteydessä ideologisissa suostutteluprosesseissa. (Aittola & Pirttilä 1986, 78–80; Althusser 1984.) Gramsci korostaa ideologian materiaalista luonnetta ja irroittautuu näkemyksestä, joka tarkastelee ideologiaa “valheellisena tietoisuutena”. Hän painottaa erityisesti subjektin sijaintia materiaalisessa tuotannon koneistossa ja ideologian roolia näiden subjektien muovaamisessa. (Mouffe 2015, 168–201; vrt. Ransome 1992, 113–131.)

Tässä korostuu Althusserin ja Gramscin näkökulmien lähtökohtainen erotus: ideologian jalkautuminen on molemmissa materiaalisesta yhteiskunnan uusintamisprosessissa välittyvä toiminto, mutta näkemys sen lähtökohtaisesta olomuodosta erottaa tulkinnat. Tässä tutkimuksessa seurailen näkökulmaa, jota Althusser noudattaa, jonka katson vertautuvan tarkemmin Bergerin ja Luckmannin (1995) vuorovaikutusta korostavaan teoriaan. Täydennän työmääritelmää ideologiasta myöhemmissä luvuissa, pohtien myös tiedon ja ideologian eroja ja rakentumista vuorovaikutuksessa sosiaalisen konstruktionismin kehityksessä, kunnes pyrin kohti lopullista määrittelyä yhteenvetoluvussa.

²⁶ Tutkielman näkökulmassa todellisuuden määritelmään liittyy aina myös sen objektivointi työjaolliseksi järjestelmäksi, eli marxilaisessa mielessä myös materiaallinen perusta, eikä suoranaisesti vain tiedon tuottama “valheellinen tietoisuus” (vrt. Berger & Luckmann 1995).

2.3. Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen

Tässä alaluvussa tarkastelen Bergerin ja Luckmannin (1995) todellisuuden sosiaalisen rakentumisen teoriaa. Johdannoksi avaan kahta lähestymistapaa, joiden merkitystä he korostavat teoriaa rakentaessaan (esim. mt., 28): Weberin subjektiivista ja Durkheimin objektiivista näkökulmaa sosiologian ilmiöihin.

Weberille sosiologia on merkityksellisten²⁷ sosiaalisten toimintojen kuvaamista. Sosiaalinen toiminta on mitä tahansa ihmisen käyttäytymistä, johon yksilötoimija liittää subjektiivisen merkityksen ja toisaalta toiminta on sosiaalista, jos subjektiivisen merkityksen luonne huomioi muiden ihmisten käyttäytymisen²⁸. Weberin mukaan ei ole kollektiivista persoonaa²⁹, joka toimii, vaan ainoastaan yksilötoimijoiden moninaisuus³⁰, jotka toimivat tietynlaisten sosiaalisten toimintojen ja merkitysten rajoitteissa. (Weber 1964, 88–103.) Durkheim (1982, 116) kuitenkin irtautuu Weberin ajatuksesta, että ihmisestä ja hänen kyvyistään toimia tulisi abstrahoida yhteiskuntaa tuottavan ihmisluonteen perustyyppi³¹. Durkheimin (mt., 35) sosiologian keskeinen sääntö toteaa, että *“pidä sosiaalisia faktoja esineinä”*. Esineet ovat yksilön ulkopuolisia *“vaikuttamisen, ajattelemisen ja tuntemisen tapoja”*. Perustana on yhteisö, kuten yhteiskuntaluokka ja nämä tavat voivat välittyä sukupolvien yli tai oman suoran osallistumisen seurauksena. Sosiaalisilla faktoilla on olemassa olevaa käsitteistöä ja ne ovat aiemman inhimillisen toiminnan tuottamaa, heijastaen *“yleisempiä ideoita ja niihin liittyviä rakenteita”*, joita

²⁷ Eng. *meaningful*, ger. *sinn* (mt.)

²⁸ Merkityksenannon Weber toteaa muodostuvan toimijan tai toimijajoukon antamasta, olemassa olevaan merkitykseen kohdistuvasta viittauksesta tai teoreettisesti abstrahoidun, subjektiivisen merkityksen sisältävän ideaalittyyden ominaisuutena. Se ei kuitenkaan ole objektiivisesti *“oikeaa”* tai *“metafyysisistä totuutta”*. (Mt.)

²⁹ Yhtenä, yksimielisenä *“organismina”* toimivaa yhteisöä, esim. valtiota (mt.)

³⁰ Schütz (2007, 33) kommentoi, että Weberin ymmärtävän sosiologian määrittely *“toteutti jyrkemmin kuin kuin koskaan ennen sen periaatteen, että “objektiivisen hengen maailma” on palautettava yksilöiden käyttäytymiseen”*, siten että yksittäisen yksilön käyttäytymisen sijasta on tarkkailtava *“useiden yksilöiden samanaikaisia käyttäytymistapoja”*, joka toteutuu erityisten käsiterakennelmien, ideaalittyyppien välityksellä.

³¹ Vrt. klassisen, stoalaisvaikutteisen filosofian ajatukset ihmisluonteen luonnonmukaisesta toiminnasta. Cicero väittää *“Velvollisuuksista”* -teoksessaan, että *“Toiselta riistäminen ja lisätujen hankkiminen toisen kustannuksella on enemmän luonnonvastaista, kuin kuolema, köyhyys, tuska tai kaikki muu, mikä voi kohdata ruumistamme ja ulkonaista omaisuuttamme. [...] Jos nimittäin ajatustapamme on sellainen, että kukin ryöstää tai vahingoittaa toisiaan itse hyötyäkseen, silloin katkeavat pakostamme inhimillisen yhteiskunnan siteet, jotka kuitenkin ovat luonnonmukaisemmat, kuin mikään muu.”* (Cicero 1992, 224)

meillä on yhteiskunnasta.³² Merkittävää on erityisesti sosiaalisten faktojen pakottava voima³³. (Mt., 35–45.)

Bergerin ja Luckmannin teoria, jonka voi nähdä sosiaalisen konstruktionismin alkuteoriaksi, yhdistelee subjektiivisesta lähtökohdasta ammentavaa Weberin ymmärtävää sosiologiaa, George Herbert Meadin symbolista interaktionalismia ja Schützlin fenomenologiaa, mutta toisaalta myös usein näiden vastakohtina esitettyä Durkheimin objektivistista sosiologiaa ja Marxin historiallista materialismia. Erityisesti Schützilta³⁴ lähtöisten sosiaalisen tietovarannon ja elämismaailman käsitteisiin liittyvien vaikutteiden voi katsoa sijoittavan todellisuuden sosiaalisen rakentumisen teorian lähelle Edmund Husserliin³⁵ nojaavaa tiedonsosiologian fenomenologista perinnettä. Teoriassa on kuitenkin myös vahva historiallis-kulttuurillinen näkökulma, erityisesti Durkheimin ja Marxin ajattelusta johdettuna. (Ks. Berger & Luckmann 1995; Aittola & Pirttilä 1986.) Seuraavissa kolmessa alaluvussa esittelen tätä todellisuuden sosiaalisen rakentumisen teoriaa yksityiskohtaisemmin.

³² Anthony Giddens (1980, 119) kritisoi Durkheimin teoriaa omasta toimijakeskeisestä näkökulmastaan siten, että sosiaalisten ilmiöiden tutkiminen esineinä kohtaa sen, että sosiaalinen maailma on jo ennalta tulkittu, ihmistoimijoiden ylläpitämä maailma, jolloin on ymmärrettävä myös näiden kulttuuri. Myös Schütz (2007, 425–426) toteaa, että “kaikki sosiaalimaailmaa tutkivat tieteet ovat subjektiivisten merkityskokonaisuuksien objektiivisia merkityskokonaisuuksia”, ideaalityyppien jähmettymiä, jotka perustuvat jo olemassa oleviin tyypeihin, joilla “sosiaalimaailmassa elävä Minä ymmärtää kanssa- ja esimaailmaansa”.

³³ Giddens tulkitsee Durkheimin kuitenkin myöhemmin muokanneen sosiaalisen faktan pakottavasta vaikutuksesta kertovaa teoriaansa siten, että tyyppillinen sosiaalinen pakottava voima myöhemmissä teoksissa on moraalinen velvollisuus, kun aikaisemmassa tuotannossa yksilön käyttäytymisen seuraukset liittyvät toiminnan luonteeseen itseensä. Moraalinen velvollisuus ei välttämättä kohdistu suoraan tekoon ja sen luonteeseen, vaan juontuu toimintaan liitetyistä moraalirakenteista ja siten kuvastaa myös subjektiivista todellisuutta. (Giddens 1980, 37.)

³⁴ Schützlin vaikutus Bergerin ja Luckmannin teorian muodostumiseen ja erityisesti fenomenologisen sosiologian näkökulman mukaantuloon voidaan katsoa erittäin vaikuttavaksi, mm. Schützlin toimiessa Luckmannin opettajana sekä molempien läheisenä työtoverina, kuten Tapio Aittola ja Vesa Raiskila kirjoittavat teoksen suomennoksen jälkisanoina (ks. Berger & Luckmann 1995, 213–231).

³⁵ Helmut R. Wagnerin (1983, 8–11) mukaan fenomenologia on “tapa tarkastella itseämme, muita yksilöitä ja kaikkea, minkä kanssa olemme tekemisissä jokapäiväisessä elämässämme”. Käsitteenä nykymuodossaan se on lähtöisin Husserlilta (esim. mt.) Andy Lock ja Tom Strong (2010, 30) kuvaavat Husserlin pyrkineen tarkastelemaan tietoisuutta “sisältä”, hyläten kaikki esiymmärrykset todellisuuden luonteesta ja pyrkien tulkitsemaan kokemusmaailmaa sellaisena kuin se näyttäytyi, olettaen myös että kaikki objektiiviset totuudet ovat ihmisten tietoisuuden tuottamia. (Lock & Strong 2010, 32–36; vrt. Schütz 2007.)

2.3.1. Sosiaalinen maailma ja sosialisatio

Berger ja Luckmann (1995, 29) kirjoittavat jokapäiväisen elämän esiintyvän “ihmisten tulkitsevana todellisuutena ja subjektiivisesti merkityksellisenä, yhteisenä maailmana”. Heidän teoriansa keskeinen argumentaatio tiivistyy siihen, että ihmiset eivät ainoastaan pidä elämismaailmaa³⁶ itsestään selvänä todellisuutena, vaan myös tuottavat ja uusintavat sen omalla ajattelullaan ja toiminnallaan. Teoriassa arkiymmärrys on itsestäänselvyysinä pidettyjä tulkintoja jokapäiväisen elämän todellisuudesta. Määrävä todellisuuden rakenne on arjen perustodellisuus³⁷ ja sen valmis, olemassa oleva järjestelmä³⁸, jonka arkisessa vuorovaikutuksessa rutiinitoimenpiteistä ja tiedonvaihdosta muotoutuu itsestäänselvä, objektivoitunut maailma. Elämismaailmassa tietoisuus on ajassa etenevä tapahtumasarja, joka jäsenyy ajankulun tuottamassa rytmissä, rakentuen fyysisen organismin³⁹ ja yhteiskunnan asettamissa rajoitteissa⁴⁰, sekä historian tuottamissa tiloissa⁴¹. (Mt., 30–44.)

Sosiaalisen toiminnan perustana on nykyhetkessä, täydellisessä todellisuudessa kasvotusten tapahtuva vuorovaikutus, josta muut vuorovaikutuksen tyypit ovat johdannaisia. Se sisältää peilimäisen itsetulkinnan, jossa toisen subjektin reaktioiden kautta tarkastelemme omaa itseämme. Kieli on subjektiviteetin objektivoituma, kun taas symbolinen kieli on arkitodellisuudesta irtautunutta kielen käyttöä, esimerkiksi symbolijärjestelmien⁴² mieliin palauttamista ja niiden esittämistä abstraktioina jokapäiväisen elämän todellisuudessa. *Sosialisatio* pohjautuu teoriassa siihen, että yksilö ei synny yhteiskunnan jäseneksi, hänestä tulee sosialisatioprosessin kautta yhteiskunnan

³⁶ Eng. *life-world*. Elämismaailman käsite kuvastaa teorian Husserlilta juureutunutta fenomenologista perinnettä. (Ks esim. Gadamer 1977, 182–197.) Gadamer (mt., 192–193) itse tulkitsee sitä määrällisesti rajattujen osamaailmojen ja niiden ymmärryshorisonttien mahdollisuuksina.

³⁷ Toimijat eivät voi kuitenkaan havainnoida tietoisuuden peruskerrosta, ainoastaan eri tasoilla sijaitsevia todellisuuksia, kuten tasot mm. uskonnollisista kokemuksista uniin (mt.)

³⁸ Mm. työkalujen käyttö, arkisen elämisen verkostot ja niiden valmiiksi merkitykselliset koordinaatit (mt.)

³⁹ Ihmisruumiin tuottamat rajoitteet, esim. toipuminen sairaudesta (mt.)

⁴⁰ Esim. aika ihmisten tuottamana käsitteenä (kello, kalenteri), mm. työpäivän pituus ja sen ajoittuminen tietylle osalle vuorokaudesta (mt.)

⁴¹ Esim. koulu, yliopisto, työura, eläkkeellä olo jne. (mt.)

⁴² Uskonnon, filosofian, tieteen, jne. kieli ja niiden symboliset merkitysjärjestelmät (mt.)

jäsen. Se perustuu sisäistämiseen: objektiivisen tapahtuman tulkitseminen toisen⁴³ subjektiivisen tietoisuuden kautta itselle mielekkääksi tapahtumaksi. Samalla toisen sosiaalisesta maailmasta tulee yksilön oma sosiaalinen maailma ja yksilöstä tulee saman yhteiskunnan jäsen.⁴⁴ (Berger & Luckmann 1995, 45–52; 147–166; ks. myös Schütz 2007; Berger 1991; 1969.)

Merkittävä elementti teoriassa tämän tutkimuksen kannalta on *sosiaalisen tietovarannon*⁴⁵ käsite. Se sisältää tiedon yksilön omasta asemasta ja rajoituksista: köyhä tietää olevansa köyhä ja sen, mitä odotuksia ja rajoitteita se luo jokapäiväiseen elämään, yhtäläillä kun köyhä ja rikas tietävät asioiden suhteellisen tilan ja hyväksyvät sen. Subjektilla on sosiaaliseen tietovarantoon pohjautuva rooli, identiteetti ja maailmankuva. Kuitenkin vain osa tiedosta voi säilyä subjektin tietoisuudessa, tieto on intersubjektiivista, jolloin yhteiset kokemukset vahvistavat tietovarantoa. Tieto jakaantuu monimutkaisiin yhteiskunnallisiin järjestelmiin, esimerkiksi asemaan tai työtehtäviin liittyen⁴⁶. Tämä semanttisten kenttien moninaisuus mahdollistaa työnjaon yhteiskunnassa, sekä eri alojen asiantuntijoiden⁴⁷ syntymisen. Erikoistuminen tuottaa mahdollisuuden myös tulkintaristiriitoihin, koska tiettyjä tehtäviä toteuttavat tuntevat tietävänsä järjestelmän perimmäisen “salaisuuden”. (Berger & Luckmann 1995, 5–57; 80–83; vrt. 134–141.)

Tietovarannon ylläpitäjät voivat manipuloida oppimisprosessiä, pyrkien turvaamaan oman roolinsa arvovallan tai ideologia intressejään. Ääritapauksena on uudelleensosialisaatio,

⁴³ Erityisesti merkityksellisen toisen, eng. *significant other*, vrt. meadilainen sosialisaatioteoria (mt.; ks. myös Schütz 2007; erityisesti käsite *alter ego*).

⁴⁴ Sosialisaatio jakautuu edelleen primaarisosialisaatioon ja sekundaarisosialisaatioon. Lapsuudessa tapahtuva primaarisosialisaatio sijoittaa lapsen objektivoituneeseen maailmaan, jonka annettu todellisuuden määrittelmä, rajoitteet ja ominaispiirteet siirtyvät mukana. Tämän jälkeinen sekundaarisosialisaatio on institutionaalisten osamaailmojen, osittaisten todellisuuksien sisäistämistä, työnjaon ja roolispesifin erityistiedon omaksumista. (Mt.)

⁴⁵ Vrt. Popperin (1974, 553–554) käsite *sosiaalinen tila*, joka kuvautuu arkitodellisuudeksi, hegemoniseksi häkiksi joka tuottaa kehukset toimijan itsereflektiivisyydelle. Vrt. myös Bourdieu (1994, 122–139).

⁴⁶ Esimerkiksi ammattitieto: lääketieteen, laki-instituutioiden, psykologian jne. erikoistieto, jolloin sosiaalinen tietovaranto rajautuu tiukasti ammatti-instituutioiden asettamiin rajoihin (mt.)

⁴⁷ Intellektuelli taas on “asiantuntija, jonka asiantuntemusta yhteiskunta ei halua käyttää hyväksi”, yhteiskunnan vasta-asiantuntija ja institutionaaliossa tyhjiössä toimiva älykkö, jolla on oma mallinsa yhteiskunnasta. Tämän mallin toteuttamiseksi mahdollisuutena on vallankumous, johon pyrkimässä intellektuelli kuitenkin tarvitsee toisia ideologian “kantajia”. (Berger & Luckmann 1995, 143–146.)

jossa uudet merkitykselliset toiset tai siihen vertautuva yhteisö⁴⁸ opastavat yksilön “uuden maailman uskottavuusrakenteeseen”⁴⁹ ja legitimoivat sen. Todellisuutta ylläpidetään jokapäiväisessä keskustelussa erityisesti merkityksellisten toisten kanssa toimiessa. Keskustelu myös rakentaa ja ylläpitää identiteettiä. Yksilön identiteetti on dialektisessa suhteessa yhteiskuntaan: se on yhteiskunnan rakenteiden ja historian tuottamaa mutta toisaalta se voi myös tuottaa uusia tyypejä. (Berger & Luckmann 1995, 159–184; 195–206; vrt. Berger 1991, 79.)

Teoriassa valtaan yhdistyy ideologia, joka näyttäytyy eri ryhmien eriävinä tulkintoina saman yhteiskunnan kokonaisuniversumista (Berger & Luckmann 1995, 134–141). He (mt., 141) korostavat, että “usein jokin ryhmä omaksuu ideologian, jonka teoreettiset elementit käyvät yksiin sen omien etunäkökohtien kanssa”, toisaalta jaettu ideologia tuottaa konfliktissa tarvittavaa solidarisuutta. Ideologian valitseminen voi johtua myös siitä, että se sattuu olemaan käytettävissä sillä hetkellä. Ryhmän omaksuttua ideologian sitä aletaan muuntamaan omien etunäkökohtien mukaiseksi valikoiden, tarpeellisia elementtejä lisäten. Ideologia voi myös sisältää elementtejä, joilla ei ole varsinaista yhteyttä ryhmän omiin etunäkökohtiin. (Mt., 141–143.)

2.3.2. Instituutioituminen, roolit ja työnjako

Berger ja Luckmann (1995, 59–146) käsittelevät yhteiskunnan rakentumista objektiivisena prosessina instituutioitumisen ja legitimaation kautta. Instituutioituminen toteutuu vuorovaikutuksessa luonnonympäristön ja sosio-kulttuurillisen järjestelmän kanssa. Ihminen “luo” oman luontonsa, tuottaa itsensä, kuitenkin ihminen kehittyy aiemman toiminnan tuloksena rakentuneessa yhteiskuntarakenteessa, jolloin käyttäytymisellä on vahva kulttuurisidonnaisuus. Kulttuurit ovat muodostuneet ihmisten ulkoistaessa⁵⁰ minuuttaan, tuottaen inhimillistä maailmaa vuorovaikutuksessa muiden kanssa. (Mt., 60–65.) Berger ja Luckmann (mt., 65) toteavat, että: “kaikki inhimillinen toiminta voi

⁴⁸ Vanhemmat, läheiset tai niihin vertautuvat toimijat, kuten uskontokunnan lähijäsenet (mt.)

⁴⁹ Joka sisältää erityisesti todellisuutta epäröivien sanktiot, esim. “naurunalaisuudeksi joutuminen” (mt.)

⁵⁰ Eng. *externalization* (mt.)

totunnaistua”. Totunnaistunut toiminta muuntuu vakiintumiseksi ja vuorovaikutuksessa vakiintuneet toimintamallit jalostuvat tyypeiksi, käyttäytymisen malleiksi, jotka historian kuluessa instituutioituvat objektiivisiksi rakenteiksi. Rakentuneet instituutiot tuottavat yksilöihin toimintaa ohjaavaa pakottavaa voimaa sekä itsessään, mutta myös niihin liittyvien kontrollirakenteiden kautta.⁵¹ (Mt., 65–73.)

Berger ja Luckmann (1995, 73–74) kutsuvat tätä instituutioitumista *objektivoitumiseksi*⁵², mutta korostavat, että sillä ei ole kuitenkaan muuta ontologista statusta kuin sen tuottama inhimillinen toiminta. *Ulkoistamisen* ja objektivoitumisen lisäksi he nimeävät kolmanneksi prosessiksi *sisäistämisen*⁵³, tiivistäen tämän teorian dialektisen prosessin ominaispiirteiksi:

Yhteiskunta on ihmisen tuotos. Yhteiskunnasta tulee objektiivinen todellisuus. Ihminen on sosiaalinen tuotos. (Berger & Luckmann 1995, 74)

Objektivoituneet instituutiot muodostavat todellisuutemme kokonaisuudessaan. Siitä tulee “ainoa kuviteltava maailma”, joka määrittelee itsestäänselvyytenä pidettävän tiedon sekä kehyksen johon peilaamalla kaikki uusi tieto tulkitaan. Instituutiot sisältävät *reseptitiedon*, joka määrää hyväksytyyn käyttäytymisen säännöt. Tästä poikkeaminen ilmenee todellisuudesta irtautumisena, joka voidaan tulkita “turmeltuneisuuden, mielisairauden tai yksinkertaisesti tietämättömyyden tiliin”. Tieto ohjelmoi käyttäytymisen ja kieli järjestää maailman “esineiksi ja asioiksi”.⁵⁴ Roolit edustavat instituutiojärjestelmää sekä roolisuorituksena⁵⁵, mutta myös edustamalla sen kokonaisuutta. Roolisuoritusten vakiomallit ja niiden suoritusnormit⁵⁶ säilyvät sosiaalisessa tietovarannossa. Instituutiota

⁵¹ Vrt. Durkheim (1980, 370), joka korostaa erityisesti, että yhteisö voi tulla tietoiseksi itsestään vain toimiessaan yhdessä, jolloin kollektiiviset ideat ja muut yhteisön symbolit mahdollistuvat vain aktiivisen yhteisöllisen toiminnan tuotoksena.

⁵² Ger. *versachlichung*; joka ei kuitenkaan teoriassa tarkoita samaa kuin esineellistyminen tai *reifikation*, ger. *verdinglichung* (mt.)

⁵³ Eng. *internalization* (mt.)

⁵⁴ Merkitysten säilymisen varmistaminen vaatii kuitenkin opetusprosessia, joka voi vaatia pakkokeinoja tai merkitysten yksinkertaistamista näiden omaksumisen varmistamiseksi (mt.)

⁵⁵ Berger ja Luckmann (1995, 89) kuvailevat tätä näytelmätekstinä, jonka kulku riippuu ennalta määrättyjen roolien toistuvasta esittämisestä.

⁵⁶ Rooli ja siihen liittyvä käyttäytymisen kontrollointi sisältää täten jo itsessään instituutioitumisen pakottavan voiman (mt.)

edustetaan lisäksi kielellisillä objektivoitumilla ja niiden luomilla symbolirakenteilla, joita voi esittää myös mikä tahansa esineellinen symboli, tai kokonaista instituutiojärjestelmää ja sen integraatiota edustava “elävä symboli”, kuten monarkian kuningas.⁵⁷ (Berger & Luckmann 1995, 79–90.) Roolien merkitys korostuu sosiaalisessa konstruktionismissa tutkimuskohteina:

Roolien tarkastelu on erityisen tärkeää tiedonsosiologialle, koska se paljastaa yhteiskunnassa objektivoitujen merkitysuniversumien välityskanavat ja sen, kuinka nämä universumit ovat subjektiivisesti todellisia yksilöille. Roolien kautta voidaan esimerkiksi tarkastella tiettyjen yhteisöjen (luokkien, etnisten ryhmien, älymystön ryhmäkuntien ja niin edelleen) uskonnollisen maailmankuvan yhteisöllistä perustaa ja tutkia, kuinka tämä maailmankuva ilmenee yksilön tietoisuudessa. (Berger & Luckmann 1995, 93.)

Sosiaalinen tietovaranto rakentuu rooleissa tarvittavan, relevantin tiedon varaan. Roolit pilkkoutuvat merkitysuniversumeiksi⁵⁸, jolloin yksilöt voivat keskittyä erikoisalaansa. Kuitenkin tehokkaan yhteiskunnallisen työnjaon mahdollistamiseksi on tiedettävä mistä tarvittava tietoa löytyy⁵⁹. Eriytyneillä merkitysuniversumeilla on omat kantajakollektiivinsa jotka vastaavat niiden ylläpidosta⁶⁰ ja huolehtivat että sen sisäpuolella olevat yksilöt pidetään sisällä, mutta ulkopuoliset suljetaan niiden ulkopuolelle.⁶¹ (Berger & Luckmann 1995, 90–93; 99–102.)

2.3.3. Legitimointi ja symboliuniversumi

Berger ja Luckmann (1995, 74–75) painottavat, että sosialisointiin sisäistämiseen liittyy tarve “legitimoida instituutioiden maailma”, kertoa tarina tavalla, joka mahdollistaa sen uusintamisen sukupolvelta toiselle niin, että tottelevaisuus säilyy. Mitä kauemmaksi

⁵⁷ Vrt. Durkheimin (1980) symboliset representaatiot. Durkheimin teoriassa toteemien ulkoisen voiman kokemiseen perustuva jumaluus samaistuu yhteiskunnaksi ja moraaliset velvollisuudet näyttäytyvät pakosti noudatettavina käyttäytymisen ja ajattelun sääntöinä. Yhteisölle luonteenomaiset toimintatavat näyttäytyvät “lukemattomien yksilöllisten representaatioiden voimana”, joka pyrkii torjumaan vastakkaiset representaatiot tämän tuottaman julkisen mielipiteen luomalla auktoriteetilla, jolloin yksittäiset toimijat tuntevat toimivansa yhteiskunnan ja sen ulkoisen voiman tulkkeina ja inkarnaatioina. (Durkheim 1980, 193–196.)

⁵⁸ Eng. *sub-universes of meaning* (mt.)

⁵⁹ Esim. on osattava kääntyä lääkärin puoleen sairastapauksessa, vaikka tietovarannon erityisessä syntyneessä erikoistietoa ei itsellä olisikaan (mt.)

⁶⁰ Esim. perinteinen lääketiede ja homeopatia, tai taloustieteen eri koulukunnat (mt.)

⁶¹ Mm. ulkopuolelle rajatut ihmisryhmät joiden inhimillisyyttäkin ääritapauksessa väheksytään, esim. Intian kastittomat tai 30–40-luvun saksalaisessa symboliuniversumissa juutalaiset (mt., 111–119).

instituutio etäännyy alkuperäisestä yhteydestään, sitä enemmän sen tarvitsee luottaa auktoriteettiin ja sosiaalisiin kontrollimekanismeihin. (Mt., 75–79.) Berger ja Luckmann (mt., 107) kuvaavat legitimoitua “merkityksen toisen asteen objektivoitumiseksi”, uusien merkitysten tuottamisena, jonka tavoitteena on “ensimmäisen asteen objektivoinnin tekeminen subjektiivisesti uskottavaksi”. Legitimoinnin avulla selitetään ja oikeutetaan instituutiojärjestelmän tärkeimmät elementit. Selittäminen tekee merkityksistä päteviä ja oikeuttaminen arvottaa vakiintuneet toimintakäytännöt positiivisesti. He jaottelevat selittämisen neljä ulottuvuutta: 1) alkumuotoinen taso, jossa kokemukset muuttuvat kielellisiksi merkitysjärjestelmiksi, 2) alkeismuotoiset, käytännönläheiset selitysmallit⁶², 3) eriytyneiden tietovarantojen tuottamat yksityiskohtaiset teoriat⁶³ ja 4) symboliuniversumit, jotka integroivat instituutiojärjestelmät yhdeksi kokonaisuudeksi⁶⁴. (Mt., 107–110.)

Symboliuniversumi on kaikkien instituutiojärjestelmien kehys, käytännön tasosta irtautunut, symbolisten kokonaisuuksien avulla instituutiojärjestelmää oikeuttava, historiallisen yhteiskunnan todellisten merkityksien kokonaisuus. Se legitimoitua tuottamalla järjestystä, erityisesti toimien suojakilpenä kauhua⁶⁵ vastaan ja antaa jokapäiväiselle elämälle rakenteen, historian ja hierarkian. Legitimoinnissa on eri tasoja, joita tarvitaan kun symboliuniversumista itsestään tulee ongelma, sillä normaalisti se legitimoitua itsensä. Yksi ongelma tulee sosialisatiosta: jotkut sisäistävät symboliuniversumin vahvemmin kuin toiset, jolloin sosiaaliseen maailmaan voidaan omaksua kilpailevia versioita samasta universumista. Tällöin kilpailevasta todellisuudesta tulee “vaihtoehtoisen todellisuuden määritelmän kantaja”⁶⁶. Toinen ongelma muodostuu, jos yhteiskunta kohtaa erilaisen yhteiskunnan. Tällä toisella symboliuniversumilla on omat, kehittyneet traditiot ja

⁶² Mm. sananlaskut, kansanviisaudet jne. legendan välittämisen ja kansantarujen taso (mt.)

⁶³ Esimerkiksi taloudelliset teoriat, jotka säilyvät kuitenkin käytännön tasolla, esim. säästämisen positiivinen korostaminen (mt.)

⁶⁴ Esim. “länsimainen” kulttuuri symboliuniversumina, jonka sisälle rajautuu maantieteellisesti ja kulttuurisesti pienempiin osiin rajoittuneita osamaailmoja. Sosialisatio tulkitsee näitä merkitysuniversumeita ja niihin liittyviä identiteettejä historiallisessa kontekstissa yhdenaikaisesti ja jokaisella merkitysvaruudella voi olla eriävät symbolit, rituaalit ja ideat, kuitenkin sitoutuen yhtenäisen symboliuniversumin kehukseen. (Ks. mt.)

⁶⁵ Tutkielman näkökulmassa erityisesti taloudellisen järjestelmän ylläpito, joka pitää hallitsemattoman kaaoksen poissa (vrt. mt.)

⁶⁶ Esim. kristillisen uskon ja kirkon moninaiset eri tulkintalinjat ja eriytyneet kirkkokunnat (mt.)

instituutiot, jonka näkökulmasta yhteiskunnan yksilön omat määritelmät todellisuudesta ovat “seurausta tietämättömyydestä, hulluudesta tai suoranaisesta pahuudesta”. Kohtaaminen vaatii perusteluita oman universumin ylivertauisuudesta, koska kilpailevan todellisuuden olemassaolo tarkoittaa, että oma yhteiskunta ei enää ole ainoa vaihtoehto. Viime kädessä paremmus kuitenkin riippuu legitimoijien yhteiskunnallisesta vallasta⁶⁷. (Berger & Luckmann 1995, 110–125.)

Symboliuniversumia itsessään legitimoidaan käsitejärjestelmillä. Käsitejärjestelmien neljänä tyyppinä on mytologinen, teologinen, filosofinen ja tieteellinen käsitteistäminen. Mytologia luo omat myyttinsä, salaseurat ja niihin liittyvät rituaalit, kun teologia ja edelleen filosofia sekä tiede etäännyvät tästä naiivista tasosta yhä vaikeampiselkoisemmiksi “salaisuuksiksi”. Etäännyneet tasot eriytyvät eliitin haltuun, joten yhteiskunnan maallikkojäsen ei välttämättä ymmärrä kuinka universumia käsitteellisesti ylläpidetään⁶⁸. (Berger & Luckmann 1995, 125–133.)

Weberin ymmärtävän sosiologian teoria sisältää lähtökohdiltaan osin poikkeavan näkökulman Bergerin ja Luckmannin teoriaan legitimoinnista⁶⁹. Sen mukaan sosiaalista toimintaa ohjataan uskolla legitimiin järjestykseen⁷⁰ joka perustuu johonkin *muuhun kuin tottumukseen* tai oman edun tavoitteluun. Järjestys kuvastaa yksilön alistuneisuutta järjestelmälle, jonka tottelemattomuus tuottaisi hänelle epäedullisia seurauksia, mutta toisaalta joka usein myös itsessään sisältää absoluuttisia arvoja, mm. arvorationaalisuuteen vertautuvan velvollisuudentunnon kautta, joiden noudattamatta jättäminen olisi yksilölle vastenmielistä tai tuntuisi vastuuttomalta. (Weber 1964, 124.) Järjestys voi legitimoitua Weberin (mt., 130) mukaan: 1) traditiona, uskona, että legitimizeetti on aina ollut olemassa, 2) tunnelatauksen avulla, 3) rationaalisenä uskona sen absoluuttisiin arvoihin tai 4) muotoutumalla laillisen prosessin kautta. Nämä tiivistyvät kolmeksi ideaalityypiksi:

⁶⁷ Ylivertauisuus voidaan lopuksi ratkaista pakkovallan avulla, eikä teorioinnin parhaimmuudella (mt.)

⁶⁸ Tämä luo myös omat ongelmansa mm. identiteetin tuottamisessa, jos sosialisatiossa subjektiivinen ja objektiivinen maailma eivät kohtaa (mt., 195–202).

⁶⁹ Myös Berger (1969, esim. 29–51) täydentää mm. teoksessaan “*The Sacred Canopy*”, kokemusmaailman ylläpitoa ja tiedon tuottamaa legitimoitua.

⁷⁰ Eng. *order*, ger. *ordnung*; Talcott Parsons kuvaa tämän termin tarkoittavan erityisesti normatiivista systeemiä käännoksen alaviitteessä (ks. Weber 1964, 124).

rationaalis-lailliseksi, traditionaaliksi ja karismaattiseksi legitiimin auktoriteetin tyypiksi. Rationaalis-laillisen auktoriteetin ideaalityyppi nojautuu "laillisuuden" varaan: uskoon siitä, että normatiivinen säännöstö ja auktoriteettiseen asemaan nostetut ovat oikeutetussa asemassa antamaan määräyksiä. Traditionaalinen ideaalityyppi perustuu uskolle siitä, että perinteen auktorisoima asema tuottaa oikeuden antaa määräyksiä. Karismaattinen legitimitetti pohjautuu yksilön pyhyyteen, sankarillisuuteen tai esimerkillisyyteen ja tämän tuottamiin normatiivisiin kaavoihin ja järjestykseen. (Mt., 328; 341–392.)

2.4. Teoreettisen näkökulman keskeisiä elementtejä

Tämän luvun tavoitteena oli tarkastella todellisuuden ja yhteiskunnallisen järjestyksen sosiaalista tuottamista. Ensiksi tässä yhteenvetoluvussa käsittelen joitakin tutkimuksen näkökulmaksi keskeiseksi katsomiani todellisuuden sosiaalisen rakentumisen teorian elementtejä. Lisäksi pyrin ymmärtämään ideologian spesifit ominaisuudet vertailemalla sitä tietoon.

Todellisuuden sosiaalisen rakentumisen keskeisiä elementtejä

Bergerin ja Luckmannin (1995) teoriassa korostuu sen dialektinen prosessi: ihminen tuottaa yhteiskuntaa omalla toiminnallaan, mutta olemassa olevat rakenteet myös toisintavat ihmiseen niihin sisällytetyt käyttäytymismallit ja säännöt. Keskeiset elementit, jotka muodostavat myös tutkimuskysymyksen teoriasta johdetut alakysymykset, keskittyvät kolmeen ominaisuuteen: *sosiaaliseen tietovarantoon, instituutioituneen yhteiskunnan roolijakoon ja universumin legitimointiin*. Sosiaalinen tietovaranto sisältää tiedon yksilön asemasta ja sen rajoituksista, jokapäiväisen toiminnan reseptitiedon sekä yhteiskunnan relevanssirakenteen: mikä on keskeistä siinä tietovarannossa ja sen osamaailmassa, jossa yksilö sijaitsee. Kaikki tämä välittyy vuorovaikutuksessa sosialisatiossa ja on aiemman, ihmisten tuottaman instituutioituneen järjestelmän uusintamaa. Sosialisatiossa omaksutaan myös identiteetti, jotka ovat yhteiskunnan ja historiallisten rakenteiden tuottamia identiteettityyppejä.

Instituutiot sisältävät reseptitietona hyväksyttävän käyttäytymisen säännöt ja roolit edustavat näitä instituutiojärjestelmiä ja seuraavat niiden käyttäytymissääntöjä. Berger ja Luckmann (1995, 93) korostavat roolien tarkastelun tärkeyttä tiedonsosiologian tutkimuksessa, joka mahdollistaa mm. tutkimisen, että kuinka yhteisöllinen maailmankuva ilmenee yksilön tietoisuudessa. Tämä onkin harvinainen käytännönläheinen ohje, jonka he teoksessaan mainitsevat. Tutkimuksessa tarkastellaan sitä rakennetta, jonka mukaisesti eri roolit asettuvat sen symboliuniversumin hierarkiaan. Kolmas keskeinen elementti koskettaa instituutiojärjestelmän legitimoitua. Tämän olen katsonut tärkeäksi, koska tavoitteena on tarkastella käsitettä ideologian tasolla. Teoriassa legitimaation mekanismi on symboliuniversumi, joka on instituutiojärjestelmien kehys. Keskeistä on myös symbolismi, joka näyttäytyy universumin integraation mekanismina. Tämän tutkimuksen keskiössä on symboliuniversumin itsensä legitimaation tuottaminen. Näitä oikeuttamisen mekanismeja on tarkennettu Weberin (1964) legitimaatioteoriolla.

Karisma on käsite, johon Berger ja Luckmann (1995) viittaavat vain pintapuolisesti. Berger (1991) tulkitsee sitä itse juuri weberiläisen legitimeettiteorian näkökulmasta. Hän toteaa, että karismaattisen johtajan prototyyppi on uskonnollinen profeetta, “korkeamman voiman” auktoriteetista omaa oikeutustaan etsivä toimija, mutta korostaa, että samantyyppinen karisma voi esiintyä myös mm. poliittisten toimijoiden keskuudessa. Karisma ei tällöin pohjautu ihmetekoihin, eikä muodostu historiallisessa tyhjiössä, vaan esimerkillisyyttä osoittavan karismaattisen johtajan persoonan kautta joka asettuu “vanhaa” järjestystä vastaan. Kun aatteellinen palo on laimentunut, nousee tästä rutinoitumisesta uusi “vanhankaltainen” regiimi. (Mt., 147–150.) Tämä ajatusrakenne muodostaa rungon karisman ymmärryksestä tässä tutkimuksessa, jolloin karismaattisen johtajan tyyppi vertautuu myös symboliseen universumin ylläpidon representaatioon.

Vaikka Bergerin ja Luckmannin (1995) teorian merkitys tiedonsosiologiassa voidaan katsoa hyvin merkittäväksi⁷¹, on siihen kohdistettava myös kritiikkiä, erityisesti tämän tutkimuksen lähtökohdista. Kirjoitus pysyttelee usein hyvin yleisellä tasolla, luottaen lukijan kykyyn seuralla viitteistöön kätkeytyjä teorioita joista ajatukset ovat lähtöisin. Se ei

⁷¹ Esimerkiksi International Sociological Association (1998) kuvailee sitä viidenneksi merkittävimäksi kirjaksi edellisellä vuosisadalla.

tarjoa valmiita malleja, joten sen tuominen analyysin kehykseksi on haasteellista. Jonathan Potter (1996, 12–13) kritisoi teosta siitä, että se “ei ole analyttinen kirja”; se ei tuota tarkkaa analyysia, vaan yleistä argumentointia sosiaalisen maailman rakentumisesta ja niiden vaikutuksesta sosiaalisin suhteisiin. Potter (mt.) kritisoi myös teoksen fenomenologisista lähtökohtaa ja erityisesti kirjoittajien refleksiivisyyden puutteellisuutta. Aittola ja Pirttilä (1986, 75) pitävät Bergerin ja Luckmannin teoksen suurimpana puutteena sitä, että se ei kykene etenemään “mihinkään kovin konkreettisiin modernia yhteiskuntaa tai sen tiedollista rakentumista koskeviin analyysihin”. Loïc Wacquant esittää Pierre Bourdieun kritisoivan Schützian “rekonstruoimatonta fenomenologiaa” siitä, että se ei pysty selittämään, mitkä objektivoidut rakenteet säilyvät ja mitkä eivät (Bourdieu & Wacquant 1995, 28–31). Tämä voidaan katsoa myös osin todellisuuden sosiaalisen rakentumisen teorian kritiikiksi, vaikka se sisältää myös laajan objektivistisen elementin: objektivoitujen instituutioiden ylläpitoa on kuvailtu, mutta niiden elinkelpoisuuden säilyvyys kuvataan lähinnä legitimaation säilymisen mekanismien kautta, eikä se käsittele intellektuellien vaikutuksen lisäksi juurikaan yhteiskunnallisen muutoksen lähtökohtia.

Vaihtoehtoisia teorioitakin olisi, esimerkiksi John R. Searle (1996, 113–126) hahmottelee kirjassaan “*The Construction of Social Reality*” juuri tätä instituutioiden pysyvyyttä “institutionaalisten faktojen” kautta, puheaktien ylläpitämänä. Tämä on kuitenkin enemmän lingvistiikkaan nojautuva teoria, joka suuntaisi työtä jokseenkin eri urille sen lähtöasetelmista. Kaikesta tähän teoriaan kohdistetusta kritiikistä huolimatta katson sen tuottavan hyvän pohjan juuri tämänkaltaiseen, tulkitsevaan hermeneuttiseen tutkimukseen.

Ideologian ja tiedon ominaisuudet

Tässä luvussa esitettyihin ideologian määritelmiin vedoten totean ideologiassa olevan seuraavat ominaisuudet: 1) se on tietyn, valta-asemaa tavoittelevan ryhmän määritelmä todellisuudesta, 2) se on subjektien tasolla toimiva ajatusrakenne, joka sijaitsee arkitiedon alueella, jolloin sen hyväksyneen subjektin näkökulmassa se on se arkitodellisuus jonka subjekti on alistuessaan hyväksynyt tietovarannokseen 3) se muodostaa suljetun kehän, legitimoiden itsensä oman olemassaolonsa kautta ja 4) kokonaisideologia, valtaan pyrkivän ryhmän ideologioiden kokonaisuus, voi olla jakautunut erillisiksi, kuitenkin alkuperäiselle

ideologialle alisteisiksi osaideoologioiksi, joiden eri ryhmien etunäkökohtia varten muunnettujen variaatioiden avulla sitoutetaan hyväksymään ideologian todellisuuden määritelmä sille suosiollisten ryhmien keskuudessa.

Hyödynnän tässä tutkimuksessa tietoon liittyen Althusserin (1984, 171–177) käyttämiä käsitteitä *todellisen objekti*, joka on havainnoinnin kohde ja *tiedon objekti*, joka on havainnoinnissa syntynyt todellisuuden konstruktio.⁷² Althusserin tulkinta tiedon luonteesta voi kuvata kirjana: fyysinen objekti ja kirjoitettu teksti tuottaa todellisen objektin, jolla on merkitystä ainoastaa omien havaintojemme kautta tulkittuna. Tieto “säilyy” lukematta, mutta siitä tehty havainto, ymmärryksen konstruktio, sekä siihen liitetyt merkitykset eivät toteudu itsestään, vaan ainoastaan lukijan subjektiviteetin kautta. Tieto ei voi syntyä tyhjiössä, vaan sosio-historiallisena toimintana, jolla on oltava olemassa olevaa käsitteistöä, joka on aiempaa havainnointina todellisuudesta. Toisaalta nämä havainnot irroittavat tiedon objektin sen alkuperäisen todellisen objektin merkityksestä, erityisesti vuorovaikutuksessa objektivoituessaan. Tiedon objekti on konstruoitu elementti joka voi objektivoitua uutena todellisena objektina⁷³. Kuten Berger (1991, 73) toteaa, on ymmärrys totuudesta riippuvainen “näkökulmastamme, maantieteellisestä sijainnistamme, tai jopa kellonajasta”.⁷⁴

⁷² Althusser analysoi tiedon käsitettä Marxin materialistiseen teoriaan pohjautuen, väittäen sen olevan tuotantoa. Hän tulkitsee Marxin käsitystä tiedon etenemisestä “ei konkreettisesta abstraktiin, vaan abstraktista konkreettiseen”, joka tapahtuu kokonaan “ajattelussa” siten, että tämä prosessi ei ole kuitenkaan todellisuuden, vaan sitä koskevan tiedon tuottamista. Todellisen objektia määrittelee sen olemassaolo myös ajattelun ulkopuolella, jolloin tiedon lähde on tuon todellisen objektin havainnon ja kuvauksen tuottaminen. Tulkinnassa tiedon syntyprosessi ei siis varsinaisesti koske tätä todellista objektia, ainoastaa siitä syntyvää havaintoa ja kuvausta, todellisesta irtautunutta tiedon objektia. Säilyäkseen tieto tarvitsee kuitenkin sen jatkuvaa uusintamista ja Althusserin kuvaamassa kehämäisessä tiedon uusintamisprosessissa todellisuus assimiloit jokaisena prosessina syntyneen tiedon muunnelman itseensä, jolloin uusi todellisesta objektista syntyvä tieto havainnoi tätä uutta muokkautunutta todellisuutta. (Althusser 1984, 171–177.)

⁷³ Bourdieu käsittelee tähän liittyen “sosiologin paradoksia”: empiristisen teorian mukaisina havaintoina todellisuudesta tai konstruktivistisen teorian mukaisina havaintoina konstruktion kautta, sekä tieteellisen tiedon ja arkitiedon välistä suhdetta. Bourdieu argumentoi, että arkitiedon muodostuminen on subjektivismin ja objektivismin välistä taistelua, jossa toimijat yrittävät jatkuvasti tuottaa sisäisestä ymmärryksestään objektivoituja esityksiä arkikäyttöön. (Bourdieu 1985, 85–91.)

⁷⁴ Tiedonsosiologian konstruktivistista tiedon määritelmää kuvastaa hyvin Nietzschen (1972, 107) toteamus, että “tiedon *voima* ei ole sen totuusasteessa, vaan sen iässä, siinä, miten se on muuttunut lihaksi ja vereksi, siinä, että se on elämänehto”, kun taas totuuden määritelmän kiistat ratkaistaan siten, että miten hyödyllisiä ne ovat “elämälle”.

Tässä luvussa kuvailtuihin teorioihin perustuen katson ideologian ja tiedon erojen syntyvän seuraavista elementeistä: 1) tiedolla on ontologinen, subjektiton lähtökohta, eli usko sen todellisuuteen on varmennettavissa subjektin ajattelun ulkopuolella, kun taas ideologia on aina epistemologinen, ollen subjektien toisia subjekteja varten tuottamia ajatusrakenteita ja 2) tieto pyrkii uusiin ongelmanasetteluihin, kun taas ideologia on kehämäinen rakenne⁷⁵. Teoria on subjektin tuottamaa, joten se voi olla joko tietoa tai ideologiaa, jolloin sen olomuodon määrää sen ominaisuudet. Ideologiaan liittyy aina valta-asema, joka ilmenee kaikessa subjektien välisessä, todellisen objektia käsittelevässä vuorovaikutuksessa. Ideologian ja tiedon eroja voi kuvata myös kirja-analogian kautta: tiedon syntyprosessissa kirja todellisena objektina tuottaa luettaessa tiedon objektin, ymmärryksen kirjasta. Vuorovaikutuksessa muiden subjektien kanssa, esimerkiksi esitellen omaa ymmärrystä kirjasta muille, uusinnetaan tätä tiedon objektia, jolloin vuorovaikutustilanteessa oleville todellisen objekti ja tiedon objekti nivoutuvat toisiinsa. Vuorovaikutuskumppanin havainnoidessa tätä todellisen objektia, eli lukien itse kirjaa, ei havainnointiprosessi siis muodostu vain oman subjektiviteetin kautta, vaan se yhdistyy myös toisten peilimäisen vertailun kautta intersubjektiivisesti konstruoituun tiedon objektiin.

Ideologia irroittaa yhteyden todellisen objektiin: subjektiin vuorovaikutuksen yhteydessä sosialisatiossa tuotetussa tietovarannossa voi olla valmis, vahva ymmärrys kirjasta ja sen merkityksellisyydestä. Se on ideologian näkökulmassa symboli, joka asettuu joko sen määrittelemän todellisuuden puolelle tai sitä vastaan ja tämä symbolismi on muodostunut erityisesti ideologian tuottaneiden subjektien havainnointien tuloksena, jolloin ideologian kutsuun vastannut subjekti voi irtaantua tästä todellisen objektin havainnoinnin tasosta. Kirja, esimerkiksi Marxin *“Pääoma”* sisältää tietovarannossa sijaitsevan vahvan merkityksellisyyden ilman subjektin itsensä havainnointia. Tällöin kirjan lukeminen voi myös irroittaa subjektin ideologian todellisuuden määritelmästä ja tuottaa toimijan subjektiteetin kautta muodostetun tiedon objektin, joka edelleen vuorovaikutuksen kautta voi synnyttää kilpailevan ideologian, uuden todellisuuden määritelmän.

⁷⁵ Esimerkiksi Mannheim (1954, 36) korostaa ideologian tuottavan hallitsevan ryhmän tuottaman todellisuuden määritelmän aiheuttavan “sokaistumisen”, jolloin ryhmän toimijat eivät enää kykene hyväksymään todellisuuden määritelmän suhteen ristiriitaan asettuvia “faktoja”, ontologiaan pohjautuvaa tietoa. Tällöin ideologialla on erityisesti yhteiskuntaa stabilisoiva vaikutus (mt.)

3. UUSLIBERALISMIN IDEOLOGIA

Tässä luvussa esittelen lyhen läpileikkauksen uusliberalismista ideologian abstraktiona ja kuvailen sen mekanismeja. Luku ei vielä sisällä sosiaalisen konstruktionismin näkökulmaa hyödyntävää analyysia, vaan tarkoituksena on prosessoida käsitettä ja sen keskeisiä teorioita. Luvussa uusliberalismia tarkastellaan *tavoitetilana*, uusliberalisaation analyysi tavoitetilaan pyrkivänä *prosessina* on toteutettu seuraavassa luvussa.

3.1. Uusliberalismin käsitteelliset lähtökohdat

I think we've been through a period where too many people have been given to understand that if they have a problem, it's the government's job to cope with it. 'I have a problem, I'll get a grant.' 'I'm homeless, the government must house me.' They're casting their problem on society. And, you know, there is no such thing as society. There are individual men and women, and there are families. And no government can do anything except through people, and people must look to themselves first. It's our duty to look after ourselves and then, also to look after our neighbour. People have got the entitlements too much in mind, without the obligations. There's no such thing as entitlement, unless someone has first met an obligation. (Margaret Thatcher 23.9.1987.)

Yllä olevaa lainausta Margaret Thatcherin haastattelusta "*Women's Own*" -lehdessä pidetään usein tyyppiesimerkkinä uusliberalismista ja sen suhteesta yhteiskuntaan. Siinä kuvastuu solidaarisuuteen ja kollektivismiin perustuvan yhteiskuntajärjestyksen väheksyminen ja yksilön toimintavapauden sekä velvoitteiden korostuminen. Arkipuheessa termejä "*thatcherismi*" ja "*reaganismi*" pidetäänkin usein uusliberalismin synonyymeina. (Esim. Thorsen 2012; Harvey 2008.)

Tässä luvussa pyrin jaottelemaan ja kuvailemaan ne keskeiset teoriat ja ajatusrakenteet, jotka tuottivat käsitteellä "*uusliberalismi*" ymmärtävämmä ideologian. Keskityn yhteiskuntateorioihin ja niitä tuottaneisiin ajattelijoihin, poliittisen toiminnan jäädessä taka-alalle. Seuraavissa alaluvuissa tavoittelen ymmärrystä näistä elementeistä, kunnes luvun lopussa pyrin kohti tutkimuksessa käyttämäni työmääritelmää uusliberalismista sekä sen ideologisista ominaisuuksista.

3.1.1. Teorian syntyhistoria

Dag Einar Thorsen (2012, 181) ajoittaa väitöskirjassaan uusliberalismin synnyn käsitteenä 1800-luvun loppuun, jolloin se esiintyy ranskalaisen ekonomistin Charles Giden pamfletissa, joka kritisoi italialaista liberalistista ekonomistia Maffeo Pantaleonia. Thorsen korostaa käsitteen epäjohdonmukaista käyttöä näinä alkuaikoina, todeten, että se sai tarkempaa muotoa mm. 1950-luvulla Jacques Cros'n liberalisteja teoreetikkoja, kuten Walter Lippmannia, Wilhem Röpkeä ja Friedrich August von Hayekia tarkastelevassa väitöskirjassa, joka tulkitsi käsitteen olevan paluuta klassisen liberalismin juurille. Muina käsitteen varhaisina määrittelijöinä hän mainitsee E. E. Nawrothin saksalaiseen ordo-liberalismiin liittyvän tutkimuksen ja Wilfried ver Eecken tätä lähtökohtanaan amerikkalaiseen liberalismiin, erityisesti monetarismiin soveltavan analyysin. Hän korostaa myös David Harveyn roolia ymmärryksen muodostajana käsitteestä nykyisen, lähtökohtaisesti kriittisen kirjallisuuden piirissä. (Mt., 181–186.)

Uusliberalismin synty

Michel Foucault (2010a, 131; vrt. Denord 2009) ajoittaa uusliberalismin syntyhetkeksi Walter Lipmann -kollokvion Pariisissa vuonna 1938, joka toi yhteen ensinnäkin Ludwig von Misesin ja Hayekin, mutta myös saksalaiset liberaalit teoreetikot, kuten Röpken ja Alexander Rüstowin. Monet lähteet ajoittavat uusliberalismin synnyn myös terminä tähän kollokvioon, erityisesti Rüstowin esittämänä, mutta Thorsenin tutkimus näyttäisi osoittavan, että sillä on ollut myös tätä edeltävää käyttöä, tai vähintäänkin aiempaa käsitteistöä. Kollokvion lopputulemaksi voi katsoa kuitenkin erityisesti uusliberalismiksi kutsutun liberalismin variaation erkaantuminen klassisen liberalismin teoriasta. (Ks. Thorsen 2012; Foucault 2010a; Denord 2009; Plehwe 2009; Van Horn & Mirowski 2009.) Foucault (2010a, 130–132) argumentoi, että kollokvion vaikutuksena klassisen liberalismin *homo oeconomicus* ja sen luonnon lakien mukaan määräytyvä vapaa sopimuksellisuus ja

laizzes-faire -kapitalismi sai mukaansa rakenteellisen, *minimioikeusvaltioksi* tässä tutkielmassa kutsumani, kilpailua ylläpitävän ja suojelevan mekanismin⁷⁶.

Klassista liberalismia kutsutaan usein pelkällä termillä *liberalismi*, joskin se on hieman harhaanjohtava, sillä se voidaan ymmärtää myös kaikkia liberalistisia liikkeitä ja ideologioita yhdistäväksi yläkäsitteeksi, pelkästään poliittiseen toimintaan liittyväksi termiksi, tai 1700-luvun liberalismien ensimmäistä aaltoa (esim. Saastamoinen 1998, 163) kuvailevaksi käsitteeksi. Klassinen liberalismi voidaan määritellä 1800-luvulla muotoutuneeksi ajattelutavaksi, jonka keskeiset ideat käsittelivät utilitarismia, *laissez-faire* -kapitalismia ja luonnonoikeudellisuutta. Sen muotoutumisessa merkittävimpiä ajattelijoita ovat olleet mm. Thomas Malthus ja David Ricardo, joskin se ammensi myös aikaisemmasta 1600–1700-lukujen liberaalista teoriasta, erityisesti John Locken ja Adam Smithin talous- ja yhteiskuntateorioista. Keskeistä siinä on vapauden ajatuksen yhdistäminen ruumiilliseen koskemattomuuteen, omistusoikeuden turvaamiseen, sekä yksilötoimijan mahdollisuuteen käyttää omaisuutta ja omaa “henkilöään” siten kuten parhaaksi näkevät. (Gaus, Courtland & Schmidt 21.3.2015; Saastamoinen 1998; ks. myös Malthus 1998; Locke 1995.)

Gøsta Esping-Andersen (1990, 9–12) kuvailee uusliberalismia osuvalla tavalla, eli klassisen liberalismien ajatusten “kaikuna”. Uusliberalismin teorian muotoutumisessa klassisen liberalismien pohjalta voidaankin dikotomisoida lähtökohtaisesti kaksi merkittävintä ajattelusuuntausta: saksalainen ordo-liberalismi, joka vaikutti mm. natsi-Saksan ideologisenä kritiikkinä, sekä sodan jälkeisen jälleenrakennuksen aikana ja toisaalta “amerikkalainen liberalismi”, joka muodostaa valtaosan uusliberalismina nykyisin ymmärrettävän teorian juurista. Yhdistävänä tekijänä on erityisesti Hayek, jonka vaikutuksesta syntyi kaksi keskeistä ideologista koneistoa. Walter Lippmann -kollokvion tuotoksena muodostuneen lyhyttestoisen liberalismien ajattelua edistäneen organisaation, CIERL:in⁷⁷, voidaan katsoa inspiroineen hänet Mont Pèlerin -yhdistyksen synnyttämiseen

⁷⁶ Karl Polanyi (2009, 236–237) väittää, että “talouseliberaalien”, myös Misesin ja Lippmannin tulkinta *laizzes-fairesta* “luonnollisena” kehityskulkuna korosti protektionismin vahingoittavuutta ja että heidän mielestä ilman sitä talous voisi ratkaista ongelmansa itselähtöisesti pitkällä aikavälillä. Lähtöasetelmaltaan tämä kilpailua suojeleva koneisto voidaankin nähdä protektionismia vastustavana mekanismina.

⁷⁷ Fra. *Comité international d'étude pour le renouveau du libéralisme* (mt.)

ja toisaalta Hayekin merkitys korostuu myös amerikkalaisen liberalismien keskiössä olevan taloustieteen “Chicagon koulukunnan” syntyvaiheessa, hänen toimiessaan Chicagossa professorina. (Thorsen 2012; Foucault 2010a; Hartwich 2009; Van Horn & Mirowski 2009; Plehwe 2009; Palley 2005; Rose 2002, 137–139.)

Ordo-liberalistinen saksalainen haara

Foucault hahmottelee lähtökohtia ordo-liberalistisen, saksalaisen uusliberalismin variaation syntyyn toisen maailmansodan jälkeisen Saksan jälleenrakentamisen taloudellisten tarpeiden kyllästävästä ajankuvasta. Hän korostaa Saksan hallinnon ja markkinatalouden mekanismien läheisiä suhteita, sekä näiden vahvojen “ekonomisten partnereiden” tuottamaa laajaa kansallista konsensusta, joka yhdistettynä mm. kristilliseen moraaliin antoi mahdollisuuden sodassa kärsineen valtion etsiä itsellensä uutta identiteettiä. Tämä suuntasi katseen sotilasmahdista kohti talousmahtia, jolloin taloudellisen erinomaisuuden ja talousrationaalisen poliittisen päätöksenteon kautta rakennettu uusi kansallisvaltio pystyisi säilyttämään merkittävyytensä. (Foucault 2010a, 85–91; vrt. Ptak 2009.)

Keskeisenä toimijana tämän suuntauksen määrittelijöinä esiintyy Walter Eucken, jonka perustaman lehden, *ORDO*:n nimestä syntyi tätä aatesuuntausta kuvaileva käsite. Muita merkittäviä vaikuttajia olivat Franz Böhm ja Alfred Müller-Armack, sekä aiemmin mainitut Röpke ja Rustow. Tämä joukko talousajatteliijoita positioitui erityisesti keynesiläisen talouspolitiikan vastustajiksi ja jatkoi natsi-Saksan hajoamisen jälkeen jo Weimarin tasavallan aikana aloittamaansa työtä legitiimin valtion ja markkinatoimijoiden vapauden yhteenliitoksen mahdollistamiseksi. Tämä yhteenliitos olisi kuitenkin tuotettava tavalla, jossa markkinat toimisivat valtiovallan kaitsijoina. Saksalaisessa haarassa korostuu erityisesti valtion keskeinen asema kilpailua optimoivana toimijana. (Hayek 2012; Foucault 2010a, 85–123; Ptak 2009.)

Hayek, jonka esimerkiksi Foucault (ks. 2010a, 104) sijoittaa tähän ordo-liberalistiseen perheeseen kuuluvaksi, kuvailee ideologian ajatuksenvaihdon kiihtyneen Saksassa toisen maailmasodan jälkeen ja painottaa ordo-liberaalien toimijoiden merkitystä uusliberalismin ylläpitämisen mahdollistajana keynesiläisyyden ajan tuottaman suvantovaiheen yli:

If the existence of a neo-liberal movement is known far beyond the narrow circles of experts, the credit belongs mainly to Röpke, at least so far as the German-speaking public is concerned. (Hayek 2012.)

Tämä valtion ja markkinoiden suhteita tarkasteleva työ johti edelleen sosiaalisen markkinatalouden⁷⁸ ideologian syntyyn, myöhemmin lisäksi mm. Böhm ja Eucken pyrkivät tekemään eroa oman teorisointinsa ja uusliberalismina ymmärretyin ajattelun välille. (Foucault 2010a, 85–123; Ptak 2009.)

Amerikkalainen libertaristinen käänne

Käännekohtana uusliberalismissa ideologian tasolla sen modernina, amerikkalaishenkisenä variaationa voidaan pitää ajanjaksoa 70-luvun puolivälistä sen loppuun, sillä se sisälsi joidenkin “amerikkalaiselle liberalismille”⁷⁹ keskeisten teosten julkaisemisen. Tämän ajatusvirtauksen voi, yhdessä Chicagon koulukunnan monetaristisen talouspolitiikan valtavirtaan hyväksymisen kanssa nähdä sytykkeenä uusliberalismin käyttöönottoon globaalin poliittisen taloustieteen ohjaavana ideologiana, erityisesti yhdysvaltalaisen uusoikeiston toimesta. Toisaalta se peilasi myös lisääntyntä kiinnostusta ideologiaan, mikä johti osaltaan varhaisemman uusliberalistisen teorian “uudelleenlöytämiseen”. (Vrt. Stedman Jones 2014; Van Horn & Mirowski 2009; Plehwe & Walpen 2006.)

Keskeisenä tässä käänneessä voidaan katsoa Robert Nozickin (1999) vuonna 1974 julkaistu, libertarismille, erityisesti sen luonnonoikeudellisen haaran synnylle ja amerikkalaisen uusoikeiston ideologialle keskeinen teos “*Anarchy, State and Utopia*”. Myös Hayek nousi tällä ajanhetkellä laajempaan tietoisuuteen mm. voitettuaan vuonna 1974⁸⁰ taloustieteen Nobel-palkinnon (esim. Plehwe & Walpen 2006). Hayekin (1998a; 1998b; 1998c) “*Law, Legislation and Liberty*” -kokoelman, jossa hänen varhaisvuosien ajattelunsa

⁷⁸ Ger. *Soziale Marktwirtschaft* (mt.)

⁷⁹ Tässä on syytä eritellä eurooppalainen ja pohjoisamerikkalainen termien käyttöön liittyvä ristiriita, sillä pohjoisamerikkalainen käsite *liberalismi* vertautuu parhaiten Euroopassa englanninkieliseen käsitteeseen *progressive* (vrt. Harvey 2008, 29). Eurooppalaista liberalismia vastaakin erityisesti Yhdysvalloissa käsite libertarismi. Esimerkiksi M. Friedman kuvaa olevansa liberalisti, libertaristi, mutta ei Libertaristi (ks. Doherty 1995): liberalisti eurooppalaisen tulkinnan mukaan, poliittinen konservatiivi, joka seuraa libertarismin ideologiaa, mutta ei poliittinen Libertaristi, joka on oma poliittinen liikkeensä.

⁸⁰ Ironisesti jakaen sen modernin sosiaalidemokratian yhden pääideologin, Gunnar Myrdalin kanssa (mt.)

solidaarisuutta vastustanut talousrationaalisuus oli kääntynyt laillista yhteiskuntajärjestystä pohtivaksi ja luonnonoikeudellisuudesta ammentavaksi talousfilosofiaksi, kolme eri osaa julkaistiin vuosina 1973, 1976 ja 1979. Lisäksi joukko James M. Buchananin keskeisiä teoksia, sekä kahden anarkokapitalistin: Murray N. Rothbardin (2006) vuonna 1973 julkaistu *“For a New Liberty: The Libertarian Manifesto”* ja David D. Friedmanin (1989) myös vuonna 1973 julkaistu *“The Machinery of Freedom: Guide to Radical Capitalism”* ajoittuvat tähän ajanjaksoon. Milton Friedmanin ja Anna J. Schwartzin (1993) vuonna 1963 julkaistu monetarismin perusteos *“A Monetary History of the United States, 1867–1960”* sekä Hayekin (1978) vuonna 1960 julkaistu *“The Constitution of Liberty”* edeltävät hieman tätä käännettä.

Käännettä edeltävässä ajakuvassa on huomioitava myös mm. avaruuskilvasta ja kylmän sodan suurvalta-asettelusta ammentavan libertaristis-henkisen fiktiivisen kirjallisuuden vaikuttavuus yhdysvaltalaisen valtakulttuurin muokkaajana. Merkittäviksi toimijoiksi tässä voidaan katsoa mm. Ayn Rand (ks. 2007), vaikka hänen keskeinen teoksensa, rationaalista individualismia ja objektivismiin teoriaa kuvaillut *“Atlas Shrugged”* julkaistiin jo vuonna 1957 (ks. myös McGuigan 2016, 124–125; Shermer 2009). M. Friedman korostaa Randin ympärille New Yorkiin muodostuneen *“randilaisten”* ryhmän vaikutusta Chicagon taloustieteilijöitä kriittisempänä, mutta silti vaikutusvaltaisena ajattelijajoukkona (Doherty 1995). Toinen keskeinen kulttuurivaikuttaja oli Robert A. Heinlein, jolta julkaistiin mm. libertaristisen yhteiskuntajärjestyksen puolesta argumentoiva *“The Moon is a Hard Mistress”* vuonna 1966 (mt. 1997) ja individualistista moraalikäsitystä pohtiva *“Time Enough for Love”* vuonna 1973 (mt. 1986). Molemmat kirjailijat vaikuttivat laajasti yhteiskunnallisina keskustelijoina ja heidän merkittävimpien teostensa voikin katsoa tasapainottelevan yhteiskuntateorian ja fiktion välimaastossa (vrt. Mühlbauer 2006).

Foucault (2010a, 79; 160–161) painottaa uusitähtävaltalaisen koulun sekä erityisesti Misesin ja Hayekin roolia näitä kahta uusliberalismin suuntausta siltaavina toimijoina. Hayek käyttää itse käsitettä *neo-liberalism* vuoden 1951 kirjoituksessaan *“The Transmission of the Ideals of Economic Freedom”*, joka tarkastelee mm. Misesin toimia Lontoossa sekä Chicagon koulukunnan ajattelun taustalla ja käsittelee myös saksalaisen ordo-liberalismin

syntyä ja vaikuttavuutta. Kirjoituksessa hän yhdistääkin nämä kaksi suuntausta juuri uusliberalismin laajemman käsitteen alle. (Hayek 2002) Hayekin omaa näkemystä uusliberalismista voi katsoa Foucault'n analyysia seurailleen näitä siltaavaksi keskitien määritelmäksi, joka yhdistää amerikkalaishenkistä markkinalogiikkaa ordo-liberalismin käsitykseen sosiaalipalveluiden tuottamisesta ja kilpailun tehostamisesta.

3.1.2. Aatteen poliittinen kirjo

Tarkasteltaessa uusliberalismia poliittisiin toimijoihin vaikuttaneena ideologiana on huomioitava toisen maailmansodan jälkeen muodostunut ajatushautomo, Mont Pèlerin -yhdistys (ks. 1947), jonka tavoitteisiin kuuluu yksilönvapauksien ja markkinatoimijoiden vapauden edistäminen (vrt. Plehwe 2009). Vaikka yhdistys korostaa olevansa poliittisesta ideologiasta riippumaton toimija, on uusliberalismi nivoutunut tiiviisti tiettyihin poliittisiin suuntauksiin, erityisesti konservatiivisten poliitikkojen, kuten aiemmin mainittujen Thatcherin ja Reaganin toimesta (Thorsen 2012, 184; vrt. Mont Pèlerin 1947).

Uusliberalistisen ajattelun perusteoksiin kuuluva ja monin tavoin ehkä tärkein yksittäinen teos, Hayekin (1979) vuonna 1944 julkaistu "*The Road to Serfdom*"⁸¹ on vahvasti poliittinen: Hayek korostaa jo kirjan avaussivulla sen poliittisuutta ja sijaintia liberaalissa poliittisessa ideologiassa⁸² ja sen roolia kansallissosialismin, sekä myös kommunismin vastaisena teoksena. Hayek argumentoi näiden kahden järjestelmän yhtenäisyyksistä ja hyökkää sosialismin aatetta, oli se äärioikealla tai äärivasemmalla, kollektivismia, sekä suunnitelmataloutta vastaan. Kirjan ironinen omistuskirjoitus "kaikkien puolueiden sosialisteille" on tästä kuvaava esimerkki. (Mt., 1–7; 18–23.)

Uusliberalismin ymmärretään liittyvän usein poliittisiin tavoitteisiin, joihin monesti yhdistyy uuskonservatiivinen moraalikäsitys ja kristillisiä arvoja, sekä anglosaksisen kulttuurin patriarkalaisuus. Uusliberalistinen ajattelu ei välttämättä poissulje vahvaakaan

⁸¹ Esimerkiksi M. Friedman nostaa teoksen aatteen merkittävimmäksi kirjoitukseksi (ks. Doherty 1995).

⁸² "Liberaali" eurooppalaisen tulkinnan mukaisesti. Hayek (1978) itse kielsi erityisesti olevansa konservatiivi ja käyttikin Britannian liberaalipuolueen perinteeseen kuuluvaa käsitettä "*Old Whig*".

keskitettyä ja militaristista, jopa totalitaarista⁸³ valtiota, kunhan se toteuttaa pientä julkistaloutta sekä tarvittaessa tukahduttaa kollektivistista ja solidaarista liikehdintää. Myöhemmin uusliberalistisiksi katsottaviin tavoitteisiin ovat pyrkineet kuitenkin myös ideologisesti poliittisen vasemmiston hallitukset, mutta se on voinut johtua enemmänkin tilanteen muodostaman pakon tuottamasta alistuineisuudesta, kuin poliittisten toimijoiden omasta tahdosta. Uusliberalistisen talousjärjestelmän ja siihen liittyvien globaalien talousmekanismien rakentaminen on kehityskulku, jota voi olla hankala myöhemmin muuttaa. (Ks. Caldwell & Montes 2015; Van Horn & Mirowski 2009; Harvey 2008, 53–55; 64–65; 79–80; 88–101; 142; Kantola 2006, 281–282.)

Toisaalta uusliberalismiin yhteneviä ideologisia päämääriä löytyy myös ns. kolmannen tien poliittisesta ideologiasta, erityisesti yksilön taloudellista potentiaalia korostavan ajattelun muodossa, jossa yhteisön rooli nähdään lähinnä tämän mahdollistajana (vrt. Brown 1994; Giddens 1994; Phillips 1994; ks. myös McGuigan 2016). Tässä voi yhdistyä kapitalismin markkinafundamentalististen äärimuotojen kritiikki ja toisaalta uusliberalismin keskeisiä päämääriä edistävä, mm. markkinamekanismien ja valtiovallan uudelleenjakoa tavoitteleva toiminta (vrt. McGuigan 2016; Hartwich 2009). Uusliberalisten vaikutteiden mukaantulo kolmannen tien politiikkaa ohjaaviksi voimiksi voi katsoa olevan ainakin osittain peräisin ordo-liberalismin ajattelusta, mm. Müller-Armackin tuomana, erityisesti sosiaalisen markkinatalouden teorian kautta (esim. Foucault 2010a, 85–123; vrt. Ptak 2009).

Poliittista tilannetta voi tarkastella lähtöasetelmassa, jossa sekä ordo-liberalismi, että pohjoisamerikkalainen libertarismihenkinen liberalismi tulkitaan saman uusliberalismin sateenvarjokäsitteen alle sijoittuviksi, Walter Lippmann -kollokviosta juureutuviksi variaatioiksi. Ordo-liberalismin perinne toi uusliberalismiin erityisesti käsityksen valtiovallan tehtävän suuntautumisesta organisoivan mekanismin kautta vaikuttavaksi, laillisuutta korostavaksi instituutioksi. Amerikkalaisen haaran vaikutteina on valtion roolin minimointi ja äärimäinen markkinalähtöisyys. Kollokvio voidaan siten nähdä lähtökohtana myös sille erottelulle, joka johdatti nämä kaksi ääripäätä edelleen kohti tavoitteiltaan eriytyviä poliittisia liikkeitä. Tulkintalinjojen erkautuminen aiheutti

⁸³ Esim. Pinochetin Chile ja sen 1970–80-luvun monetaristinen ja uusliberalistinen kokeilu (ks. Caldwell & Montes 2015).

tietyntyyppisen geopoliittisen jakolinjan, jossa sen toinen haara vaikuttaa erityisesti Pohjois-Amerikassa, jossa pääosin Chicagossa määrittäytynyt variaatio johti sen ideologian konservatiiviseen politiikkaan liittyväksi aatteeksi, joka välittyi Yhdysvalloista edelleen eteläiseen Amerikkaan. Toinen variaatio juurtui Manner-Eurooppaan, jossa sen evoluutio kehittyi kohti sosiaalista markkinataloutta ja kolmannen tien poliittista teoriaa, siten poliittiseen keskustaan tai keskusta-vasemmistoon. (Ks. Foucault 2010a, 101–289; 317–324; vrt. Plehwe 2009; Ptak 2009; Van Horn & Mirowski 2009.) Näiden kahden, osin lähtöasetelmiltaan täysin vastakkaisten ajatusvirtausten kompromissina on muotoutunut käsitys siitä, mikä nykyisin ymmärretään uusliberalismina. Tästä kompromissista voi kuitenkin katsoa kuitenkin pääosin puuttuvan ordo-liberalismin teorian keskiössä oleva, markkinavapauden aiheuttaman sosiaalisen hinnan tasaaminen. Britannia taas sijoittuu keskelle tätä jakolinjaa, sillä erityisesti sen voi katsoa noudattaneen molempia painotuksia, vastavuoroisesti Thatcherin ja Blairin hallitusten toimesta (esim. Kantola 2006, 282).

Uusliberalismia ei myöskään pidä sekoittaa liberaalin hyvinvointivaltion juurilla olevaan *sosiaaliliberalismiin*⁸⁴, jota on joskus kutsuttu myös termillä *uusi liberalismi*⁸⁵ ja joka hallitsi poliittista taloustiedettä yhdessä (uus)keynesiläisen talousteorian kanssa toisen maailmansodan jälkeisestä uudelleenrakentamisen ajasta aina 70–80-lukujen vaihteen uusliberalisaation aaltoon saakka. Uusliberalismi näyttäytyikin sosiaaliliberalismille ja sen sisältämälle solidaarisuuden ja valtion sosiaalisen vastuun ideologialle, sekä usein universaalien, positiivisen vapauden tavoittelulle monin osin vastakkaisena. (Ks. esim. Gaus, Courtland & Schmitz 21.3.2015; vrt. Starr 2012; Saastamoinen 1998, 159–177.)

Eri poliittisiin liikkeisiin jakautunutta uusliberalismia voi tarkastella myös esimerkiksi solidaarisen perusyksikön kautta (vrt. *Gemeinschaft*, ks. Ferdinand Tönnies 1957): siinä, missä sen ääri-liberalistiset variaatiot tarkastelevat yksilöä, muiden henkilösuhteiden aina avioliitosta lähtien toimiessa markkinaehtoisesti, on sen pehmeämmissä variaatioissa

⁸⁴ Vrt. myös Harvey (2008, 18–19) käyttämä käsite *sosiaalisesti ankkuroitunut liberalismi*, “*embedded liberalism*”, joka yhdistää sosiaaliliberalismin ideologian K. Polanyin (2001) käsitteeseen “*embeddedness*”, joka argumentoi myös markkinatoimijoiden olevan juureutuneita yhteiseen yhteiskuntaan.

⁸⁵ Sosiaaliliberalismi, tai “uusi liberalismi”, on poliittisessa kentässä usein keskustalaista tai keskusta-vasemmistolaista, vaikuttaen esimerkiksi Yhdysvaltojen Demokraattisen Puolueen ideologiana. Suomessa poliittisessa kentässä ideologiaa on kannattanut perinteisesti Keskustapuolue (erityisesti ennen 90-luvun lamakautta), RKP ja SDP:n “oikeistosiipi”. (Starr 2012; vrt. myös Yliaska 2014; Kantola 2006.)

mukana perheen tai lähiyhteisöjen kommunitaristinen solidaarisuus ja usein myös tähän korreloituva ajatus valtiosta sosiaalisena, mutta kuitenkin markkinaehtoisena toimijana (vrt. Foucault 2010a; Brown 2009). Katson eron esimerkiksi sosiaaliliberalismiin syntyvän juuri tässä, sillä sosiaaliliberalismiin liittyy keskeisesti ajatus valtion kattavasta, universaalista sosiaalisesta vastuusta⁸⁶, kun taas uusliberalistisissa variaatioissa päävastuu hyvinvoinnista, joitakin ääriesimerkkejä lukuun ottamatta⁸⁷, säilyy tässä solidaarisen yhteisön perusyksikössä, oli se sitten kuinka laaja tahansa.

Uusliberalismia voi poliittisena aatteena tulkita sateenkaarikäsitteeksi, jonka kannattajien poliittinen spektri kattaa toimijoita “pehmeän” linjan kommunitaristista ajattelua ja toimintavapauden ideaa yhdistelevästä kolmannen tien sosiaalidemokratiasta ja saksalaisesta ordo-liberalismista aina “kovan” linjan amerikkalaiseen libertaristiseen ja edelleen valtionvastaiseen anarkokapitalistiseen tai minarkiseen malliin, joka mm. näkee verot yksitysomistuksen institutionaalisen varkautena; puoluepolitiikan akselilla keskustavasemmistosta uusoikeistoon ja aina ääri vapauden oikeisto-anarkiaan. (Vrt. Oppermann 23.5.2011; Hartwich 2009; Mühlbauer 2006, 156; Plehwe & Walpen 2006, 29.)

3.2. Uusliberalistinen valtavirtainen yhteiskuntajärjestys

The story I remember best happened at the initial Mont Pelerin meeting, when he got up and said, “You’re all bunch of socialists.” We were discussing the distribution of income, and whether you could have progressive income taxes. Some of the people there were expressing the view that there could be justification for it. (Doherty 1995; Milton Friedman Ludwig von Misesistä.)

Tässä alaluvussa tarkastelen uusliberalistisen yhteiskuntarakenteen tavoitetilaa ja siihen liittyviä keskeisiä teorioita. Tarkasteltavaksi olen rajannut merkittävimmäksi yksittäiseksi toimijaksi katsomani Hayekin⁸⁸ talousfilosofian kirjoitukset. Ne näyttävät usein poliittisina ohjelmina, mutta pidän näiden tarkastelua validina sillä lähtöoletuksella, että

⁸⁶ Vrt. *Gesellschaft*; Tönniesin (1957) “konseptuaaliset työkalut” *Gemeinschaft* ja *Gesellschaft* dikotomisoivat yhteiskunnan kahteen ulottuvuuteen: luonnolliseen, sosiaaliseen henkilöiden väliseen interaktioon, sekä niihin liittyvien arvojen rakentamaan orgaaniseen “yhteisöön” ja epäsuorien interaktioiden, formaalien arvojen ja uskomusten määrittelemään rationaaliseen, mekaaniseen “yhteiskuntaan” (huom. durkheimilaisten käsitteiden vastakohtaisuus, esim. Durkheim 1990).

⁸⁷ Esim. ns. “*Bleeding Heart*” -libertarianismi (ks. Zwolinski 3.3.2011).

⁸⁸ Myös M. Friedman nimeää Hayekin keskeisimmäksi uusliberalismin mahdollistajaksi (Doherty 1995).

ideologinen tavoitetila löytyy toimenpiteiden päämääristä. Viitataan myös joihinkin muiden ajattelijoiden yksittäisiin ideoihin. Hayekin näkemystä uusliberalismiin voidaan tulkita lähtökohtaisesti konsekventialiseksi, seurauseettiseksi⁸⁹, utilitaristisia taustanäkemyksiä omaavaksi. Se asettaa hänet, sekä myös Misesin yhdessä mm. Milton ja David D. Friedmanin kanssa samaa tulkintalinjaa seurailevan uusliberalismin valtavirtaan (vrt. Oppermann 23.5.2011). Tämä valtavirtainen, utilitarismista ammentava lähtökohta luokin rajauksen teorioille, joihin perustan tässä tutkielmassa ymmärryksen uusliberalismista tavoitetilana. Tähän liittyviä elementtejä tarkastelen seuraavissa alaluvuissa.

3.2.1. Spontaanin yhteiskunnan järjestyminen

Yhteiskuntarakenteen perustaksi valtavirtaisessa uusliberalistisessa mallissa voidaan katsoa spontaaniksi järjestykseksi nimetty malli. Michael Polanyi esitti vuosien 1941–1951 kirjoituksissaan, että vapaa spontaani järjestys, jota hän aluksi nimitti dynaamiseksi järjestykseksi, on suositeltava yhteiskuntajärjestys, ei pelkästään markkinoilla, vaan myös esimerkiksi tieteissä ja taiteissa. Varsinaisesti käsitteen toi kuitenkin uusliberalismiin Hayek, joka toimi myös joidenkin Michael Polanyin aihetta käsitelleiden julkaisuiden tarkastajana. Se on keskeinen teema erityisesti vuonna 1960 julkaistussa teoksessa “*The Constitution of Liberty*”, vaikkakin sen lähtökohtia voidaan löytää jo aiemmin, mm. vuoden 1945 kirjoituksessa “*The Use of Knowledge in Society*”. (Jacobs 1997; ks. myös. Hayek 1998a; 1998b; 1998c; 1978; 1945.)

Hayek kuvaa markkinajärjestykseen perustuvaa yhteiskuntaa termillä *catallaxy*: järjestyksenä, joka tuotetaan toimivien yksilöiden taloudellisten transaktioiden kautta, jotka ovat sopimuksien velvoitteilla ja niiden sanktiojärjestelmillä sidottuja, suojeltuina vahingonteoilta ja yksityisomaisuuteen kajoamiselta. Solidaarisuus ja erityisesti suunnitelmallisuus eivät spontaaniin järjestykseen sovi, sillä Hayek argumentoi, että ne tuottavat tiedonkulkuun epätarkkutta. Spontaanista järjestystä kuvataankin usein elävänä organismina, eräänlaisena muurahaiskekonä, jossa jokainen toimija tekee vain oman

⁸⁹ Vrt. *velvollisuuseettinen* näkemys, jota seuraavat esimerkiksi luonnonoikeudelliset liberalistit (mt., myös esim. Lagerspetz 2009). Seurauseettisyys, eli konsekventialismi seuraa tekojen moraalisen arvona niiden hyötyä ja haittaa. Velvollisuuseettisyys, eli deontologinen etiikka taas katsoo, että teossa on motiivi itsessään, huolimatta hyödystä tai haitasta. (Tieteen termipankki 7.11.2016a; Tieteen termipankki 7.11.2016b.)

osuutensa, omassa yksinäisyydessään. Näiden äärimmäiseen huippuunsa hiottujen toimintojen, sekä tiedostettujen että tiedostamattomien transaktioiden verkostosta on synnyttävä luonnollinen tasapainoinen järjestys. Spontaanin järjestyksen tehokkuus perustuu Hayekin mukaan siihen, että toimijoilla on käytössä parhain mahdollinen tieto omaan transaktioonsa tarvitsemastaan erikoistiedosta, jolloin voidaan keskittyä oman erikoistiedon ulkopuolella ainoastaan hintainformaation tulkintaan. Tähän optimaaliseen tilanteeseen pyrittäessä on tiedonkulun potentiaaliset esteet yhteiskunnasta poistettava. (Hayek 2002; 1998b, 107–132; 1979; 1978; 1945.)

Hayek (1945) kuvailee spontaanin järjestelmän subjektia siten, että se tietää “kuinka paljon ja mitä muttereita hän tarvitsee” paremmin kuin keskusjohtoinen suunnittelu, siten ollen paremmassa asemassa tekemään näihin liittyvät hankintapäätökset. Oman toiminnan ulkopuolella on ainoastaan pystyttävä tulkitsemaan markkinatransaktioita: mistä muttereita saa ja millä hinnalla, sekä onko oman toiminnan kannalta kannattavaa niitä hankkia hankintahetkellä tarjotulla hinnalla. Hayek näkeekin spontaanin järjestyksen hyötynä suunnitelmalliseen talouteen verrattuna erityisesti sen, että se pystyy vastaamaan yksilötoimijoiden henkilökohtaisten tarpeiden täyttämiseen tehokkaammin kuin yhteisten, keskitetysti asetettujen arvojen varaan rakennetun järjestelmän. (Hayek 2002; 1945.)

Keskeisiä ovat myös Hayekin käsitteet *taxis* ja *kosmos*. *Taxis*'ia, eli suunniteltuja organisaatioita, kuten armeijaa, voidaan johtaa vain ennakolta asetettuihin päämääriin pyrkivillä käskyillä ja määräyksillä (*thesis*), kun taas *kosmos*, yhteiskunta, perustuu yleisiin, kaikkia koskeviin lakeihin (*nomos*). *Kosmoksessa*, spontaanisti järjestyvässä yhteiskunnassa ei ole epäoikeudenmukaisuutta tai oikeudenmukaisuutta, joten esimerkiksi työttömäksi jääminen ei voi olla epäoikeudenmukaisuutta. *Taxis*'ssa taas voi olla (epä)oikeudenmukaisuutta, esimerkiksi armeijan hierarkian mukaan jaettuina ruoka-annoksina tai yliopistojen asetettuina arvostelukriteereinä. Markkinat ovat osa *kosmosta*, joten niiden toimialueella ei voi olla (epä)oikeudenmukaisuutta, sillä luonnon lakien mukaisesti jokaisen asema kosmoksessa johtuu hänen taidoistaan ja kyvykkyydestään. Näin teorian näkökulmassa voidaan asettaa oletus, että ulottamalla markkinaperiaatteet

taxis'n alueelle, siten yhdistäen sen *kosmokseen*, poistetaan siellä mahdollisuus (epä)oikeudenmukaisuuteen. (Lagerspetz 2009, 57–105; Hayek 1998b; 1978.)

3.2.2. Minimioikeusvaltio ja negatiivinen vapaus

Hayek (1979, 89–99) painottaa lakien noudattamisen tärkeyttä yhteiskuntajärjestelmän perustana, mutta samalla lainsäädännön on annettava vahva suoja yksityisomistukselle ja yksilön asemalle pääomankäyttäjänä. Lakien noudattamisen tärkeydestä muodostuu yksi uusliberalismin ideologian keskeisiä käsitteitä, eli laillisuusperiaate, jossa kaikki yksilöt⁹⁰ ovat yhdenvertaisia lain edessä (mt.) Hayek (mt., 61) korostaa laillisuusperiaatetta yhtenä “liberaalisen ajan suurimmista saavutuksista, ei ainoastaan suojakeinona vaan vapauden lainsäädännöllisenä ruumiillistumana”. Laillisuusperiaate pyrkii erityisesti takaamaan sen, että julkinen valta voi toimia vain ennalta lainsäädännössä määritellyillä tavoilla, jolloin tapauskohtaisen harkinnan mahdollisuus poistuu. Hayek argumentoi, että laillisuusperiaate rajoittaa lainsäädännön laajuutta, poistaa ihmisryhmiin kohdistuvia erillistapauksia, sekä näin vähentää syrjintään johtavaa pakottavan vallan käyttöä. Laillisen pakkovallan käyttö rajaantuu siis ainoastaan ennakolta sovitulla tavalla, ennakkoon sovittuihin tapauksiin. Tämä pyrkii takaamaan sen, että yksilöille ja yrityksille avautuu mahdollisuus pyrkiä omiin tavoitteihinsa omien halujensa mukaisesti ja toiminnan luonteesta riippumatta, kunhan se noudattaa edellä mainittua lakien luomaa viitekehystä, ilman että julkinen valta voi puuttua toimintaan. (Mt., 54–65.)

Uusliberalistinen vapauden käsitystä voi tulkita negatiivisena vapautena⁹¹, joka pelkistyy pakkokeinoista (*coercion*) irtautumiseen. Tämä tarkoittaa toimintavapautta yhteiskunnan asettamissa rajoissa, siten että näiden rajoitteiden asettamassa kehyksessä pysyttelevän toimijan ruumiiseen tai omaisuuteen ei voida ulottaa yhteiskunnan pakkovaltaa. Laillisuusperiaate ja siihen liittyvä auktoritaarinen koneisto tarkkailevat rajoissa pysymistä. Toimijaa sitovan sopimuksen rikkominen, mukaanlukien toisen toimijan vapauden

⁹⁰ Ja edelleen yritykset näiden jatkeena, vrt. esim. valtionyrityksen suosiminen (ks. mt.)

⁹¹ Isaiah Berlinin (1969) positiivisen vapauden ja negatiivisen vapauden käsitteistöissä positiivinen vapaus voidaan esittää yksilön itsehallintana, toimijan mahdollisuutena tavoitella *jotakin*, kun taas negatiivinen vapaus ymmärtää vapauden olevan erityisesti vapautta ulkoisesta pakosta: rakenteista irtautumista ja ruumiillista koskemattomuutta, vapautta *jostakin*.

estäminen, johtaa sopimuksessa sovittuihin sanktioihin, oli kyseessä sitten yksityinen sopimus tai yksilön ja julkisen vallan välinen “yhteiskuntasopimus”. Tätä tarkkailua ei voida kuitenkaan ulottaa vapaudessa toimivaan yksilöön, sillä silloin rikottaisiin sen yksilönoikeuksia. Vapaus onkin erityisesti toimijan omaisuuteen ja sen sijoittamiseen liittyvien toimintarajoitteiden poistamista sekä mahdollisuutta tehdä kahdenkeskeisiä sopimuksia ilman ulkopuolisia rajoitteita.⁹² Vapauteen ei voida siis kajoa siis yksittäisiin toimijoihin tai toimijaryhmiin kohdistuvien sääntöjen kautta, ainoastaan toimintakenttään ja sille pääsyyn kohdistuvien rajoitteiden kautta, kuitenkin tavalla, että mahdollisuus toimintakentälle, kuten markkinoille, pääsyyn on kaikille yhteinen. (Ks. Hayek 1998b; 1998c; 1979; 1978.)

Eerik Lagerspetz (2009, 74) korostaa kuitenkin että Hayekin tässä tarkoituksessa käyttämälle määritelmälle käsitteestä “*The Rule of Law*” ei ole suoraa suomenkielistä vastinetta ja hän suomentaakin sen termillä “minimaalinen oikeusvaltio”. Tässä tutkimuksessa, lähinnä lukemisen helpottamiseksi, on käytetty termiä *minimioikeusvaltio*, jonka määrittelen siksi rakenteelliseksi valtiokoneistoksi, joka ylläpitää uusliberaalia laillisuusperiaatetta ja sopimusvapautta yhteiskunnassa.

3.2.3. Markkinat ja niiden rationaalinen viitekehys

Markkinoita voi tarkastella spontaanin yhteiskuntajärjestyksen mikrokosmoksena, johon heijastuu samat pelisäännöt. Klassisessa liberalismissa keskeisenä markkinajärjestelmän mallina on täydellistä toimintavapautta korostava *laissez-faire* -teoria. Hayek (1979, 24–31) kuitenkin kuvaa ajatuksessaan “ekonomisesta liberalismista” auktoritaariseen, osallistuvaan minimivaltioon vertautuvaa “rationaalista viitekehystä”, joka mahdollistaisi järjestelmän tehokkuuden mutta myös sallisi valtion roolin petosten ja väärinkäytösten estämiseksi. Teoria tunnustaa, että on olemassa toimialoja, joilla ei kilpailutilanteessa päästä luonnolliseen tasapainoon ja nostaa esille ajatuksen julkisesta tuesta tämänkaltaisilla aloilla, kuten tieliikenteessä missä maksun kerääminen jokaiselta käyttäjältä on

⁹² Hayekin aikalaiskrititikko K. Polanyi kritisoi vahvasti liberalistisista lähtökohdista argumentoitua vapauden käsitettä. Hän näki sen vain hallitsevan, etuoikeutetun luokan tavoitteena pyrkiä eroon heidän toimintavapautensa rajoitteista, eikä kaikille yhteisenä vapautena. (K. Polanyi 2001, esim. 257–268.) Tähän väitteeseen nojaten onkin syytä pitää mielessä dikotomia positiivisen ja negatiivisen vapauden välillä.

epäkäytännöllistä⁹³, tai jos teollisuuden toimet, esimerkiksi päästöt, aiheuttavat yksityisen omaisuuden, kuten asuntojen, arvonmenetyksiä⁹⁴. (Mt., 27–30.)

Hayekin ideaalin mukaisesti markkinajärjestelmää ohjaisi täydellinen kilpailu, johon sisältyisi: 1) mahdollisuus myydä ja ostaa haluamallansa hinnalla, jolla myös transaktiolle on mahdollista löytää kumppani, 2) kuka hyvänsä saisi tuottaa, myydä ja ostaa mitä hyvänsä mitä voidaan tuottaa ja myydä, 3) pääsy toimialoille tulisi olla yhtäläinen kaikille sinne pyrkiville toimijoille, siten että olemassa olevat lait eivät hyväksy yksilöiden ja ryhmien pyrkimyksiä rajoittaa toimialoille pääsyä⁹⁵. Hintojen tai tuotteiden määrien kontrollointi tuottaisi markkinoille epäluotettavaa informaatiota ja tätä kautta hillitsisi kilpailun tehokkuutta. Toisaalta joillakin aloilla hyväksytyjen tuotantomenetelmien⁹⁶ kontrollointi, kuten myrkyllisten raaka-aineiden rajoittaminen ei aiheuttaisi epäluotettavan hintainformaation syntyä, jos kontrollointitapa on kaikille toimialalle pyrkiville sama, eikä tuottaisi piilovaikutuksena hintojen tai tuotantomäärien manipulaatiota. (Hayek 1979, 27–29.) Hayek (mt., 29) toteaaakin, että “vaikka joudumme turvautumaan julkiseen tukeen aloilla, joilla ei aitoa kilpailua pystytä luomaan, ei se todista sitä, että pitäisi tukehduttaa kilpailua toimialoilla, joilla se voi toimia”. Nämä julkista tukea tarvitsevat alat ovat Hayekin näkökulmassa kuitenkin hyvin harvinaisia, erityisesti koska niiden säätely edellyttäisi ainakin jonkinlaisia yksilöön kohdistuvia valvontamaisia pakkokeinoja.

Lagerspetz väittää Hayekin olevan kiinnostunut erityisesti markkinoista instituutioina, jolloin niiden toimintaa ei voida arvioida lopputuloksia koskevilla kriteereillä. Lagerspetz tulkitsee Hayekin argumentoivan, että vapaiden markkinoiden ominaisuudet eivät ole mielekkäitä edes ideaalisuutena; todellisilla markkinoilla vaaditaan epäsymmetristä informaatiota, joka mahdollistaa mm. jatkuvan innovaation, patentti- ja tekijänoikeuksien monopolit ja kilpailuedut, sekä näiden luoman spekulatiion. Hayekin näkemyksessä

⁹³ Ns. vapaamatkustaja-ilmiö (esim. Korkman 2012).

⁹⁴ Erityisesti yksityisomistuksen suojeleminen, mukaanlukien yksityisomistuksen jatkeena yritysten omaisuuden suojeleminen, usein myös valtion toimilta (mt.)

⁹⁵ Vrt. ”ammattikunnat”: lääkärit, lakimiehet, sosiaalityö, jne.; järjestyneet työntekijät ym.

⁹⁶ Eng. *allowed methods of production* (mt.)

markkinoista olennaista olisi siis prosessi: tavoitteena ei varsinaisesti ole tasapainotila, vaan siihen pyrkimisen jatkuvuus. (Lagerspetz 2009; 2004; vrt. Hayek 2002.)

Foucault esittelee kolme esimerkkiä uusliberalistisesta, kilpailua edistävästä ja markkinoita säätelevästä minimioikeusvaltiosta, joiden voi tulkita olevan myös valtavirtaisen liberalismien teorian keskiössä. Ensinnäkin monopoliasemat, jotka kilpailupainotteisessa uusliberalismissa nähdään markkinoiden oleellisena osana, esimerkiksi “*saalistavan pseudo-feudalismin*”, alueellisten erojen ylläpitämisen avulla. Näiden on kuitenkin synnyttävä luonnollisesti, markkinatoimijoiden oman erinomaisuuden kautta, eikä ulkopuolisten mekanismien yksittäisiin organisaatioihin liittyvien toimenpiteiden ohjaamina. Toiseksi Hayekin “viitekehukseen” vertautuvat “myönteiset toiminnot”⁹⁷, jotka keskittyvät 1) regulaatioon⁹⁸ ja 2) organisaatioon⁹⁹. Regulaatio rajoittaa markkinoiden olosuhteita: ei käskemällä yksittäisiä toimijoita, vaan rajaamalla rajat siten, että se ohjaa markkinoiden toiminnan haluttuun suuntaan. Organisaatio viittaa tuotettuihin sääntöihin, jotka ohjaavat toimijoiden kokonaisuutta halutulla tavalla. Kolmantena Foucault esittää sosiaalipolitiikalla vaikuttamisen, kuten universaaliuden hylkäämisen, markkinamaisen eriarvoistumisen ja tulonsiirtojen poistamisen (Foucault 2010a, 130–146; vrt. Stedman Jones 2014, Van Horn & Mirowski, 2009.)

Tämän tutkimuksen kontekstissa voi tarkastaella Foucault’n sosiaalipolitiikkaan vaikuttamisen argumentin näkökulmasta kahta valtavirtaiseen uusliberalismiin liittyvää taloustieteen teoriaa: luonnollisen työttömyysasteen teoriaa ja tätä usein mekanismina käyttävää inflaatiota hallitsevaa monetaristista teoriaa. Monetaristinen talousteoria liittyy vahvasti valtavirtaisen uusliberalismin ideologiaan, sillä se syntyi keynesiläisen talouspolitiikan vastareaktiona M. Friedmanin toimiessa Chicagossa professorina ja Chicagon koulukunnan merkittävänä vaikuttajana. M. Friedman argumentoi, että lyhytkatseinen, elvyttävä rahapolitiikka vaikuttaa talouden ongelmiin vain tilapäisesti ja inflaatiota kiihdyttäen. Monetarismi pyrki rahavarannon kasvunopeuden hillitsemiseen.

⁹⁷ Eng. *conformable actions*, fra. *actions conformes* (mt.)

⁹⁸ Eng. *regulatory actions*, fra. *actions régulatrices* (mt.)

⁹⁹ Eng. *organizing actions*, fra. *actions ordonnatrices* (mt.)

Tämä kiinnitti hintainflaation jatkuvasti matalalle tasolle, mutta toisaalta vapautti mm. finanssi-instrumenttien lähes rajattoman arvonnousun. Myöhemmin Chicagon koulukunta nojasi vahvasti uusklassiseen talousteoriaan, erityisesti mikrotaloustieteen osalta. Uusliberalismin ja uusklassisen talousteorian käsitteet ovatkin tiukasti yhteennivoutuneita. (Patomäki 2015, 22–23; 27–28; Stedman Jones 2014, 201–212; Plehwe & Walpen 2006; Palley 2005; vrt. Friedman 1982.)

Tämän tutkimuksen laajuudessa ei ole kuitenkaan tarkoituksenmukaista keskittyä eri talousteorioiden vertailuun. Esimerkiksi monetarismi ei kuitenkaan ole lähtökohtaisesti *laissez-faire* -teoria, sillä sen voi tulkita talousjärjestelmän säätelymekanismiksi. Inflaation hallinnan keinona korostuu siirtyminen keynesiläisyyden ajan täystyöllisyyden tavoittelusta kohti luonnollisen työttömyysasteen ja edelleen ns. NAIRU-teorian¹⁰⁰ hyväksymistä. Tämän talouspolitiikan linjanmuutoksen tuottama työttömien vara-armeija korostuu monen, erityisesti ilmiötä marxilaisista lähtökohdista tarkastelevan tutkijan argumentaatioissa siihen liitetyn rakenteellisen sosiaalisen eriarvoistumisen juurilla. (Vrt. Harvey 2008, 65–71.)

3.3. Uusliberalismin käsitteen työmääritelmä

Uusliberalismin käsitteen tarkastelu on jatkuvaa luovimista eri diskursiivisten tasojen ja käytötapojen lomassa. Sillä määritellään olevan hyvin erilaisia ominaisuuksia ja jopa koko käsitteen legitimizeetti voidaan kyseenalaistaa, riippuen siitä onko määrittelijänä kriitikko, ilmiöön liitetty teoretikko vai poliittinen toimija. Teoriat, joihin se yleensä liitetään eivät ole myöskään yksimielisiä. Esimerkiksi Thorsen (2012, 189–190) argumentoi, että näitä yhdistää lähinnä ymmärrys valtion ja sen ulkopuolisten toimijoiden suhteista, sekä vallan siirtymästä poliittisilta toimijoilta markkinoiden toimijoille, kun taas erimielisyydet ovat näihin tavoitteisiin tähtäävien toimenpiteiden moninaisuudessa. Tutkimuskirjallisuudessa eroavaisuudet kiteytyvät usein valtioonstituution kokoon ja sille kuuluvaan tehtäväkenttään. Kiistojen keskiössä voidaan katsoa olleen Hayek ja M. Friedman, joiden erimielisyydet mm. monetarismiin liittyen uhkasivat ajoittain tuottaa syvemmän jaon ideologiaan, jopa

¹⁰⁰ Eng. *Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment* (ks. esim. Van Horn & Mirowski 2009).

halkaisten sen kahteen keskenään kilpailevaan leiriin, “*hayekilaisiin*” ja “*friedmanilaisiin*” liberalisteihin (vrt. Garrison 2014; Van Horn & Mirowski 2009).

Myös Lagerspetz (2009, 57) esittää että olisi virheellistä todeta, että uusliberalismi on yksimielinen, yhtenäinen koulukunta. Hän jakaa uusliberalistiset ajattelijat lähtökohtaiseksi neljäksi eri tulkintalinjaa seurailevaksi ryhmäksi: 1) valtavirran uusliberalistisiksi taloustieteilijöiksi, joilla on usein utilitaristinen taustanäkemyks, mm. M. Friedman, 2) julkisen valinnan teorian kannattajat, esim. Buchanan, 3) luonnonoikeudelliset uusliberaalit, mm. Nozick ja 4) uusitävaltalaisen talousteorian kannattajat, mm. Mises ja Hayek. (Mt., 57–59.) Pidän tätä tulkintaa hieman keinotekoisena, sen yhdistellessä osin eriäviä jakoperiaatteita. Tässä tutkimuksessa olen asettunut tarkastelemaan käsitettä dikotomian perusteella, joka näyttäytyy osittain myös Lagerspetzin jaottelun pohjalla. Se tuottaa erottelua asettamalla teorit jatkumolle joiden päissä ovat 1) deontologiset, usein luonnonoikeudelliset tulkinnat ja 2) konsekventialistiset, usein utilitarisia lähtökohtia omaavat tulkinnat. Toisaalta “puhdasta” ääripäätä ei kuitenkaan mikään variaatioista lähesty, sillä esimerkiksi Hayekin lähtökohtaisesti konsekventialistisessa teoriassa on vahva luonnonoikeudellinen elementti.

Uusliberalismin käsitteen määrittelen viittaavan ensisijaisesti ajatusmalliin, joka pyrkii taloudellisen, poliittisen ja sosiaalisen vallan uudelleenjakoon yhdistämällä liberaalisen vapauden idean kilpailua edistävän pienen valtion ideaaliin.¹⁰¹ Tätä seurailen määritelmä lähestyy käsitteen alkuperäistä käyttöä ja Walter Lippmann -kollokvion sille antamaa merkitystä, etäännyen myöhäisemmästä, kriittisestä käytöstä. Käsitteen käytössä syntyy usein ristiriitoja siinä, katsotaanko se kokonaan uudeksi ilmiöksi vai ainoastaan klassisen liberalismiin jatkumoksi, mutta väitän, että eroavaisuudet ovat tarpeeksi vahvoja dikotomisoinnin tuottamiseksi. Selvimmän ero on ymmärryksessä valtion asemasta, uusliberalismin tavoitellessa yövärtijavaltion sijasta markkinavapautta edesauttavaa, auktoritaarista minimioikeusvaltiota. Tämä peilaantuu myös markkinoiden toimintaan, jossa *laissez-faire* on korvaantunut markkinoiden rationaalisella viitekehysellä. (Vrt.

¹⁰¹ Uusliberalismin eri määrittelyiksi, katso Patomäki (2015, 27–28), Thorsen (2012, 186–190), Mirowski (2009), Harvey (2008), Ward & England (2007). Uusliberalististen toimijoiden itsensä antamiksi määritelmiksi ks. esim. Hayek (2012), Mont Pèlerin (1947).

Thorsen 2012, 171–188; Foucault 2010a; Hartwich 2009; Mirowski 2009; Wacquant 2009; Plehwe & Walpen 2006, esim. 45; ks. myös Patomäki 2015, 24–27; Hayek 1979, 24–31.)

Esitän määritelmän uusliberalismista *ideologiana* todellisuuden tavoitetilaksi, jossa on 1) eriteltävä yksityisen vallan alue, kaikille yhteisillä säännöillä ohjatun toimintavapauden *kosmos* ja tälle alisteinen julkisen vallan alue, 2) tuotettava nämä suhteet siten, että julkisen vallan alueen toimijat eivät voi vaikuttaa yksityisen vallan alueen toimijoihin suorilla, käskevillä toimenpiteillä, 3) julkisen vallan rooliksi pelkistyy olla yhteisiä, kaikkia velvoittavia, kilpailutilannetta edistäviä lakeja säättävä ja ylläpitävä toimija, 4) lait ymmärretään kahdenkeskeisinä sopimuksina, joilla on velvoitteet ja rikkomuksesta johtuvat sanktiot, jolloin julkisen vallan alueen auktoritaarisen koneiston tehtävänä on valvoa sopimuksellisuutta, kuitenkin siten, että yksityisellä alueella se toimii alueen toimijoiden aloitteesta ja 5) julkisen vallan perustehtävänä on tuottaa mahdollisimman laaja yksityisen vallan alue, joka ulottuu kaikkeen muuhun kuin sille annettuihin minimioikeusvaltion erikoistehtäviin.

Uusliberalismin määrittelen olevan *politiikkana* toimintaa, joka pyrkii näihin yllä määriteltyihin tavoitteisiin. Sitä ei omista mikään yksittäinen puolue tai liike, vaan se syntyy ideologisia päämääriä edesauttavien toimijoiden moninaisuudesta. Ideologiaa toisintaviksi voikin laskea siten myös toimijat, jotka eivät tiedostetusti pyri sen tavoitteisiin, mutta kuitenkin omalla toiminnallaan edistävät niiden saavuttamista. Vaikka uusliberalismi terminä koetaankin usein markkinakritiikkojen lyömäaseeksi ja sen keskeisiksi lasketut toimijat ovat pyrkineet sen usein kieltämään, identifioituen usein itse käsitteisiin klassinen liberalisti, liberalisti tai libertaristi (esim. Hartwich 2009; vrt. Doherty 1995), katson sen käytön tähän rajaukseen nojaten tämän tutkimuksen puitteissa validiksi. Tosin, kuten Althusser (1984) esittää, kuuluu ideologiaan jo ominaisuutena sen kieltäminen.

4. UUSLIBERALISMIN IDEOLOGIAN JALKAUTUMINEN

Kaikesta huolimatta tämä jo alun pitäen yhteiskunnallisista ja historiallisista lähtökohdista puhdistettu “teoria” kykenee tänään paremmin kuin koskaan *muuttamaan itsensä todeksi* eli kokemukseräisesti todennettavissa olevaksi. Itse asiassa uusliberalistinen diskurssi ei enää ole pelkästään yksi puhetapa muiden joukossa. [...] se on “vahva diskurssi”, joka on niin vahva ja vaikea voittaa juuri siksi, että sillä on puolellaan koko sellaisten voimasuhteiden kenttä, jota se itse on ollut mukana tuottamassa. Kyseisen kentän tuottamiseen uusliberalistinen diskurssi osallistuu erityisesti ohjaamalla taloudellisia suhteita hallitsevien toimijoiden taloudellisia valintoja ja lisäämällä näin oman, aidosti symbolisen voimansa jo olemassa oleviin voimasuhteisiin. (Bourdieu 1999, 126.)

Uusliberalismin keskeisten teoreetikkojen ideologiassa on sisäänrakennettu oletus, että sen subjektit ja markkinat ovat sosiaalisesti rakennettuja (esim. Gershon 2011, 538; vrt. Hayek 2002; 1945). Richard Hull (2006, 151) korostaa, että Hayek käytti 1930-luvun loppupuolella “orastavaa tiedonsosiologian käsitettä” mm. spontaanin järjestyksen teorian pohjaoletuksena. Pyrin seuraavissa luvuissa tuomaan esille sen, kuinka ideologia luo itsessään mallin, joka tekee siitä tehokkaan todellisuuden sosiaalisen rakentajan. Tarkastelen ensiksi ideologian tuottamaa reseptitietoa: uusliberalistiseen toimijaan kohdistuvia tiedostamattomia käyttäytymissääntöjä ja arvoasetteluja. Sen jälkeen siirryn kuvaamaan reseptitiedon varaan rakentunutta roolihierarkiaa. Viimeisessä alaluvussa käsitelen järjestelmän tuottamaa legitimoitua: sekä sen symboliuniversumin toteuttamaa itsesyntyistä ylläpitoa, mutta myös eri toimijoiden ja verkostojen tuottavaa legitimaatiota.

Kolme uusliberalisaation tutkimisen perinnettä

Todellisuuden rakentumisesta uusliberalisaation prosessissa on lukuisia aiempia, aihepiiriä vähintään sivuavia tulkintoja, vaikkakaan suoraan samaa näkökulmaa seurailevaa sosiaalisen konstruktionismin teoriaa hyödyntäviä kirjoituksia ei tutkimuksen kuluessa ilmaantunut. Ensimmäinen tämän tutkimuksen kannalta merkittävä tutkimushaara on gramscilaista kulttuurihegemonian teoriaa¹⁰² seurailevat tutkimukset. Keskeisin tätä hyödyntävistä tutkijoista on David Harvey, erityisesti hänen esittelemänsä uusliberalistisen suostunnan tuottamisen käsite. Toinen merkittävä haara keskittyy Michel Foucault'n kirjoituksiin ja teorioihin¹⁰³ pohjautuviin, diskursseihin, hallinnallisuuteen ja biovaltaan

¹⁰² Ks. Gramsci (1978), vrt. Harvey (2008), Ransome (1992), Buci-Glucksmann (1980).

¹⁰³ Ks. Foucault (2010a; 2010b; 2000; 1998).

liittyviin näkökulmiin. Kolmas merkittävä tutkimussuuntaus keskittyy Pierre Bourdieun kriittisiin kirjoituksiin ja Bourdieun teorioita¹⁰⁴, mm. kenttäteoriaa ja pääomien käsitteistöä hyödyntäviin tutkimuksiin.

Tutkimuksen tässä osassa uusliberalisaation käsitettä tarkastellaan näitä kolmea yllä mainittua tutkimussuuntausta hyödyntäen, joita analysoimalla ja esiteltyjä tulkintoja vertailemalla pyritään saavuttamaan kattava kokonaiskuva käsitteestä ja sille määritellyistä ominaisuuksista. Ymmärryksen muodostamisen keskiössä on kolme uusliberalismia analysoivaa kirjoitusta: Michel Foucault'n (2010a) luentosarjan litterointi "*The Birth of Biopolitics*", Pierre Bourdieun (1999) pamflettimainen teos "*Vastatulet*" ja David Harveyn (2008) kirja "*Uusliberalismin lyhyt historia*". Nämä kolme teoreetikkoa esiintyvät uusliberalismia tutkivassa kirjallisuudessa keskeisinä ja heidän kiinnostavuuttaan sosiaalitieteiden tutkijoina yleisemminkin on mahdoton sivuuttaa.¹⁰⁵ Muu tutkimuksessa käsitelty tutkimuskirjallisuus voidaan katsoa näitä täydentäväksi, toissijaiseksi aineistoksi.

Ajankuvat jossa nämä kolme työtä muovautuivat ovat varsin erilaisia, kuin myös niiden tarkastelun lähtöasetelmat. Foucault'n (2010a) kirja on litterointi luentosarjasta, jonka hän piti Collège de France'ssa vuonna 1979 (ks. Foucault 2010a, xii–xvii). Ensimmäinen luento on 10.1.1979, keskeisimmät uusliberalismia¹⁰⁶ käsittelevät luennot sijoittuvat ajanjaksolle 31.1.1979 – 28.3.1979, joskin joitakin elementtejä on ripoiteltu muiden luentojen sisältöihin. Olen tässä tutkimuksessa hyödyntänyt luentosarjassa kuvailtua uusliberalismin syntytarinaa laajasti myös edellisessä luvussa. Huomionarvoista teosta tarkasteltaessa onkin aikakausi, johon Foucault'n luentosarja sijoittuu, sillä sijaitsee uusliberalismin käännekohdan aallonharjalla, seuraten kuvailemaani 70-luvun puolivälin libertarismien teorioiden aaltoa. Se voidaan nähdä kommentteiksi tähän ajatusvirtaukseen, joka esiintyy

¹⁰⁴ Ks. Bourdieu (1999, 1984), Bourdieu & Wacquant (1995).

¹⁰⁵ Esimerkiksi Times Higher Education (26.3.2009) -sivustolla esiintyvässä listauksessa, joka on laadittu vuonna 2007 eniten viitatuista ihmistieteiden kirjoittajista, kaikki kolme esiintyvät kärkipäässä: Foucault ja Bourdieu valtaavat kaksi kärkisijaa ja myös Harvey kiipeä listan sijalle 18.

¹⁰⁶ Foucault käyttää analyysissaan termiä *neo-liberal* harvakseltaan, tulkiten sen yleensä eri liberalistisia teorioita yhdistäväksi yläkäsitteeksi. Hän käyttää usein "amerikkalaisen liberalismin" näkökulmassa termiä *contemporary liberalism*, *libertarianism* tai pelkkä *liberalism*, sekä myös *anarco-liberalism* ja *anarco-capitalism*. Käytetyt termit kuitenkin usein myös vaihtelevat eri luentojen välillä. (Esim. Foucault 2010a, 69; 79–80; 92–94; 133.) Teoksen otsikoinnissa *neo-liberal* -termiä käytetään kuitenkin kokoamaan yhteen näiden lukujen tekstejä.

Foucault'n "amerikkalaiseksi liberalismiksi" nimeämänä variaationa (esim. mt. 2010a, 69).¹⁰⁷

Bourdieu'n (1999) pamflettimainen teos on kokoelma aiempia kirjoituksia ja haastatteluja, joissa hän usein hyödyntää aiemmassa tuotannossaan esittelemäänsä käsitteistöä. Kirjan välillä vitriolista ivaakin tihkuvaa kritiikkiä ei voi ohittaa, mutta tämän kriittisen lähestymistavan lomaan on piilotettu terävää uusliberalismin analyysia ja siihen liittyvää argumentaatiota erityisesti ranskalaisessa kontekstissa. Kirjoituksista voi irroittaa neljä pääteemaa: amerikkalaistumisen kulttuurin mukana leviävä libertarismihenkisen uusliberalismi, Ranskan koulutusjärjestelmän ja huippuyliopistojen uusintama taloustiedettä ja talousrationalismia hyödyntävän eliitin muodostuminen, eurooppalaisen, erityisesti saksalaisvetoisen talousjärjestelmän ja Euron luoma Euroopan sisäinen kilpailu ja sen vaikutukset työmarkkinoilla sekä Ranskan "siirtomaaväestön" tukala asema, siihen kohdistuva vihamielinen retoriikka ja vieraannuttava poliittinen diskurssi.

Harveyn (2008) vuonna 2005 julkaistu teos ajoittuu ajanhetkeen, jossa korostuu vuosituhaten vaihteeseen sijoittuvan (anti)globalisaatioliikkeen merkitys (vrt. Ylä-Anttila 2010; Castells 2004), joka nosti uusliberalismin ja globalisaation talouskeskustelun asialistalle myös laajempaan julkisuuteen. Harveyn teos seuraileekin tätä keskustelua, tutkien erityisesti taloudellisia verkostoja ja näiden poliittisia toimijoita. Lähtöasetelmana ilmenee ajatus hegemonian tietoiseen levittämiseen tähtäävästä toiminnasta ja monelta osin se ottaa uusliberalismille yhtä kriittisen lähtökohdan kuin Bourdieu. Tämä ei sinänsä ole mikään yllätys, huomioiden Harveyn taustan marxilaisena teoretikkona (ks. esim. Democracy Now! 1.5.2012) ja myös tämän teoksen luokkataistelua painottava lähestymistapa on selvästi esillä. Tässä korostuu hegemonia-antihegemonia -asetelma, jossa valtakoneistoa voivat vastustaa vain antisankareiksi nousevat, vastahegemoniset

¹⁰⁷ J. G. Merquior korostaa nietzscheläisiä vaikutteita Foucault'n myöhäisen tuotannon tulkintakehyksen rakentumisessa, johon tämäkin luentosarja voidaan katsoa kuuluvaksi. Tämä esiintyi erityisesti tiedon ja totuuden epistemologisena nihilisminä, jossa oli enää vain ripaus realismia, sekä valtarakenteiden pluralistiseen muodostumiseen liittyen, mm. näkymyksenä vallankumouksesta pelkkänä itseisarvoisena vallankäytön välineenä, eikä tavoitteena kohti mitään abstraktia tavoitetta, kuten oikeudenmukaisempaa yhteiskuntaa. Tähän liittyen Merquior painottaa myös kritiikkiä, jota aikalaisvaikuttajat, kuten Jürgen Habermas ja Noah Chomsky osoittivat Foucault'lle, erityisesti hänen haluttomuutensa esitellä "kehittyneeseen kapitalismiin" vaihtoehtoja. Myöhemmin Habermas jopa tituleerasi Foucault'n laajamittaiselle kapitalismille sympaattiseksi uuskonservatiiksi. (Merquior 1985, 141–160.)

voimat, kuten Meksikon *“Zapatistat”* (ks. Castells 2004), kun taas uusliberalisaation hegemoninen aalto sulkee alleensa yhä uusia alueita eri puolilta maailmaa, kuten sodan avulla *“vapautetun”* Irakin. Valtaosa kirjasta keskittyy eri maanosiin ulottuvaan, ihmis- ja talousmaantieteen kontekstissa ilmiön vaikutuksia tulkitsevaan aikalaiskuvaukseen.

Kolmen keskeisen teoreetikon näkökulmien tueksi on koottu erityisesti näitä kolmea tutkimusperinnettä hyödyntäviä kirjoituksia. Merkittävimmiksi nostan Nikolas Rosen (2002) foucault’laiseen hallinnallisuuden teoriaan pohjautuvan teoksen *“The Powers of Freedom”* ja Bourdieun oppilaan ja läheisen työtoverin Loïc Wacquantin (2009) teoksen *“Punishing the Poor”*. Ilana Gershonin (2011) artikkeli *“Neoliberal Agency”* osoittautui myös tutkimusprosessissa tärkeäksi, erityisesti uusliberalistista subjektia ja toimijuutta selventäväksi kirjoitukseksi. Kolmen tutkimuslinjan ulkopuolelta on poimittu joitakin teoriakehyksen näkökulmasta keskeisiä osa-alueita täydentäviä tutkimuksia. Tarkasteltua kirjallisuutta voi kuvailla lähtökohtaisesti kriittiseksi, sillä kuten Thorsen (2012; vrt. Hartwich 2009) huomauttaa, ovat uusliberalismia positiivisessa valossa tarkastelevat kirjoitukset pääosin taloudellisia argumentteja. Sosiaalitieteiden tehtäväksi taas näyttää jäävän käsitteen ja siihen liittyvän ilmiön vaikutusten kritisointi ilmiön ulkois- ja kerrannaisvaikutuksien sekä sosiaalisen hinnan näkökulmista.

4.1. Uusliberalismin subjektien reseptitieto

Competition represents a kind of impersonal coercion that will cause many individuals to change their behavior in a way that could not be brought about by any kind of instructions or commands. (Hayek 2002, 19.)

Tässä alaluvussa pyrin vastaamaan kysymykseen: *Minkälaisia arvojärjestelmiä ja käyttäytymissääntöjä, sosiaalisen tietovarannon “reseptitietoa”, uusliberalisaatio tuottaa?* Reseptitietoa voi kuvailla käytännöllisinä rutiinisuorituksina, tietovarannossa sijaitsevana arkitietona siitä, *miten toimitaan* ilman että toimijan tarvitsee ajatella *miksi toimitaan*. Yhteiskunnallisesti jakaantuneella tietovarannolla, jossa tämä tieto sijaitsee, on oma relevanssirakenteensa, joka määrittelee mm. sen mikä on olennaista juuri tietyssä yhteiskuntarakenteessa. (Ks. Berger & Luckmann 1995, 52–57.) Tässä alaluvussa

tarkastelun kohteena ovatkin uusliberalististen järjestemien reseptitietona näyttäytyvien arvojärjestelmien ja säännösten elementit.

Uusliberalistisen subjektin käyttäytymissäännösten ytimessä on Foucault'n mukaan ajatus siitä, että palkka ei ole vain työajan ja työpanoksen korvaus, vaan se on pääoman sijoittamisen tuottamaa tuloa. Kyky työskennellä muodostaa tämän pääoman ja tätä kykyä on ylläpidettävä mm. kehittämällä inhimillistä pääomaa, joka antaa tulevaisuuden ansaintamahdollisuuksia. Työntekijästä tulee yrittäjyyden yksikkö, *itsen yrittäjä*¹⁰⁸, kun taas yhteiskunta muodostuu näistä rationaalisesti ohjautuvista yrittäjä-yksiköistä. Markkinaehtoisuus luo sen kehyksen, jonka puitteissa eri yrittäjäroolit toimivat, olivat nämä sitten yritys-yksiköitä, perheitä tai itsen yrittäjä-yksiköitä. (Foucault 2010a, 224–225.) Foucault uusiokäyttää itsen yrittäjyyteen liittyen liberaalin vaihdantapartnerin käsitettä *homo oeconomicus*:

[...] neoliberalism appears under these conditions as a return to *homo oeconomicus*. This is true, but as you can see with a considerable shift, since what is *homo oeconomicus*, economic man, in the classical conception? [...] The characteristic feature of the classical conception of *homo oeconomicus* is the partner of exchange and the theory of utility based on a problematic needs. In neo-liberalism — and it does not hide this; it proclaims it — there is also a theory of *homo oeconomicus*, but he is not at all a partner of exchange. *Homo oeconomicus* is an entrepreneur, an entrepreneur of himself. (Foucault 2010a, 225–226.)

Itsen yrittäjä ei ole työntekijä, vaan itselleen hyötyä tuottava egoistinen toimija, joka inhimillistä pääomansa sijoittamalla pyrkii tuottamaan tuloa, toimiessaan työsuhteessa joko yrityksissä, yritysmäisesti käyttäytyvissä organisaatioissa, tai itsenäisenä yksityisyrittäjänä. Tätä kertynyttä tuloa hän käyttää markkinoilla tuottaen itselleen hyötyä, esimerkiksi hankkimalla mielihyvää tai pääomia edelleen kartuttamalla. (Foucault 2010a, 226–227; vrt. Gershon 2011, 539.) Foucault'n kuvailema uusliberalistinen subjekti ei vertaudu suoranaisesti klassisen liberalismiin subjektiin, jonka roolijako tuotti erityisesti kuluttajia ja tuottajia (esim. K. Polanyi 2009), sillä Foucault'n määritelmän mukainen *homo oeconomicus* noudattaa näitä rooleja lähinnä vain, jos se sopii hänen omiin päämääriinsä.

¹⁰⁸ Suomenkielinen käsite *itsen yrittäjä* on peräisin Miikka Pyykkösen (2014) kirjasta ”*Ylistetty yrittäjyys*”. Katsonkin sen kuvaavan paremmin uusliberalismin yrittäjäroolia kuin usein käytetty suomenkielinen termi *sisäinen yrittäjyys* tai *yrittäjähenkisyys*. Pyykkösen teos käsittelee yrittäjyyttä ja siihen liitettyjä merkityksiä laajana länsimaisena kulttuurisena kokonaisuutena.

Alla olen listannut uusliberalistista subjektia koskevien tietovarannon arvojärjestelmien ja käyttäytymissäännösten keskeisiä elementtejä tutkimuskirjallisuudessa:

- 1) *Inhimillinen pääoma*. Sisäinen ja [koulutuksella] hankittu elementti (Foucault 2010a, 228). Yksilön hankkimat “tietyt yksilölliset valikoimat taitoja” (Harvey 2008, 204–205). Pätevyyteen ja koulutukseen pohjautuva valta ja järjestys, joka perustuu “taivaan lahjana” saatuun älykkyyteen; yksilön rationaalisten kykyjen vaatimus (Bourdieu 1999, 65; 125–126; 131). Älyllinen pääoma (Atkinson 2010, 439–426; McGregor 2009, 347; Schöller & Groh-Samberg 2006, 171–172; 178; Mühlbauer 2006, 159–160).
- 2) *Kulttuurillinen pääoma*. Yksilön maut ja mieltymykset; ihmiset yksilöitä, joilla on oma luonteensa, halut, toiveet, pelot, sekä tunnistettavat fyysiset piirteet (Harvey 2008, 204–205). Kulttuuriin ja identiteettiin liittyviä taitoja ja ominaisuuksia, joita on ylläpidettävä ja kehitettävä (Gershon 2011, 541–542). Kulttuurillisen pääoman tuottama auktoriteetti (Schöller & Groh-Samberg 2006, 171–172).
- 3) *Sosiaalinen pääoma*. Sosiaalisten suhteiden verkostot; ihmiset ovat eri tavoin sosialisoituneita (Harvey 2008, 204–205). Pääomien kehittämiseen tähtäävien perhesuhteiden muodostumat (Foucault 2010a, 244–246). Yksilön ominaisuuksien käytössä ja kehittämisessä tarvittavat liittoutumat (Gershon 2011, 539; 541–542).
- 4) *Itseohjautuvan kuluttajan tyyppi*. Kyky itseohjautuvuuteen; autonominen, harkinnanvarainen kuluttaja (Rose 2002, 147; 159–160). Itseriittoisuus, palkkatyöhön sitoutuminen, managerimaisuus (Wacquant 2009, 307–308). Omaehtoinen itsekehittyminen; toimijaksi “vapautuminen” omien kykyjen avulla [naisille ja “vähemmistökansanryhmille” tasa-arvoisen aseman saavuttaminen]; karismaattisen johtajuuden vapaaehtoinen seuraaminen (Mühlbauer 2006, 159–160). Itsehallinnollinen, yrittäjämäinen, omavarainen; itsekurinen, kykeneväinen ylittämään “keynesiläisen hyvinvointivaltion tuottamat riippuvuudet”, kuluttamaan kykeneväinen (Kingfisher 2007, 197; 218). Moraalikäsityksen sisäistänyt tottelevainen subjekti (McGregor 2009, 355–356). Refleksiivinen, itsetarkkaileva toimija (Gershon 2011, 539).

- 5) *Markkinoiden laki*. Vahvimman oikeus, voiton maksimoinnin laki; kollektiivisten rakenteiden kyseenalaistaminen (Bourdieu 1999, 57; 126). Ihmisoikeuksien ja demokraattisten oikeuksien, kuten järjestyminen- ja osallistumisoikeuden puute (Plehwe & Walpen 2006, 34). Verokapina (Mühlbauer 2006, 163). Washingtonin hegemonian “ajatuksellinen kolonisaatio” ja sen valtakulttuurin tuottaminen koko maailman kattavaksi järjestelmäksi (Bourdieu & Wacquant 2001, 4).

Nämä yllä listatut elementit voi tiivistää tutkimuksen näkökulmassa kahteen keskeiseen reseptitiedon käsiteavaruuteen: ensinnäkin *itsen yrittäjän pääomiin* (myöhemmin kuvailen näiden kokonaisuutta termillä *itsen pääoma*), jotka koostuvat vähintään a) inhimillisestä sisäisestä elementistä ja ulkoisesta, ensisijaisesti koulutuksella hankitusta elementistä, b) kulttuurisista ominaisuuksista, arvoista ja mieltymyksistä, c) sosiaalisista suhteista ja verkostoista, sekä d) näiden kolmen pääoman lajin, mutta erityisesti inhimillisen pääoman erinomaisuuden tuottamasta auktoriteetista. Toinen kategoria muodostuu *itseohjautuvasta toimijuudesta*, johon yhtyy lähikäsitteinä mm. autonomisuus, refleksiivisyys, itsekuuri, omavaraisuus ja itsekehittyminen, joka kiteytyy ideologialle tottelevaisen kuluttajan tyyppiin. Näiden käsitteiden lisäksi on huomioitava yhteiskuntajärjestykseen vaikuttavia ja näitä käsitteitä hyödyntävän toimijan identiteetin rakentumista ohjaavia tekijöitä, kuten markkinamaistumiseen liittyen mm. kollektiivisten oikeuksien ja poliittisen osallistumisen rajoittaminen, sekä erityisesti kaiken tämän ytimessä oleva rationaalisen “markkinoiden lain” mukaan toimiminen. Näitä kahta käsiteavaruutta tarkennan seuraavissa alaluvuissa, aloittaen itsen pääomien käsitteistöstä ensimmäisessä alaluvussa ja siirtyen itseohjautuvuuden käsitteiden tarkasteluun sitä seuraavassa alaluvussa.

4.1.1. Itsen yrittäjän pääomien lajit

Harveyn (2008, 83) kuvaamassa uusliberalismissa yksilön menestys ja epäonnistuminen on osoitus hänen “yritteliäisyydestään tai henkilökohtaisista puutteistaan”, eli henkisen pääoman määrästä ja sen lisäämisestä koulutuksen kautta, eikä niinkään rakenteellisten vaikutusten, kuten luokka-rajoitteiden aiheuttamia. Inhimillinen pääoma määrittelee vähintään osan yksilöiden arvosta hänen työskennellessään toisten alaisuudessa, Harvey

kuvaakin työmarkkinoilla olevien yksilöiden olevan kapitalimisin näkökulmassa “vain tuotannontekijöitä”. Näiltä työnantajat kuitenkin vaativat tiettyjä ominaisuuksia, kuten “fyysistä voimaa, taitoja, joustavuutta ja nöyryyttä”. Toisaalta vahvat sosiaaliset verkostot tai soveltuva kulttuurinen tausta avaavat uusia mahdollisuuksia. (Mt., 205.)

Bourdieu korostaa tässä arvoasettelussa uusliberalistisen subjektin älykkyyden merkitystä, yhdistäen pätevyyden koulutukseen ja edelleen koulutuksen älykkyyteen. Hän väittää, että ideologiassa älykkyys katsotaan “taivaan lahjaksi”, jolloin menestyminen on luonnollinen oikeus. (Bourdieu 1999, 65.) Bourdieu (mt., 66) kutsuu tätä sosiodikeaksi, eli “oman etuoikeutetun aseman teoreettisena oikeuttamisena”. Bourdieu (esim. mt., 67) käyttää tähän liittyen kulttuurisen pääoman määritelmäänsä, jonka käsitteistö on lähtöisin hänen pääomien lajien teoriastaan. Teoriassa pääomat koostuvat 1) taloudellisen pääoman lajista joka sisältää taloudellisten, materiaalisten resurssien, kuten esimerkiksi rahan ja maan hallinnan, 2) kulttuurisen pääoman lajista, joka sisältää yksilön taidot, koulutuksen ja muut syntyperäisenä ja sosialisatiossa välittyneet kulttuuriset tekijät ja 3) sosiaalisen pääoman lajista, joka näyttäytyy erityisesti sosiaalisina verkostoina ja niiden luomien resurssien summana. (Bourdieu 1986; 1984; Bourdieu & Wacquant 1995.)

Toinen Bourdieun teorian keskeinen elementti, tässäkin tutkimuksessa käytetty tulkinta-avain, on jako objektivoituneeseen, institutionalisoituneeseen ja ruumiillistuneeseen (kulttuuriseen) pääomaan. Instituutioitunut tyyppi koostuu mm. pätevyyttä osoittavista kulttuurisidonnaisista symboleista, kuten koulutodistuksista. Objektivoitunut tyyppi koostuu mm. kulttuurituotteista, jotka voidaan tuottaa sekä materiaalisesti, että symbolisesti, mutta se voidaan “kuluttaa” vain jos kuluttaja omaa oikeanlaista kulttuurillista pääomaa. Tässä tutkimuksessa keskeiseksi nousee kuitenkin erityisesti kolmas tyyppi, ruumiillistunut pääoma, yksilön subjettiin sisäistetyt taidot, taloudellisen pääoman avulla hankittu osaaminen, tämän näyttäminen ja erinomaisuuden kautta tuotettu symbolinen pääoma ja siten symbolinen valta yhteiskunnassa. (Bourdieu 1995, 144–173; 1986; ks. myös 1984.) Bourdieu (1995, 148) kuvaa symbolista pääomaa lajina, jonka “itse kukin näistä muista pääoman muodoista saa silloin, kun niitä käsitellään sellaisten havaintokategorioiden avulla, jotka todella tunnistavat niiden spesifit logiikat”. Tämän

tutkimuksen tulkinnassa hyödynnän usein Bourdieun käsitteistöä, mutta säilytän dikotomian inhimillisen pääoman ja kulttuurisen pääoman välillä Harveyn (esim. 2008, 83) ja Foucault'n (esim. 2010a, 228) käyttämien määritelmien mukaan.

Merkittävä ominaisuus, joka sisältyy Bourdieun lisäksi myös Harveyn ja Foucault'n analyyseihin, on käsitys, että erityisesti inhimillisen pääoman taso heijastuu yksilön sijaintina yhteiskuntarakenteen hierarkiassa. Tämä toteutuu mm. symbolisen pääoman ja vallan kautta niissä kulttuurisissa kehyksissä¹⁰⁹, joissa pääomia kehitetään ja joihin sijoitettavaksi ne on ensisijassa tarkoitettu. Esimerkiksi mikä tahansa korkea koulutusta vaativa inhimillinen pääoma, kuten Harveyn ja osin myös Foucault'n väitteet näyttäisivät osoittavan, ei ole tämän tarkastelukehysten näkökulmasta itsesyntyisesti arvokasta, vaan sen on oltava relevanttia juuri uusliberalistisen symboliuniversumin kontekstissa. (Ks. Foucault 2010a; Harvey 2008; Bourdieu 1999; vrt. myös Bourdieu 1984).

Foucault'n uusliberalismia tarkasteleva analyysi rakentaa hänen biovallan teoriansa argumentaatiota, joten se keskittyy erityisesti inhimilliseen pääomaan. Määrittelyssä sisäiset elementit ovat perittyjä, geneettisiä ominaisuuksia, jolloin näiden maksimointi vaatii geneettisen perimän laadun varmistamisen: on saavutettava riittävän korkeat tulot ja sosiaalinen asema, että mahdollistuu korkea sisäistä pääomaa ja suosiollista geneettistä perimää kantavan partnerin löytyminen. Hankittu inhimillinen pääoma muodostuu erityisesti *koulutuksellisten sijoitusten*, kuten koulun tai ammattiopetuksen kautta. Foucault kuitenkin toteaa, että uusliberalismin inhimillisen pääoman muotoutumisessa on käsiteltävä paljon laajempaa koulutuksellisten sijoitusten kokonaisuutta, kuin vain koulujärjestelmää.¹¹⁰ (Foucault 2010a, 228–229.) Esimerkiksi perhesuhteita kuvatessaan Foucault (mt., 244–245) väittää, että inhimillisen pääoman siirtämisen tehokkuuden varmistamiseksi suurituloisten perheet ovat kooltaan pienempiä. Tulkintaa seuraten

¹⁰⁹ Erityisesti Bergerin ja Luckmannin (1995, 53–57) määrittelemässä osamaailmaspesifin sosiaalisen tietovarannon relevanssirakenteessa.

¹¹⁰ Berger ja Luckmann (1995, 80) korostavat, että sisäistetty todellisuus tuottaa tietyyntyyppisen henkilön, sen identiteetin ja mielekkyyden “tietovarannon kokonaan tai osittain jäsentämässä maailmassa”, jolloin keskeisten arvojen siirtämisessä on merkityksellisen toisen instituutioituneiden käyttäytymisen muotojen kannettava uusliberalistista identiteettiä sen integraation tehokkuuden varmistamiseksi. Konstruktioismin näkökulmasta integraation onnistumisessa onkin keskeistä, että sosialisatiossa merkityksellinen toinen on käyttäytymissäantöjä toisintava toimija, ei esimerkiksi lastenhoitaja tai sekundaarisosialisatation instituutio.

uusliberalismiin liittyy sisäänrakennettu elementti, joka takaa sosialisaaion tehokkuuden erityisesti korkeaa inhimillistä pääomaa kantavien keskuudessa.

Rose tarkentaa tätä Foucault'n hankitun inhimillisen pääoman näkemystä todeten, että "koulutus" ei ole enää rajautunut pelkästään julkisiin instituutioihin ja näiden luomaan kertaluonteiseen sosiaalisen kansalaisen synnyttämiseen. Uudet velvoitteet ovat ajasta ja paikasta erkaantuneita, jatkuvaa kouluttautumista, taitojen uusintamisprosessia ja itsensä kehittämistä; työn etsimisen ja inhimillisen pääoman sijoittamisen jatkuvuutta. (Rose 2002, 161.) Esimerkiksi Oliver Schöller ja Olaf Groh-Samberg (2006, 175) esittävät, että modernisaatio on tehnyt koulutuksen laajentumisen välttämättömäksi, jolloin hallitseva luokka on voinut muokata työvoiman uusintamisen koneistoa niin, että se on siirtynyt perheen piiristä koulutuksellisen järjestelmän haltuun. Historian kehityskaari on monelta osin mahdollistanut työnjaon ja koulutuksen uudelleenjärjestelyn hallitsevan luokan vallankäyttöä tehostavalla tavalla¹¹¹. Huomioiden jatkuvan oppimisen prosessin, integroi sekundaarisosialisaaion jatkuva vuorovaikutus ja merkitysten välittäminen myös primaarisosialisaaion osalta puutteelliset jatkuvasti ideologiaan ja sen työnjaollisiin osamaailmoihin. Itsen pääomien kehittäminen sisältää siten useita sosialisaaion tehokkuuteen vaikuttavia elementtejä, jotka uusintavat ideologiaa subjektiin yksilön lähtökohdista riippumatta.

Tutkimuskirjallisuudessa varsinkin Bourdieu (1999) ja Foucault (2010a) painottavat koulutuksen merkitystä uusliberalisaation mahdollistajana. Tämä vertautuu Althusserin (1984) työvoiman uusintamisen merkittävyyteen liittyvään argumentaatioon ideologian välittämisessä, mutta myös Bourdieun kritiikissä korostuvaan eliittikoulutuksen asemaan ideologian leviämisen mahdollistavien kantajaryhmien muodostajana.¹¹² Glenda McGregor

¹¹¹ Sekundaarisosialisaaio on ensisijaisesti roolispesifin erikoistiedon sisäistämistä, mutta yhtäältä sen avulla uusinnetaan merkityksien "sanattomia sopimuksia, arvotuksia ja tunnelatauksia". Oppimisprosesseja voidaan myös manipuloida hallitsevan ryhmän toimesta ja niiden kautta turvata sekä arvovalta, että myös ideologiset intressit. (Berger & Luckmann 1995, 157–159.)

¹¹² Molemmat, sekä Foucault, että Bourdieu olivat kuitenkin Ranskan vahvasti elitistisen koulujärjestelmän arvostetuimpien yliopistojen kasvatteja. Erityisesti Bourdieun kritiikki kohdistuu mm. heidän yhteisen alma materinsa, École Normale Supérieureen (ks. esim. Wikipedia 3.11.2016) tapaisiin instituutioihin. Kritiikistä riippumatta erityisesti Bourdieun argumentaatiosta huokuu tietynlainen usko koulutuksen merkittävyyteen, sen ideologiaa uusintavasta roolista huolimatta. Kritiikin tähtäimessä onkin koulutusjärjestelmän elitistinen luonne, eikä koulutus suoranaisesti instituutiona.

(2009, 347) esittääkin, että koulutuksen rooli “tiedon, kulttuurillisen pääoman ja vallan keskiössä”¹¹³ selittää koulujen aseman ideologian uusintamisessa, vaihtoehtoisen tietämyksen mitätöimisen ja kollektivismiin arvottamisen tukahduttajina¹¹⁴. “Virallisen” tiedon haastaminen johtaa sen uusintamiseen koulutusjärjestelmän auktoritaarisen pakkovallan avulla, joka varmistaa tottelevaisten, ideologista moraalikäsitystä seuraavien subjektien tuottamisen¹¹⁵ (mt., 347; 355–356).

Siinä missä itsen pääoma kuvaa uusliberalistisen subjektin arvojärjestelmien mekanismeja, on tarkasteleva myös instituutioiden luomaa toimintaympäristöä, jossa itsen yrittäjä toimii jokapäiväisessä vuorovaikutuksessa ja ne säännöt joita noudattaen tämä kenttä muodostuu. Bergerin ja Luckmann (1995, 79) kuvailevatkin tietovaraston reseptitietoa “hyväksyttävän käytöksen sääntöinä” sekä instituutioituneiden alueiden rooleina ja tietona, joka osoittaa, mitkä tilanteet kuuluvat niiden vaikutuspiiriin. Seuraavissa alaluvussa tarkastelen uusliberalistiseen yhteiskuntamalliin ja sen instituutiojärjestelmiin liittyviä arvoasetteluja ja niihin liittyviä subjektin muotoutumista ohjaavia merkityksiä.

4.1.2. Itseohjautuvuus kilpailuyhteiskunnassa

Ideaalinen yhteiskunta, siinä mielessä kuin uusliberalismi sen tunnustaa, pelkistyy taloudellisten valintojen ja transaktioiden jatkumoksi (vrt. Bourdieu 1999, 127). Koska valinnat suoritetaan taloudellisin perustein, ne pyritään pitämään demokraattisen päätöksenteon ulkopuolella, tai valinnan mahdollisuuksiksi annetaan vain ennalta valikoitujen vaihtoehtojen joukko (esim. Gershon 2011, 540–544). Tätä yhteiskunnan taloudellistumista, jossa talouden ulottuvuus nähdään epäpoliittisena, demokraattisen päätöksenteon ulkopuolelle rajautuvana toimintana, kutsutaan usein ekonomismiksi (ks. Teivainen 2016; vrt. Buci-Glucksmann 1980, 237–252; Gramsci 1978). Yrittäjyys merkitysjärjestelmänä muodostaa uusliberaalin markkinayhteiskunnan perustan, jossa

¹¹³ Katson kulttuurillisen pääoman tarkoittavan tässä käsitteen Bourdieulaista tulkintaa.

¹¹⁴ Sekundaarisosialisaation manipuloinnista ks. Berger & Luckmann (1995, 157–159).

¹¹⁵ Adalberto Aguirre Jr. ja Jennifer K. Simmers (2012, 7–8) kuvailevat koulujen roolin muuttumista sivistävistä laitoksista kaksitasoiseksi järjestelmäksi, jossa alemman roolina on kumppanuussuhteisina, yritysalamäälä palvelevina koulutuskeskuksina toimiminen ja näiden tarpeiden ja taitojen opettaminen.

toiminnot eritellään itsenäisiin osiin ja pelkistetään markkinoilla toimivan yrityksen käyttäytymismallin ohjaamaksi toiminnaksi (Foucault 2010a, 241).

Valtaistetun subjektin toimintakenttä

Foucault kuvailee saksalaisen ordo-liberalismin ja pohjoisamerikkalaisen uusliberalismin yhteiskuntamalleja vertaillen, että ordo-liberalismissa yritysmäisen mallin mukaan institutionalisoituminen ei koske ainoastaan valtiollisia instituutiota vaan koko sosiaalista käyttäytymistä, jossa yksilön koko elämänkaari kirjataan, ei yhteen valtiolliseen jättiyritykseen, vaan koko elämän kattaviin “yhteennivoutuneiden yritysten verkostoihin”. Amerikkalainen uusliberalismi näyttää vielä tätäkin radikaalimpana. Markkinamaiset transaktiot, kysyntä ja tarjonta luovat tarkastelukehysten, jota seurataan myös talouden kentän ulkopuolisissa “prosesseissa, suhteissa ja käyttäytymisessä” ja ordo-liberalismin suojelevat, “lämpimät” arvot ovat siitä poissa. Markkinaehtoisuus on se kriittinen kehys, jolla myös hallintoa ja poliittisia toimenpiteitä tarkastellaan (Foucault 2010a, 241–243; 246–247; vrt. Hartwich 2009.)

Rose kuvailee “vastuullistettuja ja yrittäjämäistettyjä” yksilöitä itseohjautuvina, valtion määrittelevän laillisen viitekehysten puitteissa toimivina toimijoina. Sosiaalisena toimijana valtio on uudelleenjärjestettävä markkinalogiikan mukaisesti ja taloudellisena entiteettinä sen on ylläpidettävä markkinatalouden keskeisiä elementtejä, kuten kilpailunvapautta. Tämä tuottaa valtion roolin uudelleenarvioinnin, jossa sen tehtäväksi rajautuu taloudelliseksi transaktioiksi pelkistyneiden sosiaalisten valintojen laskennallinen arviointi sillä perusteella, kuinka ne kehittävät yksilöiden inhimillistä pääomaa. Valtion tarkoitus on Rosen mukaan siis “valtaistaa yrittäjämäiset, valintoja tekevät toimijat heidän itseoivalluksen etsinnässään”¹¹⁶. (Rose 2002, 139–144.) Harvey (2008, 32; oma kursivointi; ks. Thatcher 3.5.1981) viittaa taloudellista viitekehystä työkaluna pohtiessaan Margaret Thatcherin lehtihaastatteluun: “*talouspolitiikka on vain menetelmä*”, Thatcher totesi, *‘varsinaisena tavoitteena on muuttaa ihmisten sielua’*”. Harveyn analyysi toistaa

¹¹⁶ Rose tarkoittaa analyysia “valtaistavasta valtiosta”, kutsuen sitä edelleen “mahdollistavaksi valtioksi”, jolta ei vaadita yhteiskunnan perustarpeisiin: järjestykseen, turvallisuuteen, terveyteen ja tuottavuuteen vastaamista. Näiden osa-alueiden hoito jääkin yksityisten “partnereiden” ja näiltä palveluita ostavien tietoisien kuluttajien vastuulle. (Rose 2002, 140–144.)

Foucault'n luomaa runkoa, mutta korostaa erityisesti, että valinnoista on kannettava yksilökohtainen vastuu ja onnistuminen riippuu yksilön omasta kyvystä hankkia oikeanlaisia tuotteita riskialttiilla markkinoilla (Harvey 2008, 83; 206; vrt. myös Atkinson 2010, 427; Foucault 2010a, 256; Rose 2002, 164–165). Gershon (2011, 540) laajentaa tätä näkökulmaa todeten, että ideologian korostama vapaus pelkistyy riskialttiiksi kuluttajavalinnoiksi, jotka suoritetaan yleensä ennalta määrättyjen vaihtoehtojen joukosta. Kuluttaminen ei rajaudu kulutushyödykkeisiin ja vaikka nyky-yhteiskunnan hetkellisyys ja lyhytaikaisen kokemuksen etsiminen voi tätä kulttuurillista käännettä kiihdyttää¹⁷, erityisesti koulutuksen, terveydenhuollon ym., julkisen vallan järjestämien palveluiden muuttuminen taloudellisten transaktioiden kautta hankittaviksi yksityisoikeudellisiksi sopimuksiksi auttaa sitomaan kulutuskäyttäytymisen keskeiseksi osaksi uusliberalisaation prosessia. (Vrt. Rose 2002, 165; ks. myös McGuigan 2005, 231.)

Markkinamaisesti toimivien yksiköiden keskinäisessä vuorovaikutuksessa kulutusvalinnat arkipäiväistyvät ja päätökset, olivat ne kuinka merkittäviä tai aiemmin erityistietoa vaativiksi katsottuja, pelkistyvät taloudellisiksi kulutuspäätöksiksi. Mitä useammin näitä kuluttajuuden taitoja tarvitaan, sitä tiiviimmin ne totunnaistuvat ja sitoutuvat jokapäiväisen arkielämän kokemuksiksi. Totunnaistuneesta kuluttamisesta syntyy toiminnan normi ja tiedostamaton, vaihtoehdoton toimintatapa. Keskeisenä käyttäytymissääntönä näyttäytyy riskien vertailu, sekä kilpailussa paremmuutta näyttämään pyrkivien kyvykkyytenä ottaa riskejä, mutta myös valmiutena arvioida niiden vaikutuksia ja sijoittaa pääomiansa tehokkaasti näiden minimoimiseksi. Riskejä negatiivien, suojelevien rakenteiden poistaminen sekä yrittäjyysriskin ottamiseen kannustaminen auttavat arkipäiväistämään riskien oton ja niiden arvioinnin osaksi subjektin arkielämän perustodellisuutta.

Toimijan arvo ja refleksiivinen kilpailu

Toiminnan pelkistyminen transaktioiksi myös tarkoittaa, että kaikki tavaroituu; kaikelle on määriteltävä arvo: osto- ja myyntihinnan määräämä *hintainformaatio*. Harvey (2008, 203) kuvaa tämän koskevan kuitenkin myös tavaroita, joita “ei ole koskaan tuotettu tavaroiksi”,

¹⁷ Kulutuskulttuurista ks. esim. Mike Featherstone (1991, 1–63; 81–92) tai Celia Lury (2011).

kuten “seksuaalisuutta, kulttuuria, historiaa, kulttuuriperintöä ja luontoa”¹¹⁸. Kaikkia näitä on pystyttävä arvioimaan laskennallisilla, ulkopuolelta auditoivilla menetelmillä, jotka viime kädessä määräävät niiden hinnan markkinamekanismien, kysynnän ja tarjonnan tuottamalla hinnanasettelulla. Tuotteiden ja palveluiden lisäksi arvottamisen prosessi ulottuu myös toimijasubjektiin. Esimerkiksi ihmissuhteita analysoidessaan Gershon (2011, 540) kuvaa uusliberaliseen ihanteeseen perustuvia parisuhteita “kollektiivisiksi, riskejä ja vastuita jakaviksi sopimuskumppanuuksiksi”, jotka mahdollistavat yksilöiden toimijuuden markkinoilla. Myös Harvey (2008, 203) tulkitsee parisuhteita lyhytkestoisina, hetkellisinä sopimuksenvaraisina järjestelyinä, kun taas Foucault’n (2010a, 229–231) antihumanistinen argumentaatio esittää sen olevan taloudellinen sopimus, joka tähtää erityisesti pääoman kehittämiseen geneettisen perimän paremmuuden varmistamisella, markkinaehtoisen kaupankäynnin ulottuessa myös aviopuolisoiden väliseen seksuaaliseen käyttäytymiseen.

Tuotteiden arvottaminen on siirtynyt instituutioiden ja päätöksenteon mekanismien valtaapiiristä toimijatasolle ja erityisesti toimijayksiköiden keskinäisiin neuvotteluihin, oli neuvottelukumppaneina sitten itsen yrittäjät, markkinoilla toimiva yritykset, tai yritysmäisesti toimivat instituutiot, joissa erityisalueiden ja hallinnon asiantuntijat toimivat sekä itsenäisinä laskennan ja arvottamisen välittäjinä ja tuottajina, mutta myös niiden kohteena. Työ itsessään on arvoitettu suoritteiksi ja transaktioiksi, ulkopuolisin *a posteriori*-auditointimenetelmin tarkasteltavaksi hintainformaatioksi. Julkista hallintoa ei enää arvostella byrokraatin ihanteen eettisin tai poliittisin perustein, vaan lähinnä taloudellisen suorituskyvyn mittaamisen kautta. Koulutukselliset tavoitteet pelkistyvät vakiintuneiksi, mitattaviksi suoritteiksi ja niitä kuvaaviksi instituutioitunutta pääomaa edustaviksi todistuksiksi. (Vrt. Aguirre & Simmers 2012, 5–6; Centeno & Cohen 2012, 328; Gershon 2011, 539–542; Rose 2002, 147–154; ks. myös Yliaska 2014, 94–114.)

Rose (2002, 147–154) argumentoi, että tässä korostuu uusliberaalin hallinnan keskeiset elementit: itsenäistäminen ja vastuuttaminen. Gershon (2011, 539) väittää tämän vaativan

¹¹⁸ Näihin liittyy erityisesti finansioitumisen ytimessä oleva monopoliasemien hyödyntämisen mahdollistamia käyttöoikeusmaksuja; katson luonnollisessa monopoliasemassa olevien hyödykkeiden vapautumisen markkinoille tuottavan arvoa mm. sekä 1) käyttöoikeusmaksuina, että 2) epäsymmetrisen tiedon markkinoille vapautumisessa sen mahdollistaman keinottelun (mm. spekulatio) kautta. (Vrt. Harvey 2008, 203.)

jo lähtökohtaisesti refleksiivisen¹¹⁹ itsetarkkailun, koska itsen tuottamisen “projekti” edellyttää jatkuvaa tietoisuutta omista kyvyistä ja kentästä jolla toimitaan, kuten esimerkiksi sosiaalisten verkostojen mahdollistamista yhteenliittymistä. Itsenäistämisen ja vastuuttamisen käänköpuolena keskitetyn hallinnon rooli pelkistyy Foucault’n (esim. 2000) argumentoimaksi *panopticoniksi*, hallinnalliseksi tarkkailu- ja auditointikoneistoksi. Toimistojen sisäseinät on purettu laajoiksi avokonttoreiksi, joissa korostuu refleksiivisen toimijan itsevalvonta ja näkymättömän tarkkailun uhka, mutta myös toisten tarkkailu omaan subjektiviteettiinsa peilaten. (Vrt. Wacquant 2009, 5; Rose 2002, 147–154; Gershon 2011, 542; ks. myös Gill 2011, 176–179; 240–267; Bauman 2006, 61–63.) Näennäinen avoimuus ruokkii toimijoiden välistä kilpailuasetelmaa¹²⁰ tavalla, jota Bourdieu (1999, 126) kuvaa käsitteellä itseriisto¹²¹: itsenäisten yrittäjämäisten toimijayksiköiden itsekontrollin vaatimuksena, “osallistuvana johtamisena” ja yli normaalin toimenkuvan ulottuvana vastuullistamisena, joka edellyttää “hyväksymään ylettömän panostamisen työhön”. Taidot, sosiaaliset verkostot, kulttuurilliset mieltymykset, identiteetti ja seksuaalisuus ovat vain mahdollisia pääoman lajeja, joilla voi tuottaa itselleen hyötyä tässä kilpailutilanteessa (esim. McGuigan 2016, 128–129; Gershon 2011, 541). Osan yrittäjayksikön arvosta tuottaa myös hänen itsetietoisuuteensa liittyvä potentiaali itseohjaavaan kehittämiseen työnantajan tarpeiden mukaisesti (Gershon 2011, 540).

Tätä voi tarkastella Will Atkinsonin (2010, 420–421) argumenttiin nojautuen, jossa korostuu, että refleksiivisyys ei ole suinkaan yhteiskunnallisista rakenteista vapautunutta toimintaa, vaan tapahtuu yhä edelleen toimijan pääomien luomissa luokkarajoitteissa. Arkitodellisuudessa kilpailussa pärjäämisessä, erityisesti ilman taloudellista pääomaa, olisikin keskeistä osoittaa subjektin pääomien kehittämisessä joko uusliberalismin

¹¹⁹ Refleksiivisyys on Giddensin myöhäistä, notkeaa modernismia esittelevässä teoriassa keskeinen elementti. Hän esittää sen perinteisen muodon olevan oman toiminnan reflektointia aika-avaruus-jatkumolla, joka sijoittaa tietyt toimet tiettyihin paikkoihin ja ajanhetkiin. Giddens väittää, että modernismissa se kuitenkin sai konnotaation, jossa sen olomuoto on systeemin uusintamisen mekanismina; se on erityisesti elämismailman aiempaa syvempää ymmärtämistä, tämä syvä ymmärrys tuottaa kuitenkin myös mm. arvojen jatkuvaa uudelleenasetumista sekä erikoistiedon ja arkitiedon sekoittumista. (Giddens 1990, 36–45; vrt. Beck 1992, 155–182.)

¹²⁰ Yrityskulttuurin muutoksesta esim. Richard Sennett (2007; 2002), Zygmund Bauman (2006; 2005) tai Julkunen (2008) sekä kilpailun asemasta spontaanissa yhteiskunnassa ks. Hayek (2002).

¹²¹ Jussi Vähämäki (2009) kuvaa poleemisessa kirjassaan tietotyöläisten varaan nojautuvaa kapitalismia vastaavalla käsitteellä “itsen alistus”. Se käsittelee itseohjautuvaa, alistuvaa työläistä; atomistista, pirstaloituvassa aika-avaruus-ulottuvuudessa refleksiivisesti toimivaa työelämän subjektia.

keskeisten arvojen ja käyttäytymissääntöjen sisäistämistä, sekä niiden toisintamisen erinomaisuutta, eli sen hegemonisissa rakenteissa tapahtuvaa refleksiivisyyttä. Tai vähintäänkin on omattava valmiiksi osamaailman kantajakollektiiviin vertautuva identiteetti ja primaarisosialisaatiossa välittyneet arvot ja siten lähtökohtaisesti valmiiksi huomattavaa kulttuurillista pääomaa (vrt. Atkinson 2010, 420–421; Mühlbauer 2006, 159–160)¹²². Tätä voi tulkita kahden eri argumentin kontekstissa, ensinnäkin Mühlbauerin (2006, 161) tutkiman kirjallisuuden arvomaailmassa, jossa tasa-arvoiseen asemaan “vapautuminen”, niin “alkuperäisasukkaiden” kuin myös naisten kyseessä ollessa, tapahtuu “erityistä erinomaisuutta näyttämällä”. Toisaalta on huomioitava, että uusliberalismin ideologian juurilla olevan toimijan ihannetyyppisen identiteetin sen maailmankuvassa voidaan katsoa olevan länsimaisessa, erityisesti anglosaksisessa valtakulttuurissa muovautuneen miehen tyyppi, kuten huomataan poliittisten verkostojen ja ajatuspajojen kantavan eliitin koostumuksesta (ks. Plehwe & Walpen 2006, 34–40)¹²³.

Bourdieu (1999, 20–22) mukaan uusliberalisaatio vaikuttaa erityisesti valtion oikeaksi kädeksi ja vasemmaksi kädeksi nimittämäänsä jakolinjaan. Valtion vasen käsi koostuu sen “tuhlaavista, feministisistä” sosiaalisista instituutioista: koulutuksesta, terveydestä, asumisesta, hyvinvoinnista ja työllisyydestä vastaavista elimistä, kun taas oikea käsi kattaa sen maskuliinisen, taloudellista budjettivaltaa käyttävän puolen (Wacquant 2009, 289). Wacquant (mt., 289) täydentää tätä todeten, että uusliberalistisessa valtiossa maskuliiniseen oikeaan käteen kuuluu taloudellisen vallan lisäksi myös sen pakkovaltaa käyttävät mekanismit: poliisi, oikeuslaitos ja vankila. Bourdieu (1999, 20–22) tutkii tätä jakolinjaa tarkastellen vasemman käden “sosiaalityöläisten”, kuten sosiaalityöntekijöiden, alempien hallintovirkamiehien ja opetushenkilökunnan asemaa ja alistuneisuutta suhteessa oikeaan käteen, kuten valtionvarainministeriön, pankkien ja ministerikabinettien eliittiin:

Jo aikoja sitten olisi pitänyt käsittää, että näiden ihmisten kapina ulottuu kauas yli palkkakysymysten, vaikka maksettu palkka onkin kiistaton osoitus työn ja sen tekijöiden

¹²² Vrt. myös Berger ja Luckmann (1995, 80; 83).

¹²³ Plehwe ja Walpen kuvaavat Mont Pèlerin -yhdistyksen jäsenistön koostumusta, joka on pääosin miespuolisia (91%), yleensä Yhdysvalloista (39.4%), Saksasta, Britanniaista, Ranskasta, Japanista tai Sveitsistä. Jäsenet ovat pääosin yliopistoista (438/1025; erityisesti taloustieteilijöitä), ajatuspajoista (132), liike-elämästä (96), valtionhallinnoista (43), mediasta (38) tai muista, virallisemmista ylikansallisista mekanismeista (11; Kansainvälinen valuuttarahasto/Maailmanpankki). (Mt.)

arvostuksesta. Tietyn tehtävän halveksunta näkyy ensimmäisenä siitä myönnetyssä enemmän tai vähemmän naurettavassa korvauksessa. (Bourdieu 1999, 21.)

Tämä kuvastaa uusliberalismin inhimilliseen pääomaan sisältyvää sisäistä arvonasettelua: mikä tahansa koulutus tai osaaminen ei tuota lisäarvoa vaan sen on oltava myös tietyn tyyppistä, ”oikeaa”. Subjektin pääomien lajit ja taloudellinen pääoma kulkevatkin käsi kädessä: matalaa pääomaa vaativa työ on arvotettu myös palkkatasoltaan matalalle, joten refleksiivisen toimijan suorittamassa arviointiprosessissa korkeapalkkaisen työn on siten oltava ”parempaa”, jolloin sen voi saavuttaa vain korkeaa itsen pääomaa omistava yksilö. Samalla se tuottaa työmarkkinoille korkeiksi arvotetuille tehtäville kilpailuetutekijän, jolloin sen näkökulmasta menestyäkseen reflektiivisten toimijoiden on hankittava riittävä ja oikeantyyppistä pääomaa kilpailussa parjäämiseksi.

Yllä kuvailtuihin argumentteihin voi pohjustaa hypoteesin, että uusliberalismin arvomaailma ei ole tyhjiössä kasvanut, vaan sen juurina on historiallinen prosessi, jossa siihen yhdistyy osamaailman valtakulttuuriin vakiintuneita käytäntöjä ja arvoasetteluja.¹²⁴ Nämä eivät ole kuitenkaan ideologiassa universaaleja käyttäytymissäntöjä, vaan kulttuurillisiin osamaailmoihin jakautuneita, niiden kantajakollektiiveja edustavia säännöstöjä, jotka yhdistyvät ideologian ydinajatuksiin ja tuottavat osamaailmoihinsa omanlaisensa säännöstön (vrt. esim. Wacquant 2009, 41–75). Refleksiivisen itsetarkastelun on kohdistuttava ideologian ja valtakulttuurin konvergenssin tuottamaan uusliberalistisen osamaailman kenttään. Se ei ole myöskään rajoista riippumatonta refleksiivisyyttä bourdieulaisessa mielessä (esim. Bourdieu 1994), vaan juuri uusliberalistisen järjestyksen kehyksessä tapahtuvaa alistaisen subjektin itseohjautuvuutta. Tätä voi vertailla Harveyn väitteeseen, joka korostaa uusliberalisaatiota lähtökohtaisesti luokkavallan palauttamiseen tähtäävänä prosessina. Sitä se voikin olla, mutta valtaan pyrkivän ryhmän tavoitteiden mukaisesti, jolloin aiempi luokkarakenne tuottaisi vain yhden pääoman muiden joukossa (vrt. Atkinson 2010, 427), uuden ryhmän määritellesään itse sen hierarkiassa keskeiset arvovakenteet ja siten niiden varaan rakentuvan luokkajaon, joka on myös tulkinta johon

¹²⁴ Kuvaavin esimerkki tästä on ehkä ääri vapautta tavoittavan Yhdysvaltain Libertaaripuolueen abortinvastainen (ns. *pro-life*) liike, joka kuvastaa traditionaalisia kristillisiä moraaliarvoja toimintavapauden ideologiaan yhdistelevää asetelmaa. (Libertarian Party 2016.)

myös Harvey analyysissään näyttää päätyvän. (Vrt. Harvey 2008, 41–42; ks. myös Bauman 2006, 54–56.)

4.1.3. Johtopäätökset reseptiedosta

Tässä alaluvussa pyrin vastaamaan kysymykseen: *minkälaisia arvojärjestelmiä ja käyttäytymissäantöjä, sosiaalisen tietovarannon "reseptitietoa", uusliberalisaatio tuottaa?*

Keskeisinä johtopäätöksinä esitän ajatuksen uusliberalismin sosiaalisessa tietovarastossa sijaitsevasta ideaalityypistä: itsenäisestä, yrittäjämäisestä toimijasta, *itsen yrittäjästä*. Toimijalla on tietyt ominaisuudet, sisäiset ruumiillistuneet pääomat, sekä ulkoiset, objektivoituneet ja mm. koulutodistuksilla instituutioituneet pääomat, jotka määrittelevät hänelle “laskennallisen” arvon. Tätä pääomien kokonaisuutta olen tarkastellut käsitteellä *itsen pääoma*. Mikä tahansa pääoma ei ole uusliberalismin universumissa relevanttia, vaan niillä on usein jo valmiiksi asetettu positiivinen tai negatiivinen konnotaatio.

Itseohjautuvuus on kykyä näiden pääomien kehittämiseen ja käyttöön tavalla, joka edistää yksilön asemaa markkinaperiaatteella tuotetun kentän kilpailutilanteessa. Keskeistä on itsen yrittäjän kyky tulkita refleksiivisesti osamaailmassa relevanssia pääomaa ja käyttäytymisen tapoja, sekä suunnitella reitti, jolla yksilö voi relevantin pääoman maksimoida ja hyödyntää sitä kilpailutilanteessa omaksi edukseen. Toimijan on kyettävä ohjautumaan itselähtöisesti tällä toimintavapauden kentällä. Lähtökohtaisesti tämä käyttäytymissäantö välittyy jo lapsuudessa, uusintaen menestyvien perheiden olemassa olevaa asemaa. Tarvittaessa itseohjautuvuutta ylläpidetään myös sekundaarisosialisaation avulla, jatkuvilla uudelleenkoulutuksilla ja jälkikäteen tapahtuvilla auditoinneilla, kuten “kehityskeskusteluilla”. Nämä integraatiota ylläpitävät mekanismit mahdollistavat osamaailman relevanssirakenteen välittymisen, mutta myös ideologian uusintamisen lapsuuden sosiaalisaatiolta puutteellisille, erityisesti esittämällä, että minkä tyyppinen käyttäytyminen saa positiivisen arvotuksen; minkälainen pääoma on arvokasta.¹²⁵

¹²⁵ Bergerin ja Luckmannin (esim. 1995, 108) teoriassa positiivinen arvottaminen koskee lähtökohtaisesti vakiintuneita toimintakäytäntöjä, liittyen sen legitimaation rakentumiseen, jolloin sillä on normatiivisen ulottuvuuden lisäksi myös kognitiivinen ulottuvuus.

Itsen yrittäjä pyrkii tavoittelemaan lähtökohtaisesti omaa hyötyä, kun taas laajemmat yksiköt, esimerkiksi perheet, ovat sopimussuhteilla yhteen liitettyjen itsen yrittäjien yksiköiden kokonaisuuksia, joilla on myös yhteiset laskennalliset pääomansa. Myös nämä yksiköt hyödyntävät pääomaansa yhteen liitettyiden toimijoiden kokonaisuutena, tavoitellen etua ensisijaisesti tälle kompromissille. Sama toimintaperiaate jatkuu muihin, laajempiin yksiköihin, kuten yrityksiin tai yritysmäisesti järjestyviin valtioninstituution organisaatioihin, jotka on järjestelty toimijayksiköiden sopimusten verkostoiksi. Näitä egoistisia toimijoita sitovat toisiinsa sopimusvelvoitteet ja niiden rikkomisesta johtuvat sanktiot, mutta myös yhteiset, sopimuksella saavutetut hyödyt. Itsen yrittäjän voi katsoa jo valmiiksi uusliberalistisen ideologian kutsuun vastanneeksi toimijaksi ja ideologian tuottaman yhteiskuntajärjestyksen keskeinen vahvuus onkin, että se ei anna vaihtoehtoja. Pääomien olemassa olevaa arvotusta on seurattava menestyäkseen, sillä se pakottaa kaikki hierarkian laskennalliseen järjestykseen, pyrki siihen sitten mukaan tai ei. Uusliberalistisen antisankarin Lazarus Longin sanoin: “Certainly the game is rigged. Don’t let that stop you; if you don’t bet, you can’t win” (Heinlein 1986; *Intermission: Notebooks of Lazarus Long*).

Täydennän näitä reseptietoon liittyviä johtopäätöksiä viidennessä luvussa koko tutkimuksen kontekstissa. Seuraavaksi käsittelemän uusliberalisaation reseptitiedon varaan rakennettua, itseohjautuvien, itsen pääomia sijoittavien toimijoiden tuottamaa työnjaollista roolijärjestelmää, uusliberalistisen olemassaolon hierarkiaa.

4.2. Uusliberalismin subjektien roolihierarkia

Ymmärtääksemme oikein poliittisen vallan ja johtaaksemme sen alkuperästään meidän on tarkasteltava, missä tilassa kaikki ihmiset ovat luonnostaan. Se on täydellinen vapauden tila, jossa he voivat määrätä teoistaan, käyttää omaisuuttaan ja henkilöään luonnollisen lain rajoissa niin kauan kuin katsovat soveliaaksi, kysymättä lupaa keneltäkään ja riippumattomina kenenkään muun ihmisen tahdosta. (John Locke 1995 [1689], 46.)

Tässä alaluvussa pyrin vastaamaan kysymykseen: *minkälaisena työnjakoa ohjaavana roolijärjestelmänä uusliberalismi objektivoituu yhteiskuntaan?* Tarkastelukehysten näkökulmassa roolit edustavat objektivoituneen yhteiskunnan käyttäytymisjärjestelmää; ne

ovat mallisuoritteita, joissa osa minästä objektivoituu toiminnan suorittajana vallitsevien sosiaalisten tyyppitysten mukaisesti. Roolit ovat toimijayhteisön sosiaalisen tietovaraston viitekehyksessä olevia toimijatyyppejä, joiden avulla instituutiot uusiintuvat yksilön kokemuksiin, kun taas jotkin roolit symboloivat järjestelmän kokonaisuutta. Niiden suorittamisen edellytys on tietovarastossa sijaitsevan roolispesifin tiedon omaksuminen, mikä toisaalta avaa myös toimijan osamaailman tietovarastoon ja sen tuottamaan yhteiskunnalliseen asemaan. (Berger & Luckmann 1995, 85–91.)

Uusliberalistisen roolijärjestelmän ytimessä on subjektien sijoittaminen mitattavalle asteikolle ja yhteiskunnan järjestyminen tämän arvonasettelun tuottaman hierarkian varaan. Bourdieu (1999, 79; vrt. Wacquant 2009, 307–308) tulkitsee sen vahvuudeksi, että uusliberalismi “esittää itsensä eräänlaisena olemisen suurena ketjuna”, jonka yläpäässä odottaa taloudellinen ja yhteiskunnallinen etu. Hierarkiassa aseman määrittelee itsen pääomien taso ja niiden onnistuneen sijoittamisen tuottama taloudellinen erinomaisuus.

Tiedonkulku toimintavapauden mahdollistajana

Uusliberalistisen “ketjun” muodostuminen edellyttää, että subjektit voivat asettautua toimintakentän vapaudessa luonnollisesti, omien kykyjensä ja pääomiensa mukaiseen järjestykseen. Järjestäytymistä estävät tai sitä häiritsevät mekanismit on yhteiskunnasta poistettava. Rose (2002, 147) esittää, että uusliberaalit strategiat kohdistuvat erityisesti valtaa ja erikoistietoa säilöviä fraktioita kohden: paikallishallinnon, julkishallinnon erityisalojen asiantuntijuuden ja kollektiivisten toimijoiden, kuten ammattijärjestöjen valtarakenteiden ja näiden tietoa varastoivien mekanismien purkamiseksi. Rosen tapaan myös Harvey (2008, 62) väittää, että ensisijassa hallinnon tehtävänä on “luoda yrityksille suotuisat olosuhteet, eikä niinkään vaalia koko väestön hyvinvointia ja tarpeiden täyttymistä”. Tässä muodossa esitettyyn väitteeseen on kuitenkin kohdistettava kaksi huomiota: ensinnäkin uusliberaali ideologia ei tee eroa yrityksen ja yrittäjämäisesti toimivan yksilön välille, joten tämä tavoiteltujen olosuhteiden tuottaminen ulottuu aina toimijatasolle saakka. Toisaalta ideologia ei juurikaan tunnista kollektiivisiä rakenteita, joten “väestö” ei kuulu sen käsitteistöön, kuten huomataan sen kohdistamassa epäluulossa

demokraattiseen päätöksentekoon¹²⁶, jonka nähdään tuottavan mahdollisen uhkan yksilön oikeuksille ja vapauksille (vrt. Harvey 2008, 84).

Uusliberalista demokratianvastaisuutta voi tarkastella kahden eri lähtökohdan kontekstissa: ensinnäkin sen olemassaololle kriittisen taloudellisen tiedon segmentoitua roolispesifiä asiantuntijuutta vaativiin, ideologialle keskeisiin osamaailmihin. Näitä vartioidaan tarkasti kilpailevien intellektuellien uhalta, suojellen sen sisäpuolisten omistamaa “salatietoa”. Toisaalta koska spontaanin järjestyksen ihannetilassa päätöksistä vastaavat ne, jotka omaavat parhaimman tilannekohtaisen tiedon ja päätöksenteko on pelkistynyt taloudellisiksi valinnoiksi, voidaan spontaanin yhteiskuntajärjestelmän teorian puitteissa tarkasteltuna esittää, että tarvittava taloustieto on sen näkökulmasta vain kapean, erikoistuneen teknokratian hallussa (vrt. Centeno & Cohen 2012, 329). Demokraattinen päätöksenteko vähentäisi näiden valintojen tehokkuutta, sillä eri rooleihin hajaantuneet yksilöt, spontaanin yhteiskunnan muurahaiskeon työläismuurahaiset eivät samanlaista tietoa voisi omata. Vähintäänkin vaihtoehdot on rajattava joukoksi asiantuntijoiden ennalta hyväksymiä tapauksia, joista demokraattiset subjektit voivat valita oman vajavaisen, alisteisen arkitietonsa varassa. Demokraattisen päätöksenteon tehottomuutta korostava kritiikki kohdistuu erityisesti solidaarisuutta ja kollektivismia edistäviin mekanismeihin:

Toimenpiteillä pyritään kyseenalaistamaan *kaikki ne kollektiiviset rakenteet*, jotka voisivat olla esteenä puhtaiden markkinoiden logiikalle: näitä on ensinnäkin *kansallisvaltio*, jonka toimintamarginaali supistuu yhä entisestään; toiseksi *työpaikoilla toimivat ryhmät* [...] kolmanneksi *työläisten oikeuksia puolustavat ryhmät*, ammattijärjestöt, yhdistykset ja osuuskunnat; ja viimeksi itse *perhe*, joka ikäluokkien mukaisiksi rakennetuilla markkinoilla menettää osan kyvystään valvoa kulutusta. (Bourdieu 1999, 126–127.)

Monin tavoin uusliberalisaatio tuottaa yhteiskuntajärjestelmää hyvin itsesyntyisesti sille tutuilla markkinaehtoisilla, hintainformaation avulla ohjautuvilla mekanismeilla, joiden sisäinen kilpailutilanne tuottaa sen suosimille subjekteille kilpailuedun, nakertaen samalla yhdenaikaisesti kollektiivisten ajatusten elintilaa. Viime kädessä voittajaksi päätynyt

¹²⁶ Erityisesti Hayekin näkemys valtiolliseen demokratiaan oli vähintäänkin poikkeuksellinen. Kari Saastamoisen mukaan hän esitti, että mahdollisten eturistiriitojen ratkaisemiseksi valtion lakeja säätävä, epäpoliittinen elin olisi muodostettava 45–60 vuotiaista kansalaisista, joilla olisi viidentoista vuoden vaalikausi, sekä sen jälkeinen elinikäinen edustustehtävä. Äänioikeus olisi vain 45 vuotta täyttäneillä kansalaisilla. Tämän lakeja säätävän elimen lisäksi valtiossa tulisi olla hallinnollinen edustuslaitos ja näiden kahden valta olisi tarkasti eriytettävä. (Saastamoinen 1998, 200–203.)

määrittelee oman pääomansa paremmuuden. (Vrt. Bourdieu 1999, 134.) Uusliberalismin itsen pääoman arvotuksen varaan rakentuneen järjestelmän toteutumista tarkastellen jakamalla tutkimuskirjallisuudessa esiintyviä, uusliberalisaatiosta hyötyneiden ja siitä kärsineiden toimijoiden rooleja Bourdieun (mt., 65) mainitsemien “voittajien” ja “häviäjien” kategorioiden mukaan.

“Voittajien” rooleja:

- 1) *Pääoman (uudet) omistajat*. Osakkeenomistajat, teollisuusmiehet (Bourdieu 1999, 66–67). Yksityiset omistajat, liike-elämä, monikansalliset yritykset, rahoittajat; joissakin tilanteissa “perinteinen” ylin kerrostuma [luokka], joissakin uusi yrittäjien ja uusrikkaiden luokka (Harvey 2008, 14; 40; 44). Keinottelijat (Bourdieu 1999, 61). Uusi hallitseva ryhmä [*faction*] hallitsevan luokan sisällä. (Schöller & Groh-Samberg 2006, 171–172). Objektivoitunutta [taloudellista] ja sisäistä pääomaa omaavat (Atkinson 2010, 420–426). Ylikansallisten suursijoittajien eliitti (Ward 2007, 111).
- 2) *Ylikansallisten verkostojen kauppamiehet*. Suuryritysten pääjohtajat; suuryritysten, rahoituksen, kaupan ja kehitysyritysten maailmassa elävien yksilöiden joukko (Harvey 2008, 44; 47; 58). Liikemiehet (Plehwe & Walpen 2006, 30). Ylin yritysjohto (Ward 2007, 111). Karismaattiset yrittäjä-persoonat. (Schöller & Groh-Samberg 2006, 178). Yrittäjä-sankarin [*the ‘rugged individualist’*] ja kauppamies-sankarin roolityypit (Mühlbauer 2006, 159–160).
- 3) *Koulutuksellinen valtioneiitti ja teknokraattiset ekspertit*. Koulutukseen perustuva valtioneiitti (Bourdieu 1999, 127; Schöller & Groh-Samberg 2006, 171–175). Yksityistämistä hyötyvät virkamiehet; valistunut “eliitti”, konservatiiviset poliitikot ja sosiaalidemokraatit, jotka ovat kääntäneet kelkkansa tuodittautuakseen *laissez faire* -politiikan vietäviksi; julkisista varoista vastaavat ylimmät virkamiehet, teknokraattiset taloudelliset asiantuntijat; kansalaiset, joiden kyvyt ja tehtävät on äärimmäisen harvinaisia ja ylipalkattuja; eliittijournalistien *nomenklatuuri*; negatiivinen intellektuelli (Bourdieu 1999, 22–23; 45–48; 66–67; 99; 123). Teknokratia (Schöller & Groh-Samberg 2006, 171–172). “*Communication*

Consultant to the Prince”: akateemikot, jotka ovat siirtyneet autonomisesta intellektuellista hallitsevan ryhmän asiantuntijaksi (Bourdieu & Wacquant 2001, 5). Itsetietoiset, muuntautumiskykyiset ekspertit ja riskinottoiskykyiset toimijat (Gershon 2011, 540–544). Kirjanpitäjät, auditoijat ja managerit (Rose 2002, 152–154). Liiketoiminta-analyytikot, taloustoimittajat; lobbarit (Ward 2007, 111; 113). Rangaistusvaltion ja kaupunkien sosiaalisen turvattomuuden “expertit” ja heitä seuraavat journalistit, byrokraatit, aktivistijärjestöjen managerit ja vaaleilla valitut toimitsijat (Wacquant 2009, 31). Uusliberaalin tiedontuotannon verkostot, niihin kuuluvat intellektuellit ja ideologiaa uusintavat ajatuspajat (Plehwe & Walpen 2006, 28). Yksilönvapauksien tavoittelulla sitoutetut opiskelijat (Harvey 2008, 58).

“Häviäjien” rooleja:

- 1) *Matalalle arvotettu työvoima*. Perinteinen työväestö ja ammattiliitot (Harvey 2008, 67–68). Vähiten pätevät (Schöller & Groh-Samberg 2006, 172). Valtion “vasemman käden” työntekijät; maahanmuuttajataustaiset; epävarmoihin työpaikkoihin ja työtehtäviin tuomittujen ihmisten massa; ihmiset, jotka joutuvat jatkuvasti todistelemaan omaa kansalaisuuttaan viranomaisille; passiiviset työttömät ja pelokkaat työntekijät, joita ei saada mobilisoitua vastarintaan (Bourdieu 1999, 20; 36; 58–66; 107; 111). “Byrokraatin ideaalityyppi”; prekaari työvoima (Rose 2002, 148–149; 156). Väliaikaiset työntekijät, hallinnolliset toimistotyöntekijät ja yksinkertaisia teollisuustöitä suorittavat (Ward 2007, 120).
- 2) *Itseohjautuvan toimijan ideaaliin kelpaamattomat*. Itseohjautuvuuteen kykenemättömät (Rose 2002, 147) Itsehallinnattomat, tuottamattomat yksilöt; kodittomat [erityisesti alkuperäiskansat]; ulkopuoliset [*others*; *otherness*] (Kingfisher 2007, 196–197; 202–203). Hylättyjen kategoriat: ajelehtimaan jätetyt työttömät nuoret, kerjäläiset ja kodittomat, päämäärättömät kiertolaiset, huumeidenkäyttäjät, jälkikolonialistiset paperittomat maahanmuuttajat; uudet sosiaaliset tyypit (“*superpredators*”, “*feral youth*”, “*yobs*”, “*sauvageons*”); unohdetut yksinhuoltajaäidit (Wacquant 2009, 4; 31; 86). Häiriköt ja rettelöitsijät [koulussa] (McGregor 2009, 347).

Tämä jaottelu erittelee erityisesti hierarkian ylimmän ja alimman kerroksen. Wacquant (2009, 43) esittelee uusliberalistista yhteiskuntaa ”kentaurivaltiona”, jonka hierarkian laella oleva ”*laissez faire et laissez passer*”, toimintavapaus ilman rajoitteita, näyttäytyy hierarkian alaoksilla bruttaalisena auktoritaarisena rangaistusvaltana. Myös Harvey (2008, 24; vrt. Schöller & Groh-Samberg 2006, 172) väittää, että sosiaalisen eriarvoisuuden ja tulonjakoon liittyvien ongelmien kasvu on ”uusliberalisen projektin rakenteellinen osa”. Bourdieu kuvailee voittajien ja häviäjien dikotomiaa herrojen ja orjien rooleina:

Yhdellä puolella ovat täysivaltaiset kansalaiset: heidän kykynsä ja tehtävänsä ovat äärimmäisen harvinaisia ja ylipalkattuja, he voivat vapaasti valita työnantajansa [...], he voivat saavuttaa erittäin korkean tulotason kansainvälisillä työmarkkinoilla, ovat ylityöllistettyjä, miehiä sekä naisia [...] mitalin kääntöpuolella on puolestaan epävarmoihin työpaikkoihin tai työttömyyteen tuomittujen ihmisten massa.” (Bourdieu 1999, 65–66.)

Jaottelu jättää kuitenkin ulkopuolelle valtaosan spontaanin yhteiskuntajärjestyksen toimijoista. Siinä missä järjestelmän muurahaiskeossa voittajan rooleja täyttävää kantajakollektiivia kuvastaa organismia suojelevat sotilasmuurahaiset, tietoa toisintavat kuhnurit ja symbolisena toteemina olevat kuningattaret ja häviäjiä usein keon ulkopuolelle sulkeminen, puuttuu tässä dikotomiassa valtaosa työläismuurahaisten roolien toimijoista. Tämän keskeisen joukon olen jakanut kahteen eri osaan: hierarkiassa ylempänä sijaitsevien kuluttajien ryhmään ja alemmilla portaita olevaan kertakäyttötyöläisten ryhmään. Seuraavissa neljässä alaluvussa kuvailen näitä neljää ryhmää, niiden roolijakoja ja identiteettien rakentumista.

4.2.1. Kantajakollektiivien synty

Uusliberalismin maailmankuvassa ja symboliuniversumissa, sen ideologiaa kantavassa osamaailmassa, ylimmän kantajakollektiivin¹²⁷ muodostaa teknokraattinen, taloudellista valtaa ylläpitävä, yleensä verkostomaisina toimijoina näyttyvä eliitti (esim. Harvey 2008, 24–26; Bourdieu 1999, 65–66). Pyrin kuitenkin tässä ja seuraavissa luvuissa kuvailemaan, kuinka ideologian jalkautuessa eri alueille syntyy niiden osamaailmoihin omat

¹²⁷ Berger ja Luckmann (1995, 100–103) toteavat että kaikilla merkitysmaailmoilla on oltava omat kantajakollektiivinsa, jotka tuottavat sen merkitykset ja kontrollimenetelmät, mitkä mm. ”pitävät maallikot maallikkoina ja lääkärit lääkäreinä”.

kantajaryhmänsä, joiden toimesta ideologia tuottaa omanlaisensa variaation¹²⁸, mutta kuitenkin ideologian keskeiset käyttäytymissäännöt ja roolihierarkiat säilyvät hallitsevina.

Alueellisiin osamaailmoihin jakautumisen hypoteesia tukee Harvey'n (2008, 41–42) analyysi, joka toteaa, että “joissakin tilanteissa ‘perinteinen’ ylin kerrostuma on kyennyt pitämään kiinni valta-asemastaan (usein suvun ja heimon kautta)”, mutta joissakin tapauksissa, kuten Britannian “uuden” yrittäjäloukan synnyssä, jota edustivat esimerkiksi Richard Branson ja George Soros, se asettui perinteisen yläluokan vakiintunutta valta-asemaa vastaan. Taloudellinen valta ei siis välttämättä palautunut sen entisille omistajille, olemassa olevalle yläluokalle, vaan uuden kantajakollektiivin määrittämälle eliitille. Myös Gershonin analyysi painottaa muutosten alueellista ja historiallista kontekstia, kuten esimerkiksi Itä-Euroopan kääntyessä sosialismista kapitalistiseen järjestelmään:

How people in Latin America experience neoliberalism as economic policies brought from the Global North differs substantively from people's experience of neoliberalism as an alternative to socialism in Eastern European countries. (Gershon 2011, 537.)

Siinä, missä Etelä-Korean *chaebolien* ja Japanin *keiretsujen* pääjohtajat tai itä-blokin pääoman pakkoluovutuksesta hyötyneet¹²⁹ oligarkit Roman Abramovich'sta Petro Poroshenkoon omaavat huomattavaa symbolista valtaa omassa osauniversumissaan, perimmäinen valta uusiintuu usein länsimaisen kulttuurin kyllästävässä, yleensä aktiivisen kulttuurintuotantoprosessin kautta levitetystä maailmankuvasta (esim. McGuigan 2005; Bourdieu 1999, 134–135).

Maantieteellisesti ja kulttuurisesti jakautuneet, osin keskenään kilpailevat osamaailmat omaavat omaan valtakulttuuriinsa diffusoituneen tulkintansa uusliberalismista. Niissä yhdistyy perimmäiselle ydinryhmälle ja ylintä valtaa kantaville toimijoille alistuneisuus ja subjektia varten tuotettuun “kutsuun” vastaaminen (vrt. Althusser 1984). Osamaailmojen alisteisuus kokonaisideologialle näyttäytyy esimerkiksi ideologisten instituutioiden, kuten

¹²⁸ Vrt. Berger & Luckmann (1995, 99–100), erityisesti erityineiden merkitysmaailmojen käsite.

¹²⁹ Johanna Bockman korostaa, että vuoden 1989 jälkeisellä murroshetkellä Itä-Euroopassa ei ollut kapitalistisen luokan “omistajia”, vaan uusi omistajien luokka rakentui teknokraattien ja managerien, yleensä hallitsevien puolueiden eliitin varaan. Apuna kansallisvaltioilla tällä murroskaudella oli oikeistolaisten, taloudellisten eksperttien ylikansallinen verkosto, joiden toimijoiden uusklassisen taloustieteen kokeilukentäksi kommunismista kapitalismiin siirtyvät maat antautuivat. (Bockman 2011, 207–214.)

Davosin talousfoorumin säilymisessä länsimaisen valtaeliitin hallinnassa. (Vrt. Harvey 2008, 45–48; ks. myös Plehwe & Walpen 2006.) Harvey (2008, 45–48) kuvailee tätä “suuryritysten, rahoituksen, kaupan ja kehitysyhtiöiden maailmassa elävien yksilöiden joukkoa” luokattomana, jopa jännitteisenä verkostona, jota yhdistää kuitenkin spesifit yhteiset intressit¹³⁰, ryhmänä joka on perinteisen kansallisvaltion rajoitteiden ulkopuolinen, mutta joka kuitenkin nauttii niiden eduista:

Oma näkemykseni on, että valtaapitävä luokka ei ole missään koskaan rajoittanut toimintaansa ja lojaalisuuttaan yhden kansallisvaltion asettamiin rajoihin siinä määrin kuin on haluttu historiallisesti esittää. [...] Kyse ei kuitenkaan ole siitä, etteivätkö luokan johtohenkilöt sitoutuisi tiettyihin valtionkoneistoihin sekä saamiensa etuuksien, että henkilökohtaisen turvallisuuden vuoksi. (Harvey 2008, 46.)

Uusliberalistisen kantajakollektiivin syntyyn ja muotoon on vaikuttanut erityisesti finansoituminen ja sen tuottama (taloudellisen) vallan uudelleenjako: ensinnäkin johtajille maksettujen optioiden myötä, toiseksi perinteisen yritystoiminnan pääoman finansoitua ja kolmanneksi rahoitusalan säätelyn purkautuessa. Tämä on tuottanut vallansiirron tuotannosta, usein perinteisen luokkavallan hallitsevista instituutioista rahoitusmaailmalle. (Harvey 2008, 43.) Keskeistä on myös pääoman kasaantuminen, erityisesti pääoman pakkoluovutuksessa vapautuneiden, usein luonnollisessa monopoliasemassa olevien tai valtioiden aiemmin keinotekoisesti kasvattamien yritysten, sekä lähes rajoittamattoman kilpailun paisuttamien konglomeraattien syntyminen. Varsinkin kun uusliberalisaation empiriasta on poissa Chicagon koulukunnan klassiseen liberalismiin taipuvaisen oppi-isän Henry Simonsin peräänkuuluttama liian isoiksi kasvavien yritysten pilkkominen valtion toimesta¹³¹ (esim. Harvey 2008, 36–46; ks. myös Stedman Jones 2014, 85–99; 215–272).

Taloudellinen valta hajaantuu yritysten ja pääoman omistajilta, usein olemassa olevalta ylimmältä luokalta tai valtiokoneiston mekanismeilta, kuten eläke- ja sijoitusrahastoilta

¹³⁰ Tämä vertautuu hyvin Bergerin ja Luckmannin (1995, 140) ideologian tulkintaan, jossa valtaan pyrkivälle ryhmälle suotuisat ryhmät valitsevat ideologian käyttöönsä omien intressien mukaisesti ja muokkaavat sen soveltumaan paremmin omiin päämääriinsä.

¹³¹ Joitakin rajoittavia tekijöitä löytyy esim. EU:n kilpailupolitiikasta. Nämä ovat kuitenkin keskittyneet laillisuusperiaatteeseen nojautuvaan sanktiointiin, kuten suurimpien ylikansallisten, symbolimaisten toimijoiden tapauksessa. (Vrt. Szczepański 2.6.2014; Couturier 14.7.2016)

usein tähän uuteen, teknokraattiseen verkostoon¹³², jossa valtaa ei välttämättä käytä perinteiset pääomat omistajat, vaan yrityksen operatiivinen keulakuva (Harvey 2008, 44). Harveysta poiketen Bourdieu (esim. 1999, 65–66) korostaa kuitenkin, että teknokraattinen eliitti ei ole keskittynyt ainoastaan talouden, yritysmaailman ja politiikan mekanismeihin, vaan kuvastaa laajempaa muutosta symbolisten keulakuvien muodostumisessa:

Kyseiset voimat [asianajajat, taiteilijat, kirjailijat ja oppineet] ovat kuitenkin käyneet läpi muodonmuutoksen ja syntyneet uudelleen hahmoissa, joiden vetovoima on suuri. Joillekin tällainen hahmo on matemaattisin kaavoin aseistettu taloustieteilijä, joka esittää “globalisoituneen” talouden kehityksen kohtalona; toisille rock-, pop- tai rap-tähti, jonka elämäntyyliin yhdistyvät eleganssi ja helppous (ensimmäistä kertaa historiassa snobismin vetovoima yhdistyy tyypillisiin massakulutustuotteisiin ja käytäntöihin [...]); kolmansille vastaavassa asemassa on postmoderniksi kastettu “kampusradikalismi”, joka on omiaan viettelemään ylistämällä muka vallankumouksellisesti kulttuurien sekoittumista. (Bourdieu 1999, 105.)

Bourdieun tyypeissä yhdistyy matemaattisen tieteen ja taiteen eliitin symbolinen voima sekä karisma. Yhdistettynä toimijoiden taloudellisen erinomaisuuden palvontaan ne tuottavat hierarkian kantajakollektiivina esiintyviä tyypejä, jonka elämäntyyliä ihailevista muodostuu järjestelmän toinen keskeinen roolityyppi: narsistinen kuluttaja.

4.2.2. Narsistisen kuluttajan kulttuuri

Tutkimuksessa narsististen kuluttajien ryhmä muodostaa järjestelmän toimivuuden kannalta ehkä keskeisimmän ryhmän. Työnjaollisesti se toisintaa kantajakollektiivin roolijakoa, jossa tärkeimpiä osamaailmoja edustavat tekniikan, talouden, rahoituksen ja kulttuurintuotannon toimijat. Bourdieun (1999, 130–131) kirjoituksessa korostuu myös “älykkyyden ja pätevyyden” hierarkia, joka tuottaa eroa teknistyneen yrityksen ylimpien toimihenkilöiden, teknikkojen ja viime kädessä työläisten välille. Pärjääminen vaatii yksilön refleksiivistä suhteuttamista ei pelkästään ylimpään eliittiin, hierarkian ylimpään kantajakollektiiviin, mutta myös alempien tasojen “pieneliittiin”, muiden osamaailmojen

¹³² Thomas Piketty (2014) argumentoi tämän taloudellisen vallan uudelleenjaon muodostavan myös uuden, dominoivan objektivoitunutta taloudellista pääomaa hallitsevan luokan. Tämä Pikettyn paljon keskustelua herättänyt kirja ja sen argumentaatio on kohdannut kuitenkin huomattavaa kritiikkiä, erityisesti vakiintunutta, uusklassista talousajattelua kannattavien esittämänä. Esimerkiksi Suomessa sitä vastaan asettuu Björn Wahlroos (2015) polemiikissaan “*Talouden kymmenen tuhoisinta ajatusta*”, kritisoiden erityisesti sen esityksiä verotuksen progressiivisuudesta eriarvoisuuden kasvun hillitsemiseksi.

alisteisiin kantajakollektiiveihin. Kuluttajien ryhmän sisäisessä hierarkiassa huipulla olevat nauttivat kaikista ideologian yhteiskuntajärjestykseen tuottamista vapauksista ja eduista:

Joillekin työmarkkinoiden joustavuus on eduksi, ja vaikka siitä ei kertyisi aineellista hyötyä, pelkkä mahdollisuus vaihtaa työpaikasta toiseen melko vaivattomasti ja vapaana perinteisestä patriarkaatin ja perheen sidoksista on arvokas sinänsä. Niille, jotka onnistuvat neuvottelemaan itselleen hyvän aseman työmarkkinoilla, kapitalistisen kulutuskulttuurin maailma näyttää tarjoavan ruhtinaallisen palkkion. (Harvey 2008, 208.)

Ryhmän identiteettiä määrittelevä merkittävä elementti on markkijatoimijuus ja kuluttajuus. Tärkeintä ei ole varsinaisesti vaihdantaan osallistuminen, vaan erinomaisuus kilpailussa ja tämän tuottamien uusien kulutusmahdollisuuksien avautuminen (vrt. Foucault 2010a, 118–121; 147–148). Kuluttajuuteen perustuvan hierarkian muodostumista ohjaakin paremmasta elämästä unelmointi ja sen tuottama vetotekijä kohti hierarkian ylempiä askelmia. Menestyminen vaatii kuitenkin pääomien jatkuvaa tarkkailua, sillä arvottamisen prosessi on jatkuva ja hankittu pääoma voi menettää äkillisesti arvoansa. Olemassaolon ketju ei siis ole jatkuvaa liikettä pelkästään ylöspäin, vaan se voi olla sahamaista liikettä myös alaspäin.

Esimerkiksi Harveyn (2008, 78) analyysissä Britannian keskiluokan suosiminen tuotti kuluttajuuden vetotekijän, jonka hän esittää johtaneen luokkarajojen hälvenemiseen ja keskiluokan arvojen leviämiseen perinteisen työväenluokan keskuuteen. Toisaalta Rose (2002, 158) kuvailee luokasta riippumattomien työntekijöiden unelmointia työn ja vapaa-ajan paremmasta sovittamisesta. Hierarkian ylemmillä portailla olevien vapaa-aikaan liittyvät odotukset vaativat työn ulkopuolisten toimintamahdollisuuksien kehittymistä, mikä ensinnäkin kiihdyttää niiden saavuttamisesta unelmointia, mutta toisaalta kasvattaa lisääntyneiden ajankäyttövaatimusten tuottamaa hektisyyttä (esim. Centeno & Cohen 2012, 328–331). Harvey (2008, 55) väittää, että uusliberalisaation läpimurto “tarvitsi tueksi soveltuvan populistisen kulttuuriallon”, uusilla tuotteilla ja kokemuksilla kosiskeltujen narsistisen kulutushurman, jonka hän esittää tulleen postmodernismin kulttuurivirtauksesta. Uusliberalisaation tulkinta kulttuurillisena prosessina riippuu kuitenkin monella tavalla näiden lähikäsitteiden keskinäisistä suhteista. Harvey (mt., 204) vertaa uusliberalismia “muihin postmoderneihin teorioihin”, niitä sen tarkemmin erittelemättä ja siten tarkastelee sitä postmodernismin laajemman käsitteen alakäsitteenä. Näiden kahden käsitteen välillä

on kuitenkin samantyyppinen “muna vai kana” -asetelma kuin uusliberalisaation ja globalisaation välillä ja niiden suhde riippuukin lähinnä tulkinnasta ja tulkitsijasta. Varsinkin ottaen huomioon, että postmodernin yhteiskunnan legitimaatio käsitteenä voidaan lähtökohtaisesti kyseenalaistaa¹³³.

Wacquant (2009, 307–308) kritisoi Harveyyn tapaa määritellä uusliberalismi kapeaksi, poliittiseksi ja taloudelliseksi, verkostomaiseksi ja valtiokoneistojen kautta tapahtuvaan toimintaan liittyväksi käsitteeksi ja eriyttää siihen liittyvät muut ilmiöt, kuten hänen uuskonservativismiksi katsomansa luonnonoikeudellisen moralismin ja auktoritaarisyyden muiden lähikäsitteiden alle. Tämä kritiikki voidaan ulottaa myös yllä mainittuun uusliberalismin ja postmodernismin väliseen, keinotekoiselta vaikuttavaan dikotomiaan. Tutkimuksen näkökulmasta tämä tiukka rajaus on Harveyyn analyysin keskeinen heikkous, sillä se rajaa ulos merkittäviä ideologian sisältämiä ajatuksellisia rakenteita, kuten kuluttajuuden tuottamat transaktiot¹³⁴ kulttuurillisena, subjektin identiteettiä muokkaavana, poliittisluonteista tavaroitumista syvemmmälle ulottuvana ilmiönä. (Vrt. Harvey 2008, 204–210; ks. myös Rose 2002, 164–165.) Harvey (2008, 52) pohjustaa rajauksensa gramscilaiseen teoriaan, todeten, että kulttuurikysymyksistä tulee “ratkaisemattomia” ja pyrkii teoriaa seuraten erottamaan “poliittiset merkitykset kulttuurisista suoja-kuoristaan”.

Kulutuksen muutos heijastuu kuvaavasti kulttuurituotteissa, jotka toimivat länsimaisen maailmankuvan ja kulttuuriarvojen maantieteellisinä levittäjinä (vrt. McGuigan 2016; 2005, 230–231; Harvey 2008, 61). McGuigan (2005, 231–238) kuitenkin varoittaa

¹³³ Esimerkiksi kulutuskäyttäytymistä tarkastelevassa teoksessaan Featherstone (1991, 8–12) argumentoi postmodernismin kausaalista yhteyttä globaalin markkinakapitalismin verkostoihin. Oma ymmärrykseni eroaa kuitenkin tästä huomattavasti ja yhtyy mm. Giddensin (1990) teoriaan, jossa “postmodernia” yhteiskuntaa ei olla vielä saavutettu, jolloin nyky-yhteiskunta onkin lähinnä modernin yhteiskunnan radikaali ja notkea variantti. Keskeistä on ajatus, että nykyisen yhteiskunnan materiaalistinen pohja on vielä moderniin teollisuusyhteiskuntaan verrattavissa, vaikkakin sen rakenteet ovat monimutkaistuneet, joten varsinaista epistemologista katkosta ei ole vielä tapahtunut. Giddens (1990, 45–46) määrittelee postmodernismin lähinnä modernistisen, teollisen yhteiskunnan “esteettisenä heijastuksena”, taiteiden, kirjallisuuden ja arkkitehtuurin kautta välittyvänä kuvajaisena. Ulrich Beck (1990, 252–253) antaa sille hieman enemmän materiaalista merkittävyyttä, hän kuvaa postmodernismia “kyynisyyden herruutena”, joka pyyhkii pois “teollisuusyhteiskunnan kulttuurisen horisontin”. Myös esimerkiksi Bauman, joka 90-luvun loppupuolella tutki “postmodernia kuluttajuutta” on myöhemmin ottanut etäisyyttä postmodernin yhteiskuntajärjestyksen käsitteeseen, tarkastellen Giddensin ja Beckin seuraten notkean modernin (*liquid modernity*) yhteiskuntaa (vrt. Bauman 2006; 2005).

¹³⁴ Vrt. Hayek (1945).

kulutuskulttuurin tarkastelusta samankaltaisena “ajan henkenä kaikkialla ja kaikessa”¹³⁵. Länsimaisen kulutuskulttuurin ideaali onkin muovautunut paikallisiksi variaatioiksi, konvergoitunut valtakulttuurien kanssa alueellisiksi osamaailmoiksi, joissa lähtötasoltaan matalammalta ponnistavien unelmoinnin realisointi ei välttämättä tarkoita kuluttajuutta länsimaisessa mielessä, vaan historiallisen järjestelmän tuottamissa raameissa. Suostuvaisia subjekteja sitoo kuitenkin uusliberalismin ideologiaan usein länsimaiseen kulutuskulttuuriin sidotun maailmankuvan ihainnointi (vrt. Harvey 2008, 78; McGuigan 2005). Menestymisen edellytyksenä on kuitenkin jatkuva itsen reflektointi oman merkitysuniversumin kantajakollektiiviin, sillä korkeallekin arvotettu pääoma voi menettää nopealiikkeisen jälkitekollisen työelämän ja globaalien markkinoiden tuottamassa ohimenevyudessa nopeasti arvonsa (ks. esim. Sennett 2007; 2002). Seuraavassa alaluvussa tarkastelen joukkoa, joka tasapainoilee kuluttajuuden, kulutuksesta unelmoinnin ja epätietoisuuden realisoitumisen välillä.

4.2.3. Unelmoivat kertakäyttöiset

Harvey (2008, 206) toteaa, että “uusliberalisoituneessa maailmassa prototyyppinen työntekijä on *kertakäyttöinen*”. Erityisesti tämä korostuu kehittyvän maailman hikipajoissa, joissa mm. naisten patriarkaalista valvonnasta irtautumisesta unelmoinnin käänttöpuolena on “alentava teollisuustyö tai kaupankäynti seksin avulla, jonka piiriin kuuluu kunniallinen seuralaispalvelu ja tarjoilijan työ kuin seksikauppakin” (mt., 208). Myös tässä ryhmässä korostuu paremmasta elämästä unelmointi, mutta käänttöpuolena on ryhmään vajonnut, taloudellisen kaaoksen ja kauhun rajamailla elävä, työelämän pirstaloitumisesta kärsivä, ideologiassa matalalle arvotettu työvoima¹³⁶.

Kertakäyttötyö ei kuitenkaan rajoitu kehittyviin, matalan palkkatason maihin. Kuluttajan ja kertakäyttöisen rooleja voi verrata liberalismiin yleisesti kohdistuvaan argumenttiin, jossa sopimuskumppanit jakautuvat tuotteita tai suoritteita ostaviin kuluttajiin ja niiden

¹³⁵ McGuigan huomauttaa maantieteellisten ja kulttuuristen erovaisuuksien tuottavan eri toimintaperiaatteilla, kuten rappeutuvien teollisuusalueiden gentrifikaatiolla tai kulttuuriturismilla “hyötyviä” alueita, jotka etsivät oman tapansa hyödyntää globaalia maailmantaloutta. (Mt.)

¹³⁶ Ks. myös esim. Sennett (2002), Julkunen (2008).

valmistuksesta vastaaviin tuottajiin (esim. K. Polanyi 2009). Tutkitussa kirjallisuudessa nämä näyttävät kuitenkin limittäisinä, muodostaen saman kolikon kaksi kääntöpuolta. Arvostetuimmatkin työtehtävät ovat hetkellisiä, itseohjautuvien toimijoiden ollessa jatkuvassa transitiivivaiheessa, reflektoidessaan parhaita mahdollista urapolkua itsen pääomaa sijoittaessaan. Keskiössä on identiteetti: kuluttajalle kertaluontoisuus ja joustavuus on usein menetelmä työn ja vapaa-ajan sovittamiseen tai keino hierarkiassa etenemiseen, kun taas kertakäyttöiselle väliaikaisuuden tuottama minuus sitoo jatkuvaan olemassaolon oikeuttamisen etsimiseen. Uusliberalismin subjekti sisältääkin näiden molempien vaihtoehtojen potentiaalin.

Työn tarjoaminen kuuluu uusliberaalissa yhteiskunnassa lähtökohtaisesti työnantajan, ei työntekijän vallan piiriin. Työntekijä ei tarjoa omaa työpanostaan, josta saa vastikkeena palkkaa, jatkuvaluonteista korvausta, vaan työnantaja valikoi kertaluonteisiin, ajallisesti rajattuihin, työnantajan määrittelemää itsen pääomaa vaativiin tehtäviin soveltuvan sopimusneuvottelukumppanin tyyppin. Työmarkkinoiden kilpailu tapahtuu tähän ideaalityyppiin omaa arvoansa peilaavien ja omaa subjektiviteettiänsä esille tuovien yksilöiden keskuudessa, työhakumarkkinoille tuotetussa toimintavapaudessa. Työsuhteet pelkistyvät kahdenkeskiseksi sopimuksiksi, rajatuiksi ja kokonaisuudessaan mitattaviksi transaktioiksi, joissa on laillisuusperiaatteeseen vertautuvat, molempia osapuolia sitovat sopimusveloitteet. Objektiivinen oikeus työhön muuttuu subjektiiviseksi ja vain soveltuvimmilla on mahdollisuus sopimuksen tekemiseen markkinoilla, jossa parhaimmat valikoidaan headhuntereiden ja sosiaalisten verkostojen kautta sopimuksesta toiseen, kun heikoimmin pärjäävät kilpailevat yksittäisistä työtehtävistä luonnollisen työttömyysasteen tuottamassa laajassa työvoimareservissä, luovien joko omien taitojensa varassa, tai avaten subjektiviteettinsä yleisesti asetettujen mittaristojen arvioitavaksi vuokratyöyritysten listoille. (Vrt. Harvey 2008, 204–210; Bourdieu 1999, 110–116; ks. myös Bauman 2005.)

Gershon (2011, 542) kuvailee tätä neuvotteluasemaa kahden erikokoisen ja eri taitoja omaavan yrittäjä-yksikön potentiaalisesti yhteenliittymäksi. Väliaikaisuudesta tulee

palkkatyön normi¹³⁷, esimerkiksi Kevin Ward (2007, 113) esittää sitä (*temporary*) kuvaavien termien katoamista suurten kansainvälisten työnantajien ja työtä välittävien yritysten käyttämästä kielestä, korvautuen joustavuuteen liittyvillä käsitteillä, kuten joustava henkilöstöhallinta (*flexible staffing*) inhimillisen (tai ihmis-) pääoman hallinta (*human capital management*), työntekijäratkaisut (*labor solutions*), vuokratyönantajat (*staffing companies*) ja henkilöstöhallinta-asiantuntijat (*workforce architects*). Kielen muutos kuvastaa, kuinka kertakäyttötyöstä on tullut sosiaalisesti yhä laajemmin hyväksyttävää (esim. Ward 2007, 111). Uuteen normiin liittyvät vanhat negatiiviset kielelliset symbolit on hylätty uuden diskurssin vallatessa tilaa. Myöskään työntekijöiden kollektiivinen sopimussuhteeseen vaikuttaminen ja solidaariset “vanhat” arvot eivät tämän uuden normin neuvottelutilanteeseen sovi (esim. Centeno & Cohen 2012, 330–331).

Sopimuskumppanuudessa työntekijän laskennallinen arvo määrittelee työnantaja-yrittäjän ja työntekijä-yrittäjän keskinäiset valtasuhteet. Mitä vahvempi neuvotteluasema, sitä enemmän voi nauttia ideologian tuottamista hyödyistä.¹³⁸ Toisaalta matala pääoma tuottaa heikon neuvotteluaseman alistuneisuuden ja heikommat tuotto-odotukset. Oikeus työhön on ansaittava jatkuvasti toistuvissa, subjektiä mittaavissa sopimusneuvotteluissa, joissa menestyvät voivat osoittaa omaa ylemmyyttään ja siten päätyä nauttimaan yhä kasvavista eduista, kun heikommat joutuvat legitimoimaan oman olemassaolonsa yhä uudelleen. Rose (2002, 158) kuvaileekin työelämää “haavoittuvana alueena”, jossa työnteon normiksi on pelkistynyt jatkuva epävarmuus. Kollektiiviset, suojelevat neuvottelumekanismit ovat

¹³⁷ Julkunen ja Jouko Nätti mainitsevat väliaikaisen työn olevan vain osa palkkaeroosion laajempaa kokonaisuutta, jolla uusliberalismi on pyrkinyt “sopeuttamaan” olemassa olevia, keynesiläisyyden ajanjaksolla rakennettuja hyvinvointivaltion instituutioita. He mainitsevat samaan palkkaeroosion ryppääseen kuuluvan väliaikaisuuden lisäksi palkkojen sääntelemättömyyden, työttömyysturvan lyhytkestoisuuden, sosiaaliturvan tiukkuuden, matalapalkkatöiden syntymisen ja tuloerojen kasvun. (Julkunen & Nätti 1997, 22–23; 26–28.)

¹³⁸ Esimerkiksi Piketty (2014; vrt. Piketty & Saez 2014) argumentoi, että ilman suojamekanismeja pitkäaikainen vapaa kapitalismi johtaa vääjäämättä eriarvoisuuden lisääntymiseen, joka näyttäytyy mm. tuloerojen kasvuna. Tässä selitystekijöinä Piketty (mt.) nostaa esille mm. laumakäyttäytymisen, mutta myös esimerkiksi erikoistaitoja vaativien (esim. tietoteknisten; ks. Piketty & Saez 2014) työntekijöiden vahvan neuvotteluaseman työmarkkinoilla, tilanteessa, jossa koulutukselliset instituutiot eivät pysty tuottamaan kysynnän ja tarjonnan tasapainoa, koska teknologinen kehityskulku tuottaa jatkuvasti uusia vaateita. Toisaalta voidaan esittää hypoteesi, että koska nämä korkea inhimillistä pääomaa tuottavat instituutiot ovat keskeisiä osamaailmoja uusliberalisaation prosessissa, voidaan niiden hallinnan ja myös siten kysyntään vastaamisen olevan sen kantajakollektiivin vallassa, jolloin kyseisten instituutioiden suojeleminen, mm. sisäänoton vaatimustasoja määrittelemällä vaikuttaisi näiden kahden argumentin toteutuessa suoranaisesti taloudellisen eriarvoisuuden lisääntymiseen.

ideologian näkökulmasta tiedonkulun este tämän subjektikohtaisen tarkastelun ja subjektin “oikeaan” hinnoitteluun johtavan tehokkuuden maksimoimisessa.

4.2.4. Ulkopuolisten “itseaiheutettu” köyhyys

Uusliberalisaation spontaaniin järjestykseen pyrkimisen vaatimuksena on sen integraation ylläpitäminen: merkitysuniversumin sosiaalisaatiossa epäonnistuneiden ja inhimillisen pääoman kehittämiseen kykenemättömien ulkopuolelle sulkeminen, vähintäänkin siinä heikosti pärjäävien maailmankuvaa ja identiteettiä ylläpitävä terapia¹³⁹, tai ääritapauksessa yksilön pakkokeinomainen uudelleensosialisaatio¹⁴⁰. Bourdieu (1999, 66–67) korostaa anglosaksista traditiota, joka erottelee ne jotka ansaitsevat tulla autetuksi niistä, joilla tätä oikeutta ei katsota olevan, mutta huomauttaa, että tämän “ansiottomien” ja “ansiokkaiden” köyhien jaottelun rinnalle on noussut tai jopa sen on korvannut älyllinen oikeuttaminen:

Köyhät ovat paitsi moraalittomia, alkoholisoituneita ja turmeltuneita myös typeriä ja vähä-älyisiä. Sosiaalisen kärsimyksen piiriin kuuluu suurelta osin myös onneton koulusuhde, joka määrää paitsi sosiaalisen kohtalon myös siitä ihmisille itselleen muodostuvan kuvan [...] (Bourdieu 1999, 66–67.)

Tässä ryhmässä realisoituu subjektien mitattavien suureiden, itsen pääomien ja itseohjautuvuuden vähyys tai jopa suoranainen puute. Bourdieu (1999, 26; vrt. Julkunen & Nätti 1997, 27–28) korostaa, että tämä tuottaa mahdollisuuden “syyttää uhria” ja suunnata vastuu yksilön “itse itsensä auttamiseen”. Harvey (2008, 192) argumentoi, että tarkoituksaan uusliberalistisessa maailmassa ei ole selvitä kuin sopivimpien, sillä elinolojen heikkeneminen, mm. työttömyyden kautta nähdään vain kykenemättömyytenä itsen pääoman hyödyntämiseen ja erityisesti yrittäjäriskin karttamiseen. Hän yhdistää tämän ajatuksen luonnollista työttömyysastetta tavoittelevaan talousteoriaan:

Uusliberalistinen teoria on kätevästi sitä mieltä, että työttömyys on aina vapaaehtoista. Sen mukaan työttömyydellä on aina tietty “pohjahinta”, jonka alle se ei halua työllistyä. Työttömyyttä syntyy, kun työvoiman pohjahinta on liian korkea. (Harvey 2008, 68.)

¹³⁹ Terapialla pyritään estämään universumin asukkaiden “maastamuutto”; korjaamalla todellisuuden virallisesta määritelmästä poikkeava käyttäytyminen. (Berger & Luckmann 1995, 129–130.)

¹⁴⁰ Uudelleensosialisaatiossa yksilö johdatetaan uuden symboliuniversumin uuteen uskottavuusrakenteeseen uusien merkityksellisten toisten ohjaamana ja karkoittamalla edellinen maailma ja sen merkitykselliset toiset. (Berger & Luckmann 1995, 177–184.)

Vastaus työttömyyteen on madaltaa tätä pohjahintaa, mm. leikkaamalla sosiaalietuuksia (Harvey, 2008, 68; Rose 2002, 144; vrt. Julkunen & Nätti 1997, 22–28). Rose (2002, 159) kuitenkin väittää, että uusliberalistisen sosiaaliturvan järjestelmä tuottaa jo sisäsyntyisesti eriarvoisuutta, koska se hankitaan lähtökohtaisesti vapailta markkinoilta, joka asettaa toimijat valmiiksi eriarvoiseen asemaan¹⁴¹. Tätä voi tulkita tavalla, jossa hankintaprosessin käyttäytymissäantöjä hallitseva on jo luonnollisesti paremmassa neuvotteluasemassa myös näillä markkinoilla¹⁴². Ideologian vastuuttaminen näyttäytyy vähintään siinä, että moniin aiemmin kansalaisoikeuksina ymmärrettyihin etuuksiin, kuten työttömyysturvaan, on lisätty itseohjautuvuuden ja itsevastuullisuuden vaatimus (ks. Rose 2002, 164). On kuitenkin eroteltava uusliberalismin ja sen länsimaisen maailmankuvan kautta levinneet säännöt ja ideologiaa omaan käyttöönsä muokanneiden alueellisten kantajakollektiivien kulttuuriarvot, jotka vaikuttavat myös uusliberaalin yhteiskunnan ulkopuolisiksi määriteltyjen koostumukseen. Tarkastelen tätä kahden tutkimuksen kontekstissa: Wacquantin (2009) kuvaileman yhdysvaltalaisen rangaistusvaltion, erityisesti sen afroamerikkalaisen väestönosan ja poliisivallan suhteen kautta ja Christine Kingfisherin (2007) kuvailemana Kanadan alkuperäisväestöä tarkastelevan etnografian kautta.

Wacquantin keskeinen argumentti esittää, että sosiaaliseen turvakehykseen yhdistetty vastuuttaminen on ennennäkemätön valtion oikean ja vasemman käden yhteenliittymä, joka on johtanut köyhien kaksoishallintaan¹⁴³, jossa hyvinvointivaltio (*welfare*) on jakautunut työvelvoitevaltioon (*workfare*) ja rangaistusvaltioon (*prisonfare*). Valtion molemmat puolet toimivatkin yhteistyössä: vasen käsi tarkkailee ja oikea käsi rankaisee. Tämä on ensinnäkin luonut mahdollisuuden edistää työmarkkinoiden deregulaatiota ja toisaalta keinon hallita markkinoiden vapautumisen tuottamaa epäjärjestystä. (Wacquant

¹⁴¹ Niin sosiaaliturvavalveluista, samalla periaatteella kuin asemasta työmarkkinoilla neuvotellessa voidaan tulkita neuvotteluaseman lähtökohdan vaikutukseltaan kumulatiiviseksi sekä sen kärkipäässä, että heikoimmassa lähtöasemassa oleville. (Vrt. Piketty 2014.)

¹⁴² Esimerkiksi Aguirre ja Simmers (2012, 6–9) kuvaavat latinalaisamerikkalaista maahanmuuttajanuorisoa tarkastelevassa tutkimuksessaan yhdysvaltalaiseen koulutukseen liitettyä standardisoitua testausta, vakioituja lukujärjestyksiä ja käyttäytymisen valvontaa nollatoleranssiperiaatteella, jolloin matalampaa kulttuurillista pääomaa omaavat latinalaisamerikkalaustaiset nuoret menestyvät standardisoiduissa testeissä lähtökohtaisesti natiiveja, englantia äidinkielenään käyttäviä, käyttäytymissäantöihin tottuneita yhdysvaltalaisia heikommin.

¹⁴³ Eng. *double regulation of the poor* (mt.)

2009, 227–299.) Wacquantin mukaan toimet kohdistuvat valmiiksi vähävaraiseen väestönosaan, kuten työttömiin, sosiaaliturvaa saaviin köyhiin ja yksinhuoltajiin, tavoitellen näiden työntämistä työmarkkinoiden reuna-alueille¹⁴⁴ kertakäyttötöyövoimaksi. Tässä korostuu sukupuolijako, yhdysvaltalaisen sosiaaliturvan “asiakkaina” ovat erityisesti naiset, kun taas poliisivallan pakkotoimet kohdistuvat miehiin. Wacquant väittää myös, että pakkovallan kasvu¹⁴⁵ ei ole poliittisten verkostojen ja tietoisten yksittäisten toimijoiden suunnitelmallinen tavoite, vaan tuottavan vallan prosessissa muodostunut toimijoiden ja toimintojen moninaisuuden konvergenssi, joka on johtanut “ei-toivottujen” määrittelyyn. Tämä on tapahtunut usein historiallisen prosessin, kuten Yhdysvaltojen rodullisen segregaaation kautta ja edelleen edennyt ulkopuolisiksi määriteltyjen ryhmien säilömiseen yhteiskunnan reunalle. (Mt., 3–79.)

Wacquant (2009, 7) nostaa esille kolme prosessia, joilla yhdysvaltalainen, uusliberaali rangaistusvaltio vaikuttaa tähän ulkopuolisten joukkoon: 1) lisäämällä yhteiskunnasta irtautumisen kustannuksia, 2) neutralisoimalla ja varastoimalla sen häiritsevimmät osat ja 3) jatkuvasti toisintamalla valtion auktoriteettia näiden keskuudessa. Wacquantin argumentissa uudelleensosialisaation sijasta uusliberaali rangaistusvaltio on keskittynyt mitätöimään, neutralisoimaan ja varastoimaan sen ulkopuoliset, keskittyen miespuoliseen, vaarallisimmaksi katsottuun, yhteiskunnasta usein jo irtautuneeseen väestöön (vrt. mt.)

Kingfisherin (2007, 196–197) tutkimuksessa koditon Kanadan alkuperäiskansan jäsen näyttäytyy “uusliberalistisen ihmiskäsityksen antiteesinä”: se on autonomisen, vastuutetun yksilön vastakohta, joka muistuttaa köyhyyden rajamailla olevia ja köyhyyden pelossa eläviä markkinayhteiskunnan ulkopuolelle sulkemisen epämiellyttävästä todellisuudesta. Wacquantista poiketen Kingfisher korostaa potentiaalia uudelleensosialisaation kohteena. Tässä on selvä tulkintaero, joka voi selittyä alueiden kulttuurisilla eroilla, kuten yhdysvaltalaisen kulttuurin patriarkalisuudella, sillä potentiaalinen tuoma arvo on Wacquantin tapauksessa ainoastaan ryhmän naisilla. Myös Kingfisherin etnografiassa korostuu kaksi keskeistä universumin ylläpidon mekanismia: yhteiskunnan ulkopuolelle

¹⁴⁴ Eng. *peripheral sectors* (mt.)

¹⁴⁵ Eng. *rise of punitive apparatus* (mt.)

sulkeminen ja uudelleensosialisaatio. Tutkimuksessa esiintyy kuitenkin myös toinen vaikuttava arvojärjestelmä, Kanadan preerian “karu individualismi” ja siihen liittyneitä resiliентtejä, mutta uusliberalismiin sekoittuneita arvoja. (Mt., 212–218.) Toisaalta tutkimuksessa korostuu tietynlainen holhoavuus, “täydellisempään itseymmärrykseen” johdattaminen (ks. mt., 212), joka Wacquantin tapauksessa on korvautunut lähinnä rangaistusvallalla.

Nämä kaksi tutkimusta auttavat erittelemään uusliberalisaation kaksi keskeistä matalalle arvostettuihin subjekteihin kohdistuvaa prosessia: 1) ulkopuolisten¹⁴⁶ profiloimisen ja eristämisen, sekä 2) terapian tai uudelleensosialisaation avulla erityisesti kertakäyttötyöhön integroimisen. Rose (2002, 147) kuvaakin uusliberalistisen sosiaalijärjestelmän asiantuntijoita “informaatiotyöläisinä”, joiden keskeinen tehtävä on itseohjautuvuuden tekniikoiden opettaminen:

They identify those individuals unable to self-govern, and either attempt to re-attach them - training, welfare-to-work - or to manage their exclusions -incarceration, residualization of welfare. In short, ‘free individuals’, ‘partners’ and stakeholders are enwrapped in webs of knowledge and circuits of communication through which their actions can be shaped and steered by means of which they can steer themselves. (Rose 2002, 147.)

Huomionarvoista on myös marginalisoituneiden ryhmien solidaarisuuden etsiminen uusliberalistisen järjestelmän ulkopuolisista symboliuniversumeista, kuten jengeistä ja rikollisten joukosta, mutta myös vapaaehtoisjärjestöistä ja mm. hengellisistä yhteisöistä (Harvey 2008, 61–62; 209). Tätä vastustamaan on kuitenkin asettunut median ylläpitämä diskurssi, joka osaltaan auttaa pitämään symboliuniversumin ulkopuoliset ulkopuolisina (vrt. Wacquant 2009, 3–4; Kingfisher 2007, 209; ks. myös Bourdieu 1999, 106–108; Bourdieu & Wacquant 2001, 3–4). Tämä korostuu tuotettuna turvattomuuden tunteena ja sen aiheuttamana konfliktitilanteena sekä Kingfisherin (esim. 2007, 209), että Wacquantin (esim. 2009, 287) tutkimuksissa.

¹⁴⁶ Bergerin ja Luckmannin (1995, 101–103) teoriassa ulkopuoliset on pidettävä merkitysmaailmojen ulkopuolelle, jolloin tätä funktiota toteuttaa erityisesti kantajakollektiivi “pelottelumenetelmien, rationaalisen ja irrationaalisen propagandan, mystifioinnin ja arvovaltasymbolien” avulla.

4.2.5. Johtopäätökset roolijärjestelmästä

Tässä alaluvussa pyrin vastaamaan kysymykseen: *minkälaisena työnjakoa ohjaavana roolijärjestelmänä uusliberalismi objektivoituu yhteiskuntaan?*

Keskiössä tässä työnjaollisessa järjestelmässä on hierarkia, jonka itseohjautuvat, itsen pääomaa sijoittavat ja kehittävät toimijat tuottavat kilpaillessaan keskenään, ilman suoraa, ulkopuolista ohjausta. Se sijoittaa toimijat subjektien laskennallisten pääomien varaan rakentuvalle jatkumolle. Hierarkian yläpäässä on äärimmäistä itsen pääomaa kantava uusliberalismin eliitti, jonka tehtävänä on omalla esimerkillään toisintaa ideologian käyttäytymissäantöjä ja näitä hyödyntäen arvottaa sen ylläpidon kannalta keskeiset pääoman tyypit, siten tuottaen relevanssirakennetta niitä varten, jotka etsivät polkua edetä tässä hierarkiassa.

Järjestelmän olemassaolon kannalta tärkeä on kuitenkin ryhmä, jossa realisoituu keskeinen vetotekijä, eli kuluttamismahdollisuuksista unelmoiminen. Tämä kuluttajien ryhmä nauttiikin ideologian tuomista eduista, sillä heidän ominaisuudet ovat lähtökohtaisesti korkealle arvotettuja, tai he omaavat vähintäänkin riittävää taloudellista pääomaa niistä hyötyäkseen. Ryhmän työtehtävät ovat usein eliittiryhmää mukailleen talouden ja teknologian korkealle arvostettuja toimia. Tämän joukon vastakohtana on kertakäyttöisten tuottajien ryhmä. Myös tähän vaikuttaa kuluttajuudesta haaveilun vetotekijä, mutta toinen tekijä on enemmänkin työntöä kuin vetoa: se on pelkoa ja epätietoisuutta omasta tulevaisuudesta, sillä työtehtävät ovat lyhytkestoisia ja ilman huomattavaa itsen pääomaa voi seuraava työsopimus olla realisoimaton haave. Pääoma voi myös menettää arvoaan, jos sitä ei jatkuvasti kehitä relevantilla tavalla, joten erityisesti tässä ryhmässä kiteytyy jatkuva oman paikan etsiminen uusliberalismin tuottamassa olemassaolon hierarkiassa, jolloin tämä liike voi ollakin sekä ylöspäin että alaspäin suuntautuvaa.

Tutkimuksen merkittävä johtopäätös koskettaa kuitenkin ryhmää, jonka voi nähdä tästä universumista, olemassaolon hierarkiasta, irroitettuna tai irronneina. Irronneet ovat toimijoita, jotka hakevat kilpailevaa symboliuniversumia, oli se sitten rikollisten joukosta tai toisenlaisen maailmankuvan sisältävistä, mm. uskonnollisista ryhmistä, aina

ääriilikkeistä hektisen elämän väsyttämiin “downshiftaajiin” asti. Irroitettut ovat subjekteja, joilla ei ole uusliberalistisen järjestelmän näkökulmassa riittävää laskennallista arvoa, se on joko pääomien vähäisyyttä tai itseohjautuvuuden puuttumista. Tässä “ansiottomien” joukossa symboliuniversumin ulkopuolisiksi laskettuihin kohdistuvat sen integraation ylläpidon toimenpiteet, jotka ovat pehmeämmistä sekundaarisosialisaation mekanismeista ja terapiasta aina jyrkempiin, kuten varastointiin, mitätöintiin ja ihmisarvon epäilyyn saakka.

Tämän hierarkian muotoa voi verrata John Stuart Millin (2001) utilitaristiseen näkemykseen, jossa suurin mahdollinen hyöty on saavutettava suurimmalle mahdolliselle joukolle. Hierarkian yläpäättä kohti kiihtyvä muuttoliike edellyttää, että uusliberalistisen kokonaisjärjestelmän kestävyuden ylläpitämiseksi on sen vaatima lisäarvo saatava jostakin. Sen järjestelmässä tämä symboliuniversumin ulkopuolisiksi määritelty joukko voidaan “heittää raitiovaunun alle” muun joukon hyödyn tavoittelun mahdollistamiseksi. Tässä tutkimuksessa tarkastellun kirjallisuuden analyysin mukaan olemassaolon hierarkian oikeutus vertautuukin hyvin vahvasti seurauseettiseen moraaliin. Laskennallisten arvojen ulkopuolinen ihmisarvo rinnastuu toimintavapauden mahdollisuuteen, itseohjautuvuuteen, joten erityisesti siitä luopuminen tarkoittaisi myös ihmisarvon menettämistä. Tämä muuttoliike ylöspäin ja sen aiheuttama heikompien jälkeenjättäminen tarkoittaa myös, että järjestelmässä on jo sisäänrakennettu eriarvoistumista tuottava mekanismi. Sen paremmuuden tarkastelu ja muihin yhteiskuntamalleihin vertailu vaatiikin lähtökohtaisesti pohdinnan siitä, että hyväksytäänkö utilitaristinen “uhraus” pyrkiessä maksimaalisen hyödyn tavoitteluun suurimmalle ihmisjoukolle, vai katsotaanko ihmisarvo lähtökohtaisesti tuottavan oikeutuksen yhteiskuntaan kuulumiseen.

Tarkennan näitä roolihierarkiaan liittyviä johtopäätöksiä koko tutkimuksen kontekstissa viidennessä luvussa. Seuraavassa alaluvussa keskityn siihen, että miten uusliberalisaation ideologinen prosessi rakentaa oman legitimitteettinsä

4.3. Uusliberalistisen yhteiskuntajärjestyksen legitimointi

Miksi sitten niin monet ovat varmoja että globalisaation kautta tapahtuva uusliberalisaatio on "ainoa vaihtoehto" ja että se on ollut menestyksenkäs? Esiin nousee kaksi selitystä. Ensinnäkin maantieteellinen kehitys on muuttunut yhä arvaamattommaksi siten, että jokin tietty alue saattaa (ainakin jonkin aikaa) kehittyä nopeasti muiden kustannuksella. [...] Toisaalta uusliberalisaation prosessi, toisin kuin teoria, on ollut ylimpien luokkien näkökulmasta katsottuna huikea menestys. Se on joko palauttanut luokkavallan [...] tai luonut edellytykset omistavan luokan synnylle. (Harvey 2008, 191.)

Tässä luvussa tarkastelen uusliberalistisen järjestelmän legitimoinnin elementtejä, pyrkien vastaamaan kysymykseen: *miten ja minkälaisilla käsitejärjestelmillä uusliberalisaatio tuottaa ja ylläpitää ideologian legitimitettä?* Tulkinnassa on hyödynnetty sekä Bergerin ja Luckmannin (1995) symboliuniversumin käsitettä ja siihen liittyviä universumin legitimitetin ylläpidon mekanismeja, mutta myös Weberin (1964) määrittelemiä rationaalis-laillisen, traditionaalisen ja karismaattisen legitimitetin tyyppisiä.

4.3.1. Talousrationaalinen oikeuttaminen

Kantajakollektiivit toimivat osamaailman instituutiojärjestelmiä ylläpitävänä ryhmänä. Jokaisella alkuperäisestä solusta jakautuvalla osamaailmalla on oma kantajakollektiivinsa, aina pienimpiin työnjaon yksikköihin asti, mutta uusliberalismin kokonaisideologian tasolla se muodostuu ensisijaisesti Mont Pèlerin -yhdistyksen ja Chicagon koulukunnan taloustieteilijöiden, sekä näiden ajattelua tukevien poliittisten toimijoiden kautta levinneenä verkostona. Pyrin osoittamaan kuinka se levittäytyessään otti haltuunsa myös taloudellisen järjestelmän keskeiset valtiokoneistot, sekä houkutteli sille suosiollisia ryhmiä vastaamaan sen ideologiseen kutsuun, jakautuen eri valtakulttuureihin ja tuottaen yhä uusia eriytyneiden merkitysuniversumeiden kantajakollektiiveja.

Kantajakollektiivin rooli symboliuniversumissa on muutakin kuin vain olla mekaanisia valtaa hallitsevia verkostoja. Sen tehtävänä on tuottaa keskeisiä käyttäytymissäännöistäjä sekä rituaaleja, symbolismia ja muuta "salatietoa" joka integroi osamaailman sisällä olevat ja määrittelee ulkopuolella pidettävät. Tähän tiivistyy myös sen keskeisiin toimijoihin liittyvä toteemimainen symbolismi ja karismaattisen legitimitetin elementti. Spontaanin järjestyksen muurahaiskeko-analogiassa tämä ryhmä koostuu ideologiaa pakkokeinojen ja

tuottavan vallan avulla puolustavista sotilasmuurahaisista, sille kriittistä erityistietoa tietoa varastoivista ja toisintavista, asiantuntijoina toimivista kuhnureista, sekä keon ytimessä olevista, ylintä symbolista valtaa kantavista kuningattarista.

Ylikansalliset tiedontuotannon verkostot

Uusliberalismin teoreetikkojen lähtöoletus yhteiskunnan sosiaalisesta rakentumisesta (esim. Gershon 2011, 538; Bourdieu 1999, 125) kuvastuu erityisesti Mont Pèlerin -yhdistyksessä ja sen synnyssä. Dietmar Plehwe ja Bernard Walpen kuvaavat Hayekin pyrkineen vastaamaan tällä kahteen ongelmaan:

First, the 'right' lacks capable scientists and experts able to match the rising stars of social liberal and socialist orientation [...]. This problem can only be overcome if a strong effort is made to rebuild anti-socialist science and expertise in order to develop anti-socialist intellectuals. Second, the socialist filter in knowledge-disseminating institutions of society, universities, institutes, foundations, journals, and the media has to be attacked by the establishment of anti-socialist knowledge centers capable of effectively filtering, processing, and disseminating neoliberal knowledge. (Plehwe & Walpen 2006, 33.)

Plehwe ja Walpen (2006, 40) esittävät, että Hayekin ja hänen kollegoidensa lähtökohtainen tavoite ei ollut levittää uusliberalisaatiota suoraan poliittisten instituutioiden kautta, vaan erityisesti tuottaa itsenäisten, omatoimisten koneistojen avulla uusliberalismille myönteistä tietoa, mm. politiikkaohjelmien muodossa. Myös Schöller ja Groh-Samberg (2006, 179) korostavat ylikansallisten mekanismien¹⁴⁷ omia päämääriä ja toimia, ei varsinaisina suorina poliitikkoja painostavina toimijoina, vaan erityisesti oikeutuspuheen tuottajina erilaisten, lähinnä epävirallisten asiantuntijaverkostojen ja säätiötoimijoiden kautta. Nämä vertautuvat vahvasti gramscilaisiin kulttuurihegemonian tuottamisen koneistoihin, joiden tavoitteena on lähinnä valtaan pyrkivän ryhmän ideologian levittäminen valtakulttuuriin. Plehwe ja Walpen (2006, 41) korostavat, että näiden epävirallisten ajatuspajojen voima on usein niiden yhdenaikaisessa, kollektiivisessä toiminnassa. Toisaalta muiden, valmiiksi olemassa olleiden instituutioiden tarkastelussa soveltuu paremmin Althusserin (1984) ideologisten valtiokoneistojen määritelmä, jossa ideologinen kamppailu käydään "koneistoista ja koneistojen sisällä", jolloin ne peilaavat olemassa olevia valtasuhteita. Harvey (2008, 52) kuvaa uusliberalististen ajatusten "pitkää marssia", jossa ne

¹⁴⁷ Eng. *transnational discourse communities* (mt.)

levittäytyivät maailmantalouden instituutioiden ytimiin. Harveyn mukaan näistä “Washingtonin hegemonian” mekanismeista, kuten Kansainvälisestä valuuttarahastosta ja Maailmanpankista tuli keynesiläisten vaikutteiden puhdistamisen jälkeen “vapaan markkinatalouden fundamentalismin” ja uusliberalismin edistäjiä, jotka levittivät ideologiaa ja länsimaista maailmankuvaa globaalissa mittakaavassa. Ideologian mukanaan tuoma “rakenteellinen sopeuttaminen” ja leikkaukset olivat hinta, jonka kansallisvaltiot joutuivat kansainvälisestä rahoituksesta maksamaan. (Mt., 39–52).

Teknokraattisten asiantuntijoiden arvovalta

Ylikansallisten tiedontuotannon verkostojen toimijoiden muodostamaa ryhmää voidaan katsoa uusliberalismin kantajakollektiivin säännöstöjä ylläpitäviksi asiantuntijoiksi. Bourdieu (1999, 45) väittää sen valta-asemaa koulututkintoihin ja tieteeseen, erityisesti taloustieteeseen pohjautuvaksi, rationaalisin perustein esitetyksi arvovallaksi. Schöller ja Groh-Samberg (2006, 178) esittelevät saksalaisen monikansallisen massamediayhtiön Bertelsmannin hallitseman säätiön toimintaohjeita, joissa korostuu Bourdieun kuvaaman koulutuksellisen eliitin rooli:

This right [säätiön korostama “karismaattisten yrittäjä-persoonien” johtajuus] is deduced from the exceptional social position of economic leaders and the resulting responsibility. Their prominent position on the other hand is explained by the special intellectual abilities of this obviously particularly talented elite. Here, the immense significance place on education in order to entitle economic leaders to their social position becomes apparent. The modernized commercial class does not see itself as a ruling elite pursuing its particular interests, but presents itself as a competent functional elite legitimized by titles of education, and furthermore as an elite of values, as mediators of meaning, serving the public good. (Schöller & Groh-Samberg 2006, 178.)

Kantajakollektiivin ideologian symboleiksi ruumiillistuneissa toimijoissa yhdistyy yhdysvaltalaisesta traditiosta ammentava uudisraivaajainen raja-aitojen ylittäminen, joka esimerkiksi informaatioteknologiassa pelkistyy tuotteiden julkistamistilaisuuksien alttareilla, joissa toteemista voimaa kantavat saarnaajat Bill Gatesista Steven Jobsiin ja edelleen Elon Muskiin esittelevät kulutuskulttuurissa tuotteiksi objektivoitunutta

symbolista voimaansa¹⁴⁸ ja siten sitovat epäilykseen hetkellisesti painuvia yhä uudelleen ja uudelleen kuluttamisen hurmaan. Anglosaksisessa traditiossa keskeinen vapauden kaipuu pelkistyy rajojen kokeilemiseksi ja globaalissa, saturoituneessa maailmassa rajat voivat löytyä enää lähinnä tietotekniikasta, teknologisista innovaatioista, sekä avaruuden valloittamisesta:

The boundlessness of a frontier is a comfortable prerequisite of libertarian models. If there is no ‘open’ space, libertarian ideology can be imagined coherently only with difficulties. Therefore, very often libertarian ideology uses — in one form or another — a conception of a frontier, of the space that can still be conquered — and thus finds itself specifically American tradition. (Mühlbauer 2006, 158.)

Ideologian symboliuniversumin kantajakollektiivia legitimoiva prosessi on lähtökohtaisesti kaksisuuntainen: ensinnäkin yksilön (korkea) asema osoittaa, että hän hallitsee tehtävänsä erikoistiedon ja siten yksilön aseman legitimaatio perustuu jo hankittuun asemaan. Toisaalta esimerkillinen itsen pääoma, erityisesti mitattava inhimillinen pääoma ja sen instituutioituneet todistukset osoittavat sitä, että toimija on oikeutettu (korkean) aseman tehtävään ja siten tuottamaan omia moraalii- ja toimintaohjeita osamaailmansa merkitysuniversumiin. Erityisesti uusliberalismia kantavien toimijoiden osalta sen symboliuniversumi legitimoii itsensä, lähtökohtaisesti rakentamansa (pseudo)rationaalisen oikeuttamisen mekanismin kautta, johon liittyy myös omanlaisensa luonnonoikeudellinen elementti. Toisaalta tätä voi kuvata myös kehäpäätelmäksi, jossa olemassa oleva ominaisuus legitimoii itsensä, myös muokaten sen säännöstöä itselleen parhaiten sopivalla tavalla. Kaikki tämä kietoutuu Schöllerin ja Groh-Sambergin (2006, 177–178) kuvailemaan “karismaattisen yrittäjä-persoonan” henkilökulttiin.

Myös Bourdieu (1999, 39–40) korostaa rationalismin elementtiä uusliberalisaation oikeuttajana, “laillisen väkivaltamonopolin” ja “järjen” yksinoikeudellisina omistajina. Bourdieu (mt., 132) kuvaa tätä itsesyntyisen legitimaation prosessia niin vahvaksi, että

¹⁴⁸ Eniten tämä teknokraattinen uskonto yhdisteleekin Bergerin ja Luckmannin (1995, 127–128) legitimaatiota ylläpitävien teologisen ja tieteellisen käsitteistämistyyppien tasoa. Se on ensinnäkin suhteellisen lähellä helposti ymmärrettävää naiivia tasoa, mikä tuo sen teknologiaan tottuneelle kuluttajalle helposti seurattavaksi, mutta vaikka tuotteiden tasolla se on lähellä arkitodellisuutta, yleistä tietoa, on niiden tuottamisen instituutioihin ja niiden roolispesifiin tietoon perehtyminen vaikeampaa. Tätä analogiaa voi tarkastella esimerkiksi Windows 95 -käyttäjärjestelmän julkaistamistilaisuuden kautta (esim. Huffpost Story 13.2.2016), jonka rituaalit vertautuvat uskonnon sanomaa toisintavaan tilaisuuteen, jossa saarnaajien sijasta esiintyvät omaa erinomaisuuttaan esittelevät toimijat Bill Gatesista Steve Ballmeriin.

sillä “on taipumus ruumiillistua todellisuudessa eräänaisena helvetinkoneena, joka muuttuu pakon sanelemaksi asiaksi jopa hallitsijoille itselleen”. Tätä voi tarkastella myös tehostomuutena, jolla ideologian aikaisemmat kannattajat George Sorosista Paul Krugmaniin pystyvät siihen kritiikinsä avulla vaikuttamaan¹⁴⁹ (ks. Harvey 2008, 227). Legitimaation synnyssä Bourdieu (1999, 50–51) kuitenkin argumentoi spesifien ryhmien: sille suopeiden intellektuellien, toimittajien ja liikemiesten pyrkivän tuottamaan uusliberalistisesta näkemyksestä “itsestäänselvyyden”, toisintamalla sitä erityisesti median kautta jatkuvana positiivissävytteisenä diskurssina. Bourdieu (mt., 26–29) kritisoi myös intellektuellien roolin muuttumista kaikkeen kriittisesti suhtautuvasta tiedemiehestä¹⁵⁰ *doksofiksi*, mielipideteknikoksi, joka ei aseta kyseenalaiseksi ideologisen alistuneisuuden luomaa *doksa*¹⁵¹; itsestäänselvyyksiä.

Intellektuellin tehtävä muuntuukin symboliuniversumin asiantuntijaksi¹⁵². Kriittisten ajattelijoiden puute kuvastaakin symboliuniversumin vahvaa integraatiota ja sen sosialisointia kattavuutta. Plehwe & Walpen (2006, 29) korostaa, että asiantuntijoiden ja näiden luomien verkostojen tehokkuus muodostuu siitä, että ne toimivat politiikan kentän lisäksi erityisesti kansalaisyhteiskunnan kentillä. Bourdieu (1999, 78) pitää näiden arvovaltaa voimallisena siksi, että ne näyttäytyvät yksimielisiltä ja hyödyntävät samankaltaista matemaattista päättelyä. Asiantuntijoiden verkostot muodostuivat Harveyn (2008, 69) mukaan erityisesti yhdysvaltalaisen yliopistojen¹⁵³ kautta, joissa koulutetut taloustieteilijät levittivät oppeja sekä omiin kotimaihinsa, mutta myös kansainvälisiin instituutioihin. Usein näiden asiantuntijoiden tuottama talousrationaalinen oikeuttamispuhe pelkistyy tarkastelukeyksen rajaamiseksi:

¹⁴⁹ Tämä vertautuu Bergerin (1991) tulkintaan weberiläisestä karismaattisen legitimitetin teoriasta, jossa karisman “palaessa loppuun” jää jäljelle taloudelliset ja poliittiset koneistot, jotka muistuttavat siitä vanhakantaisesta järjestelmästä, jota karismaattiset johtajat alun perin asettautuivat muuttamaan.

¹⁵⁰ Erityisesti sosiologista (mt.)

¹⁵¹ *Doksa* (lat. *doxa*) on arkiymmärrysmäinen diskursiivinen itsestäänselvyys. Sitä asettuvat horjuttamaan *heterodoksiat*, kriittiset irtiöt ja *doksa* puolustavat *ortodoksiat*, hallitsevan ryhmän puolustuspuheenvuorot. Yhdessä näistä koostuu diskursiivinen tila. (Esim. Bourdieu 1995; 1985.)

¹⁵² Berger ja Luckmann (1995) näkevät teoriassaan intellektuellin roolin juuri Bourdieun kuvaamalle doksalle, arkiymmärrykselle, dialektiseksi symboliuniversumia kyseenalaistavaksi älyköksi.

¹⁵³ Harveyn tapa niputtaa kaikki yliopistot yhteen kuvastaa hyvin hänen hegemonista tulkintatapaa. Tarkempi tapa tarkastella asiaa olisi kuitenkin eritellä Chicagon yliopiston ympärille rakentunut ns. “freshwater”-toimijoiden ryhmä ja laajempaa valtion kontrollia ja säätelyä ajava rannikoiden yliopistojen, mm. Harvardin ympärille rakentunut ns. “saltwater”-toimijoiden ryhmä (vrt. Krugman 2.9.2009).

The ambition of neoliberalism thus consists less in being right in its view of politics but in being scientifically ‘true’, i.e. that it should be able to claim the authority of scientific truth based on ‘economic science’ when political goals are being defined. Nearly all important neoliberal reforms are legitimized and accepted by the public when argument of ‘specific obligations’ is called upon. (Schöller & Groh-Samberg 2006, 172)

Taloustiede esittää itsensä myyttisenä salatieteenä, jota ei voi “ymmärtää” kuin sitä ylläpitävä talousosaajien eliitti. Arkitiedon varassa toimiva subjekti voi kuitenkin arvioida sitä oman markkinatoimijan osaamisensa varassa, tarkastellen valmiiksi rajattuja tapauksia, valmiiksi arvetun symbolisen kielenkäytön kautta (vrt. Bourdieu & Wacquant, 2001). Ideologian talousrationaalisen oikeuttamisen tehokkuus nojaakin usein taloudellista erikoistietoa hallitsevien asiantuntijoiden tuottamaan, ideologisesti asetettuihin mittauksiin pohjautuvaan ekonomismiin (vrt. Bourdieu 1999, 73).

Tiedotusvälineet mielipiteen muokkaajina

Egoististen toimijoiden arkijärkeen perustuvan ymmärryksen avulla ylläpidetään vuorovaikutusta, joka välittyy poliittisesta puheesta mielipideteknikkojen ja toimittajien avulla arkitodellisuuteen¹⁵⁴ (vrt. Bourdieu 1999, 73–78). Tiedotusvälineiden kautta ideologian määrittelemä todellisuus toisiintuu toimittajan kysymyksinä, joihin hän tietäisi itsekin etukäteen sen ohjaamana vastauksen:

Juuri tällaisen passiivisen rikostoveruuden ansiosta uusliberalistisen eli todellisuudessa konservatiivisen näkemyksen on onnistunut pikkuhiljaa saattaa itsensä vallitsevaksi. [...] usko talouden kaikkivoipaisuuteen vapauttaa ihmiset vastuusta ja jähmettää heidät paikoilleen mitätöimällä koko poliittisen alueen ja asettamalla joukon päämääriä, joista ei keskustella [...] (Bourdieu 1999, 73–74.)

Bourdieu erittelee toimittajat kahteen joukkoon: eliittitoimittajien ideologialle suosiolliseen “*nomenklatuuriin*” sekä “ruohonjuuritason” toimittajiin, hyvää journalistiikkaa tavoitteleviin mutta viime kädessä ideologialle alistaiseen ryhmään (ks. Bourdieu 1999, 42; 47; 83). Bourdieun argumenttia voi tulkita siten, että erityisesti jälkimmäisen ryhmän toimittajat toimivat ensisijassa suurten, oligopolimaisten toimijoiden hallitsemalla rajatulla

¹⁵⁴ Ylipäänsä Bourdieu näkee tiedotusvälineet politiikasta vieraannuttavina mekanismeina, joissa ensisijassa toistetaan ideologian sanomaa, samalla tuottamalla siitä vaihtoehtotonta diskurssia, mutta myös eriyttäen poliittisesta valmiiksi passiivisimmat väestönosat: köyhät, vähemmän koulutetut jne., joiden taidot jatkuvasti toistuvan taloudellisen diskurssin seuraamiseen ovat valmiiksi heikoimmat (vrt. Bourdieu 1999, 99–101).

kentällä, joka ei tarjoa juurikaan vaihtoehtoja. Valittavana ensinnäkin kertakäyttötyön epävarmuus ja pelko tulevaisuudesta, sekä sen tuottama itseriistomainen alistuminen kielellisen, symbolisen väkivallan tuottamiseen. Toista vaihtoehtoa kuvaa sensuuri, usein epä tietoisuuden tuottama itsesensuuri, mutta myös vallan käytön tuottama sensuuri, joka näyttäytyy asialistan rajoittamisena. (Ks. Bourdieu 1998) Näissä tapauksissa tuottavaa valtaa käytetään erityisesti subjektin itseohjautuvuuden kautta aiheutettuna omaehtoisena alistumisena arkitiedon vahvistajan rooliin, tavalla jonka voi laajentaa ideologista tietoa uusintavasta toimittajasta mihin tahansa pelin säännöikseen hyväksyneeseen toimijaan.

4.3.2. Vapauden kaipuu ja taloudellinen epätoivo

Vapausdiskurssi seurailee liberalistisen vapausajattelun keskiössä olevia ydinarvoja, kuitenkin pitäytyen tiukasti ideologian määräämissä kehyksissä (esim. Harvey 2008, 11; 81–82; ks. myös Hayek 2002; 1978). Harvey (2008, 52–53) väittää, että vapausdiskurssi ja yksilönvapauden ajatus on se tekijä, joihin vetomalla taloudellisen vallan uudelleenjako voitiin legitimoida ja onnistuttiin “kätkemään luokkavallan palauttamispyrkimys”¹⁵⁵:

Sana ‘vapaus’ saa niin paljon vastakaikua tavallisten amerikkalaisten arkiajattelusta, että se on perusteluna kuin “nappi, jota painamalla eliitit saavat massat avaamaan oven” melkein mille tahansa. (Harvey 2008, 52.)

Vapausdiskurssin tehokkuus näyttäytyy myös siinä, että se imee itseensä muiden vapautta korostavien liikkeiden retoriset pyrkimykset (Harvey 2008, 52–53). Vapausajattelulla voi katsoa olevan pitkät perinteet yhdysvaltalaisessa kulttuurissa, aivan valtion syntytarinasta asti, jossa vapauden kaiho korostui siirtomaan verokapinana ja uudisraivaajahengen ihainnointina (Mühlbauer 2006, 158–163). Toisaalla, kuten Britanniassa, vapausdiskurssi on ottanut kynsiinsä byrokraattisena kuvatun valtionkoneiston ja “vanhakantaisen” ayvallan (ks. Harvey 2008, 72). Jo näissä kahdessa, kulttuurillisesti hyvin samankaltaisessa anglosaksisessa maassa kuvastuu osamaailmojen arvojärjestelmien erot, sillä samantasoista yhdysvaltalaista uudisraivaajahengen ja verokapinan ihainnointia esimerkiksi Britanniasta

¹⁵⁵ Harvey ei suinkaan ole yksin väittämässä luokkavallan palauttamista uusliberalisaation tavoitteena. Suomalaisessa kontekstissa Patomäki (2007, 177–179) korostaa Suomalaista uusliberalisaatiota käsittelevän poleemisen kirjansa johtopäätöksissään uusliberalisaation tuotteena olleen lähinnä luokkavallan palauttaminen ja yläluokan varallisuuden lisääntyminen.

tuskin löytyy, puhumattakaan muusta Euroopasta. Vapauden ja oikeudenmukaisuuden käsitteiden toteutuminen riippuukin yleensä niiden määrittelyistä ja määrittelijöistä (vrt. esim. Harvey 2008, 215).

Joustavuus taloudellisen epätoivon vaihtoehtona

Arkikielessä vapausajattelu kietoutuu joustavuuteen. Bourdieu kuvaa tätä diskurssia sanaleikkinä, joka sitoo uusliberalistisen luokkataistelun vapautuksen retoriikkaan:

Ranskassa ei enää puhuta työnantajista vaan “kansakunnan elävistä voimista”, enää ei myöskään käytetä ilmaisua “työpaikasta erottaminen” vaan puhutaan [...] keventämisestä. [...] Samoin on olemassa kokonainen sanojen assosiaatioiden ja sivumerkitysten leikki, joka koskee esimerkiksi ilmaisuja ‘joustavuus’, ‘mukautuvuus’, ‘säännöstelystä vapautuminen’ ja jolla on taipumus saada ihmiset uskomaan, että uusliberalistien viesti on yleismaailmallinen vapautuksen sanoma. (Bourdieu 1999, 51–52.)

Joustavuusdiskurssi voidaan katsoa vapautteen liittyvän diskurssiivisen käytännön osaksi. Rose (2002, 156–157; vrt. Ward 2007) esittää sen tuloa taloudelliseen päätöksentekoon “positiivisesti arvoitettuna taloudellisena strategiana”, jossa keskeistä on, että väliaikaista, prekaaria työtä ei enää arvioida vastapainona pysyvälle työlle. Rose (2002, 158) kuvailee joustavuuden “positiivisena napana” unelmointia työn ja vapaa-ajan sovittamisesta, mutta “negatiivisena napana” lisääntynyttä epävarmuutta ja työn menettämisen pelkoa.

Symboliuniversumin perimmäinen tehtävä on tuottaa järjestystä ja siten suojata kauhulta, joka ilman tätä olemassa olevaa järjestystä toteutuisi¹⁵⁶. Uusliberalismin ollessa ensisijassa taloudellinen järjestelmä, voidaan esittää työhypoteesi, että kauhu, tässä tapauksessa talousjärjestelmän vastapainona, näyttäytyy talouskurimuksena. Tuottava valta rakentuu muistuttamaan siitä kauhusta, jota loitolla pitämään järjestelmä on syntynyt ja toisaalta tarjoamalla siihen oman ratkaisuehdotuksensa, jota noudattamalla niskoittelevat subjektit integroidaan sen järjestelmään (vrt. Harvey 2008, 67–68; 74; 111). Uusliberalistisessa talousjärjestelmässä etuuskien leikkaamisen vaihtoehtona näyttäytyy juuri epävarmuus, jolloin usein toimijan ajattelussa keskiöön nousee työn takaama turvallisuus, ei niinkään

¹⁵⁶ Berger ja Luckmann (1995, 117) kuvaavat instituutiojärjestelmän symboliuniversumia “suojakilpenä kauhua vastaan”, anomialta (vrt. Durkheim 1990) suojelevana järjestelmänä joka pitää loitolla “painajaisen raivon”, jolloin sen perimmäinen merkitys on yhteiskunnallisen instituutiojärjestelmän lisäksi yksilön elämäkokemuksen suojaamisessa.

saatu palkka (esim. Bourdieu 1999, 58). Tuotettu epävarmuus ei kuitenkaan ulotu ainoastaan teollisuustyöhön ja matalapalkka-aloille, vaan Bourdieu (mt., 58; 110; 118–119) korostaa sitä olevan kaikkialla, erityisesti työn väliaikaistumisen muodossa. Mitä alempana hierarkiassa toimija sijaitsee, sitä lähempänä kaaos on:

Epävarmuuden vaikutukset ovat kaikkialla lähes samat, erityisen selvinä ne näkyvät työttömän edustamassa ääritapauksessa. Kyse on olemassaolon hajoamisesta, joka ilmenee mm. elämän rakenteiden häviämisenä sekä edelleen koko maailma-, aika- ja avaruussuhteiden rappeutumisenä. (Bourdieu 1999, 110.)

Bourdieu (1999, 129) kuvailee tätä rakenteellisenä väkivaltana, joka koostuu “erottamisen pelosta, työttömyydestä ja epävarmuudesta” ja tuottaa pakkokeinomaisen työmotivaation ja sitoutumisen sen normeihin. Wacquant (2009, 4) argumentoi, että varsinkin Euroopassa maahanmuuttajavirrat, tiivistynyt integraatio ja “epäsosiaalisen työn normittuminen” tuottaa “sotaisaa retoriikkaa”, joka sekoittuessa epäonnistumisen pelkoon tuottaa epävarmuutta sekä objektiivisesti työväenluokan keskuuteen töiden kadotessa, mutta myös subjektiivisesti keskiluokkaan, kun jatkuva epätietoisuus leviää normiksi. Wacquant (mt., 7) esittää myös, että oikeuden työhön kadotessa on korostunut oikeus turvallisuuteen, joka paikkaa poliittisiin toimijoihin kohdistuvaa legitimaatiovajetta ja kiihdyttää vaatimuksia auktoritaarisen valtion syntyyn. Wacquant (mt., 57) väittää, että kaikki tämä auttaa suuntaamaan kriitiikkiä pois taloudellisesta järjestelmästä, suunnaten sen ensinnäkin kohti valtiota ja toisaalta kohti yhteiskunnan tukea saavia köyhiä. Bourdieu (1999, 110–111) toteaa, että epävarmuuden tunne vie mukanaan kapinan mahdollisuuden, minimoimalla uskon tulevaisuuteen, sillä epävarmuus synnyttää tunteen, että työntekijät eivät ole korvaamattomia missään tehtävässä:

Yksilönvapautteen vetoavan taloudellisen järjestyksen viimekätinen perusta on itse asiassa *rakenteellinen väkivalta*, joka syntyy erottamisen uhan herättämästä *pelosta*, työttömyydestä ja epävarmuudesta. Individualistisen mikrotalousmallin “kitkattoman” toiminnan ehto ja yksilöllisen “työmotivaation” syy on loppujen lopuksi selkeästi nimettävä massailmiö, nimittäin työttömien vara-armeijan olemassaolo. Kyse ei sitä paitsi ole mistään aidosta armeijasta, koska työttömyys eristää, erillistää, individualisoi, lamauttaa ja tuhoaa solidaarisuuden. (Bourdieu 1999, 129.)

Keskeinen talouskurimuksesta muistutettava mekanismi on globalisaatiodiskurssi, jonka Bourdieu (1999, 55) argumentoi olevan myytti, vaikutusvaltainen “aatevoima”. Bourdieu

ja Wacquant (2001, 2–5; vrt. McGuigan 2016, 27–28; Bourdieu 1999, 73) esittelevät kielen muutosta, jonka he katsovat leviävän “uusliberalistisen järjen imperialismina”, globalisaation kielenä ja siihen liittyvinä symbolisina vastakkainasetteluina:

state	→	[globalization]	→	market
constraint				freedom
closed				open
rigid				flexible
immobile, fossilized				dynamic, moving, self-transforming
past, outdated				future, novelty
stasis				growth
group, lobby, holism, collectivism				individual, individualism
uniformity, artificiality				diversity, authenticity
autocratic (‘totalitarian’)				democratic

(Lähteestä Bourdieu & Wacquant 2001, 4.)

Tämä vastakkainasettelu tuottaa kieleen lähtökohtaisesti positiivisesti ja negatiivisesti arvoitetun merkityksen ja mahdollistaa sen käytön rationaalisen legitimoinnin symbolisena kielenä. Bourdieu (1999, 55–56; 113–114) korostaa tämän kielen käyttöä erityisesti kilpailuvaltioretoriikan¹⁵⁷ muodossa, kuvaillen sitä hallitsevan ryhmän käyttämänä tuottavan vallan muotona, uudenlaisena hallinnan tapana, joka ottaa voimansa juuri turvattomuuden tunteen vakiinnuttamisesta.

Kauhun realisoitumisen vastapainona tarjottu joustavuus pohjautuu vapauden arvomaailmaan. Se lupaa mahdollisuutta työskennellä omien halujensa mukaan, vapautta määrätä omista työajoista.¹⁵⁸ Globalisaatiodiskurssi ja joustavuusdiskurssi kietoutuvatkin vahvasti toisiinsa, toisaalta muistuttamalla kauhusta ja toisaalta antamalla epä tietoisuuteen ideologiansa mukaisen rationaalisen ratkaisuehdotuksensa. Nämä kaksi mekanismia tuottavatkin uusliberalisaation oikeuttamisen ja opposition nujertamisen prosessissa usein sen “porkkanan”, kun taas “keppi”, tulee viime kädessä suostuttelusta, propagandasta, tai raa’asta voimasta ja poliisitoimista. (Vrt. Harvey 2008, 68; 88; Wacquant 2009 4–7.)

¹⁵⁷ Suomen tapauksessa ks. Kantola (2006).

¹⁵⁸ Harvey (2008, 68) väittää, että todellisuudessa joustavuus kuitenkin johtaa lähinnä työntekijöiden reaali palkkojen pienentymiseen.

4.3.3. Kansallisvaltio ja globaalit toimijat

Pyrkimykset kansallisvaltion ja yksityisen alueen toimijoiden valtasuhteiden muuttamiseen näyttävät perinteisesti valtion tehtäväkentälle kuuluneissa toiminnoissa ja myös valtionkoneistojen vallankäytön hallinnassa. Rose kuvaa, kuinka käsitys “taloudesta” muuttui valtioiden määrittämästä kehyksestä ja valtiotalouksien välisestä toiminnasta globaaleiksi, geopolittiset rajat ylittäviksi rahoituksen, kaupankäynnin ja työsuhteiden verkostoiksi. Hän tulkitsee tämän johtaneen valtioiden toimintamahdollisuuksien rajoittumiseen ja heikentyneeseen kykyyn vastustaa markkinavallan tuottamia paineita, joka on luonut jakoa valtio-instituution ja sen kansalaisten välille. (Rose 2002, 143–144.) Tämän voi katsoa näyttävän markkinoiden ja valtion välisessä vuorovaikutuksessa, jossa valtion toimille haetaan legitimaatiota ylivaltiollisilta mekanismeilta, samalla kun seurataan markkinoiden käyttäytymistä tehdyn politiikan oikeellisuuden vakuutena:

Ehkä kaikkein kiinnostavin uusliberalisaation piirre liittyy kuitenkin maan sisäisen dynamiikan ja ulkoisten voimien monimutkaiseen vuorovaikutukseen. Vaikka joissakin tilanteissa voidaan perustellusti pitää jälkimmäisiä määräävinä, useimmiten niiden välinen suhde on hienosyisempi. Esimerkiksi Chilessä yläluokka haki Yhdysvalloista tukea vallankaappaukselle ja se itse hyväksyi maan uusliberaalit uudistukset, tosin Yhdysvalloissa koulutettujen teknokraattien opastuksella. Ruotsissa puolestaan työnantajat pyrkivät integroitumaan Eurooppaan saadakseen siten vakiinnutettua maan uusliberalisen politiikan [...] (Harvey 2008, 144.)

Harveyn analyysissä korostuu kuitenkin jo lähtöoletuksena lähes pakkokeinomainen talouspolitiikan määrääminen. Jo lähtöasetelma etsiä rajojensa ulkopuolelta toimilleen hyväksyntää tuottaa jatkuvan dialogin markkinoiden, tässä tapauksessa symbolisina edustajina esittäytyvien ylivaltiollisten markkinamekanismien ja valtion välille. Vuorovaikutus ylläpitää alisteista merkityssuhdetta: valtio-instituution toimijat oppivat tietämään, että markkina-instituutio rankaisee sopimattomasta käyttäytymisestä ja palkitsee oikeanlaisesta toiminnasta. Bourdieu (1999, 61) väittää myös kansallisvaltioiden hallitusten poliittisten kantojen vaikuttavan näihin suhteisiin, jolloin vasemmistohallitukset ovat lähtökohtaisesti herkempiä markkinoiden epäluuloille, toteutetusta politiikasta huolimatta. Valtio-instituution, sen kansalaisten ja markkina-instituutioiden näkökulmien ristiriita toteutui näyttävästi Britannian EU-eroäänestyksessä, jolloin mm. luottoluokittajat

toimivat viivyttämättä epämiellyttävän äänestystuloksen jälkimainingeissa¹⁵⁹. Samalla korostui myös ideologian epäluuloisuus demokraattisiin mekanismeihin sekä näiden kykyyn tehdä “oikea” päätös rajallisen arkiymmärryksensä varassa (vrt. Harvey 2008, 87).

Uusliberaalisen valtion mallin argumentointi rationaalisten perusteiden kautta, erityisesti taloudellisena välttämättömyytenä, onkin keskeinen lähtökohta sen legitimoinnille (ks. Harvey 2008, 53). Bourdieu (1999, 40) väittää, että tämä valtion ja markkinoiden dialogi, sekä sen oikeuttamispuheena maskeerattu pakottaminen vetoaa erityisesti laillis-luonteisiin argumentein: “Taludellinen pakottaminen verhoutuu usein oikeudellisiin perusteisiin. Imperialismi verhoutuu usein kansainvälisten elinten laillisuuteen.” Tavoitteena ei ole näyttäytyä parhaana mallina monien joukossa, vaan muuttaa pelikenttää siten, että sen tuottamaan kutsuun vastataan vapaaehtoisesti, kuin viimeiseen oljenkorteen tarrautuen (vrt. Harvey 2008, 74–75; ks. myös Gershon 2011, 540–544). Viime kädessä uusliberalisaatio ei kaihda äärimmäisten pakkokeinojenkaan käyttöä ideologian levittämisessä, kuten esimerkiksi Chilen vallankaappaus ja Argentiinan sotilasvallankaappaus osoittavat (ks. Harvey 2008, 23–24).¹⁶⁰ Harvey (2008, 52) korostaakin pakkovaltaa saavutetun valta-aseman ylläpidossa: “Uusliberalistisen käänteän toteuttamisen jälkeen valtiovalta saattoi lisäksi käyttää niin suostuttelua, virkaetuksien antamista, lahjontaa kuin uhkailuakin pitääkseen yllä suostunnan ilmapiiriä, jota se tarvitsi valtansa pönkittämiseksi.”

4.3.4. Johtopäätökset legitimaatiosta

Tässä alaluvussa etsin vastausta kysymykseen: *Miten ja minkälaisilla käsitejärjestelmillä uusliberalisaatio tuottaa ja ylläpitää ideologian legitimitettä?*

Uusliberalistisen symboliuniversumin ylläpidon keskiössä on sen talousrationaalinen oikeutuspuhe, jonka voi katsoa pohjautuvan taloudellisen erikoistiedon eriytymiseen universumin sosiaalisessa tietovarastossa. Uusliberalistinen järjestelmä on ensisijaisesti talousjärjestelmä, jonka tavoitteena on luoda järjestystä taloudellisen “kauhun”

¹⁵⁹ Ks. esim. Wearden & Fletcher (24.6.2016).

¹⁶⁰ Tämä vertautuuakin esimerkiksi Bergerin ja Luckmannin (1995) toteamukseen, että loppujen lopuksi legitimaatio tapahtuu valta-asemassa olevan ryhmän käyttämien pakkotoimien kautta.

estämiseksi. Sitä ylläpitävät talouden asiantuntijat uskovatkin tietävänsä tämän järjestelmän “salaisuuden”, pyrkien ylläpitämään oman tulkintansa tuottamaan erikoisaseman estämällä järjestelmän kilpailevat tulkinnat, erityisesti jatkuvasti muistuttamalla tästä kauhusta. Tältä osin roolin mukainen teknokraatti vertautuukin Bergerin ja Luckmannin (1995, 134–141) määritelmään universumin tulkintaa ylläpitävästä kantajakollektiivin asiantuntijasta. Nämä asiantuntijat, jotka voivat objektivoitua jopa koko järjestelmää ylläpitäviksi symbolisiksi representaatioiksi, toimivat ensisijassa yksityisellä alueella. Näitä kuvaa olemassaolo irrallaan kansallisvaltion vallan vaikutusalueelta, toimien ylikansallisissa markkinoiden tai kansalaisyhteiskunnan instituutioissa, joille valtioinstituutio ja siihen liittyvä julkisen vallan alue on lähtökohtaisesti alisteisessa asemassa.

Arkielämän tasolle tämä talousrationaalisuus välittyy diskursseissa valmiiksi arvetuina, luonnollistuneisina kielellisinä symboleina (ks. esim. Fairclough 1995). Nämä kielelliset parit sisältävät jo valmiiksi positiivisen tai negatiivisen merkityksen, jolloin toimijat uusintavat niitä puheessaan, tietämättä kuinka ja miksi näillä puhetavoilla ja käsitteistöillä symboliuniversumia ylläpidetään. Taloudellisen kauhun lamaannuttavan toimijan refleksiivisyys ei ulotu kysymään, että miksi on oltava joustava, miksi on ylläpidettävä tehokkuutta ja kilpailukykyä? Keskeistä on tämän tarkastelukehysten rajaaminen, missä subjektin käytettäväksi annetaan vain valmiita konnotaatioita sisältäviä puhetapoja, joiden perimmäinen tarkoitus katoaa taloustieteen tarkasti suojellun salatiedon mytologiaan. Arkielämän rajatun ymmärryksen avulla niitä arkipuheessaan hyödyntävä toimija tuottaa tiedostamattaan merkittyyneen kohteeseen ideologiassa positiivisesti tai negatiivisesti arvetun merkityksellisyiden. Byrokraattisuus ei voi tuottaa kilpailukykyistä yksikköä, joka voisi pärjätä globaaleilla markkinoilla. Joustavuus on parempaa, koska se on nykyaikaista. Nykyaikainen on tehokasta. Tehokas on kilpailukykyinen. Kilpailukykyinen pärjää globaaleilla markkinoilla. Saman diskursiivisen käytännön valmiiksi arvetut eri elementit auttavat kehämäisesti oikeuttamaan toisensa ja mihin tahansa käsitteeseen ulotettuna ne liittävät käytettäessä siihen oman ideologisen arvonsa: “sääntö-Suomi”, “joustava perusopetus”, jne.

Luonnollistunut symbolinen kieli ulottuu myös kantajaryhmien ulkopuolelle, sillä ideologiaa omaan käyttöönsä muokkaavat voivat käyttää samaa symbolista kieltä, liittäen näitä elementtejä omien tarkoitusperiensä mukaisiin merkittyihin käsitteisiin. Jos seurataan Althusserin (1984) ideologian määritelmää, ei näitä luonnollistettuja diskursseja voi myöskään kumota tiedolla siitä, ovatko ne “oikeita” tai “vääriä”, sillä ne sijaitsevat ideologian tasolla, subjektien ajattelussa toisten subjektien tuottamina, kun taas tieto on lähtökohtaisesti ontologian tasolla. Toisaalta viime kädessä järjestelmän oikeuttaa kuitenkin olemassa oleva valta-asema ja sen mahdollistamat pakkokeinot, olivat ne sitten ideologian ylläpitoa työvoiman uusintamisen prosessissa, esimerkiksi koulujärjestelmän muokkaamista halutulla tavalla, tai suoraa auktoritaarisen pakkovallan käyttöä.

5. IDEOLOGIASTA ARKITODELLISUUTEEN

Yhteiskunta on ihmisen tuotos. Yhteiskunnasta tulee objektiivinen todellisuus. Ihminen on sosiaalinen tuotos. (Berger & Luckmann 1995.)

Tämän luvun lähtökohtana on ratkaista alkuperäinen tutkimusongelma, joten tavoite on pyrkiä vastaamaan kysymykseen: *kuinka uusliberalisaatio rakentaa sosiaalisesti todellisuutta?* Luvussa koostan ja tarkennan aiemmin tarkasteltuja uusliberalismin ja uusliberalisaation ominaisuuksia. Koska luvun argumentaatio rakentuu kahden edeltävän luvun yhteenvedona ja perustuu niissä käsiteltyyn kirjallisuuteen, on se kirjoitettu joitakin keskeisiksi katsomiani väitteitä ja tarkennuksia lukuun ottamatta ilman lähdeviittauksia.

Aluksi esittelen lyhyen katsauksen tutkimuskirjallisuuden keskiössä olleiden kolmen teoreetikon näkökulmiin uusliberalisaatiosta. Sen jälkeen täydennän aiempaa argumentaatiota. Viimeisessä alaluvussa yhdistän kaiken tässä tutkielmassa käsitellyn ja pyrin antamaan vastauksen tutkimusongelman asetaamaan tutkimuskysymykseen.

5.1. Kolme tutkimushaaraa, yksi vastaus?

Kolmen tutkimushaaran väliset uusliberalismin tulkintaerot olivat tarkasteltaessa hyvin pieniä. Voikin katsoa, että niiden diskussioissa uusliberalismin rakenteelliset mekanismit näyttäytyivät samankaltaisina, erojen muodostuessa mm. tutkitun variaation ja näkökulman lähtökohdista. Tulkintaerojen perkaamisen jälkeen kolmen teoreetikon teksteissä ja valtaosassa näitä seurailleissa tutkimuksissa esiintynyt uusliberalimi vertautui vahvasti kolmannessa luvussa esittelemääni Hayekin argumentoimaan, seurauseettisyydestä oikeutustaan etsivään järjestelmään.

Harveyn tulkinnassa uusliberalisaatio näyttäytyi “top-down” -prosessina, hallitsevan luokan hegemonian tuottamisena poliittisten verkostojen ja koneistojen avulla. Vaikka Harvey väitti rajanneensa tutkimuksensa irti kulttuurillisten näkökulmien seuraamisesta, ne esiintyvät tekstissä kuitenkin usein ja joskus hyvinkin tarkasti kuvailtuina, esimerkiksi Britannian ja Yhdysvaltojen poliittisten perinteiden vertailuna. Harveyn tulkinnassa

arkipäivän kokemukset ja todellisuuden rakentuminen onkin erityisesti poliittisluonteisen toiminnan tulosta, kun taas taloudellinen tarkastelu säilyy usein makrotaloustieteen tasolla. Esimerkiksi kuluttajuus on rajattu ulos käsitteestä, yhteen “postmodernin virtauksen” kanssa. Analyysi rajaakin subjektin ja subjektiviteetin tarkastelun valtaosin ulkopuolelle, siten se jää myös teoksessa uusliberalismin ja uusliberalisaation määrittelyssä sivuosaan. Uusliberalismi Harveyn kuvailemana näyttää valtavirtaisena, seurauseettisena, aktiivisen, usein talouspolitiikan kautta vaikuttavan valtiokoneiston osallistuvana liberalismina.

Foucault’n ja osin myös Bourdieun tulkinnassa uusliberalisaatio on enemmänkin subjektin tasolta ponnistava, “bottom-up” -prosessi. Bourdieun tulkinta perustuu vahvasti koulutuksellisten koneistojen kautta tuotettuun osaamiseen, älykkyyden ja pätevyyden varaan rakennettuun järjestelmään, siten myös suostuvaisten subjektien tuottamiseen työvoiman uusintamisen koneistoissa. Poliittiset mekanismit näyttävät älykkyytensä legitimoimien toimijoiden yhteisinä pyrkimyksinä, vapausajattelu toimijoiden tavoitteina kohti äärimmäistä toimintavapautta, markkinavapauden utopiaa. Tukea tämä ajattelu saa esimerkiksi Wacquantin tulkinnasta valtiosta kentaurimaisena, auktoritaarisuudella suojattuna koneistona, johon myös Bourdieu (ks. 1999, 53) tukeutuu tekstissään. Joskus onkin hankala hahmottaa, kenen ajattelusta näiden kahden läheisen työtoverin argumentaatio on syntyisin.

Bourdieuun määritelmä uusliberalismista onkin tässä kontekstissa hyvin erilainen kuin Harveyn, sillä se näyttää usein jyrkempänä: tavoitteina näyttää täydellinen markkinavapaus ja Eurooppaan, erityisesti Ranskaan tulviva pohjoisamerikkalaisen konservatiivisen libertarismien henkinen nihilismi, jossa mm. solidaarisena perusyksikkönä on juuri yksilö itsessään. Usein Bourdieu määrittelee uusliberalismin erityisesti perheen valtaa rajoittavana mekanismina. Teksteissä esiintyy myös saksalaisjohtoisen EU:n talouspolitiikan kritiikki jota voi katsoa ordo-liberalismia ja sen vaikutteita kritisoiduksi argumentaatioksi. Elitistisen järjestelmän arvostelu taas kohdistuu erityisesti Ranskalaiseen liberalismiin. Välillä onkin haastavaa seurata, mitä liberalismien eri variaatiota Bourdieun kirjoitukset käsittelevät.

Harveyn kirjoituksessa auktoritaarisen vallan lähtökohtana on erityisesti hallitsevan ryhmän taloudellisen valta-aseman uusintaminen, siten hyvin marxilainen tulkintatapa. Se korostuu esimerkiksi Irakin sodan analyysissä, jossa koneiston auktoritaarinen osa suojelee näitä taloudellisia mekanismeja erityisesti makrotasolla. Vaikka myös Harvey kuvailee taloudellisen vallan syrjimiä ulkopuolisten ryhmiä, hänen tulkinnassaan ei ole samanlaista käsitteeseen sisäänrakennetta ideologialle suostuvaisia subjekteja tuottavan valtiokoneiston elementtiä, kuin Foucault'n, Bourdieun ja erityisesti Wacquantin analyysissä. Syrjään heitettyjen ryhmien auktoritaarinen hallinta näyttäytyy enemmän ajankuvaan sijoittuvana kulttuurimuutoksena kuin aktiivisena uusliberalisaation prosessina. Toisaalta Harveyn lisäksi myös Bourdieun argumentaatio sisältää selviä marxilaisen ajattelun elementtejä, esimerkiksi työttömien vara-armeijan käsitteeseen liittyen, mutta laajemminkin Euroopan työväestön asemaa ja sen suhdetta valtaapitäviin ryhmiin analysoivissa kirjoituksissa. Harveyn näkökulma on vahvasti polarisoitunut, siinä usein "kaikki yhdysvaltalaiset yliopistot" tuottavat uusliberalismia, kaikki globaalin talouden koneistot tuottavat "puhdasta" uusliberalismia uuden historiallisen blokin muodostumisen seurauksena. Se nojautuu vahvasti hegemonian gramscilaiseen tulkintaan, jossa kaikki poliittiset prosessit ja kulttuurilliset mekanismit pelkistyvät vain yhtä hallitsevaa valtahegemoniaa tuottaviksi koneistoiksi, kun taas sen ideologinen prosessi on lähtökohtaisesti tämän materiaalisen järjestelmän subjeteihin tuottamaa ajattelua.

Foucault'n tulkinta sijaitsee usein lähempänä Bourdieun kuin Harveyn analyysia ja myös siinä korostuu inhimillinen pääoma, erityisesti koulutuksella hankittu elementti. Foucault kuitenkin painottaa sisäistä elementtiä, erityisesti sopivaa geeniperimää. Se mahdollistaa luokka-aseman reproduktion tavalla, jossa ei korostu ominaisuutena ainoastaan taloudellinen, objektivoitunut pääoma, vaan myös subjektin sisäinen, subjektiviteettiin sidottu pääoma ja sitä esittävät institutionalisoituneet todistukset. Se nojaakin usein vahvasti biovallan teorisointiin, joka on rakentunut liberalistisen järjestyksen soveltuvia subjekteja tuottavan järjestelmän tulkintana. Foucault'n varhainen tulkinta tarkastelee kuitenkin erityisesti amerikkalaisen liberalismin näkökulmassa muodostunutta ideologian abstraktiota, joten siinä ei juurikaan ordo-liberalismin käsittelyn ulkopuolella korostu

kulttuuristen tekijöiden empiria. Se antaa kuitenkin hyvän vertailukohdan lähteä analysoimaan kulttuurillisia muuttujia, sillä Bourdieun ja Harveyn teokset käsittelevät uusliberalisaatiota lähtökohtaisesti todellisuuteen jalkautuneen ideologian tasolla.

Vaikka nämä kolme lähestyvät uusliberalististen toimijoiden periaatteellisia pyrkimyksiä jokseenkin eri lähtökohdista: Harveyille se on ensisijaisesti luokkavallan palauttamista, Foucault’lle “Britannian saarivaltion kauppamahdin” tapaista uutta imperialismia ja Bourdieulle jotakin tästä väliltä, usein näitä kahta yhdistellen samoihin argumentteihin, on jokaisesta tulkittavissa uudelleenaseteltu vallankäytön dialektiikka. Se ei ole suoranaisesti pääoman omistajien ja työntekijöiden vastakkainasettelua, vaan se on uuden talousteknokraattisen eliitin ja epätietoiseen, epätoivoon vaipuvaisten, kertakäyttöisten työläisten massa, joka koostuu perinteisen työväenluokan lisäksi myös usein korkeakoulutetusta “keskiluokasta”. Jos tätä vertaillaan Pikettyn (2014) argumentaatioon, olisi tämä käynnissä olevaa uuden luokkavallan objektivoitumaa, jonka tuloksena on uusi pääoman ja työvoiman vastakkainasettelu, mutta taloudellisen vallan uudelleenjaon kautta toteutettuna. Teksteistä kuitenkin kuvastuu se, että ne on länsimaisen maailmankuvan suodattamia, ensisijassa länsimaiselle yleisölle tarkoitettuja tuotoksia.

Taloudellisen vallan uudelleenjako esiintyy kirjoituksissa esiintyneessä uusliberalisaation tuottamisen projektissa kantavana teemana, ottaen huomioon, että ne kattavat ajanjakson 70-luvulta aina 2000-luvun puoliväliin asti. Foucault’n luennoilla uusliberalismi näyttäytyi lähinnä ideologiana ja mahdollisuutena, Bourdieun teksteissä se oli käynnissäolevaa hyökkäystä resilienttejä, olemassaolevia julkisen vallan instituutioita vastaan, yhdistettynä julkista mielipidettä muokkaavaan toimintaan. Harveyn analyysissä se oli jo kaiken kattavaa valtahegemoniaa, jossa koko poliittista kenttää hallitsee laaja ekonomismi. Mutta, kuten jo aiemmin totesin, on tämän ideologian rakenteelliset mekanismit koko tällä ajanjaksolla varsin yhteneviä, kuvastaen sitä Hayekin tavoittelemaa järjestystä, jonka kolmannessa luvussa kuvailin.

5.2. Toimija uusliberalistisen yhteiskunnan tuottamana

Tässä alaluvussa tarkastelen uusliberalisaation prosessissa objektivoituneiden instituutioiden toimintaohjeet sisäistäneen toimijan ideaalityypin keskeisiä ominaisuuksia.

Tavoite: Uusliberaali toimija toimii ilman ulkopuolelta asetettuja esteitä: omatoimisena, yhdenvertaisena sopimuksia tekevänä yksikkönä, joka huolehtii omaehtoisesti omasta ja oman solidaarisen perusjoukkonsa hyvinvoinnista. Menestymisen yhteiskuntarakenteen spontaanissa järjestyksessä määrää yksilön kyvykkyys.

Toimijaa uusliberalistisessa yhteiskuntajärjestyksessä olen tässä tutkielmassa kutsunut termillä *itsen yrittäjä*. Toimijan kyvykkyyttä osoittavat ominaisuudet olen määritellyt joukoksi, jonka kattaa kokoava käsite *itsen pääomat*. Tähän yhtyy myös itseohjautuvuus, jota voi tarkastella binaarimuuttujana: sitä joko on, jolloin sen arvo asettuu itsen pääomien tuottamalle asteikolle, tai sitä ei ole, tai sen olomuoto on vain tietoisuutta ohjaavana kipinä. Uusliberalistisessa järjestelmässä vaaditut pääomat eivät voi kehittyä tehokkaasti ilman reseptitietoa hyödyntävää refleksiivistä itseohjautuvuutta. Itseohjautuvuutta voi olla ilman itsen pääomaa, jolloin sen olemassaolo johtaa pääomien kehittymiseen. Pääomien arvot ja koostumus riippuvatkin uusliberalistisen järjestelmän tietovarannon reseptitiedosta ja relevanssirakenteesta, osamaailman sosio-historiallisista ja kulttuurillisista arvoista sekä niistä arvonasetteluista, jotka tämän osamaailman kantajakollektiivit ovat omaksuneet kokonaisideologiasta. Katson, että ”puhtaita” ideologisia arvoja ei voi olla, sillä kaikki osamaailmat ovat historiallisessa prosessissa muotoutuneita, aiemman inhimillisen toiminnan eriyttämiä tuotoksia.

Itsen pääoma käsittää vähintäänkin hankitun pääoman instituutioituneet todistukset, objektivoituneen pääoman, kuten taloudellisen olemassa olevan vaurauden ja erityisesti subjektiin ruumiillistuneen inhimillisen pääoman: tiedot ja opitut taidot, mutta myös kulttuurillisia elementtejä, kuten soveltuvan geeniperimän: rodun, ihonvärin, sukupuolen ja muut fyysiset ominaisuudet sekä tietyn arvomaailman ja sosiaalisten suhteiden verkostot. Näiden mukaan määritelty ”laskennallinen” arvo on sidottu tarkastelulähtökohtana olevan osamaailman kontekstiin ja yksilön asemaan juuri sen osamaailman hierarkiassa.

Itseohjautuvuuden käsitteen olen aineistossa esiintyneistä, pääomia kehittävien toimijoiden toimintatapaa kuvailevien lähikäsitteiden joukosta nostanu esille siksi, että siinä yhdistyy kaksi keskeistä ominaisuutta: *itse* - subjektin itsensä tekemä aloite, aktio ja *ohjautuminen* - subjektin itsen pääomiin ja niiden käyttöön liittyvän toimijuuden refleksiivinen tarkastelu. Käsitteiden joukosta erottautuu myös refleksiivisyys, mutta väitän, että tässä tapauksessa se tarkoittaa peilautumista osamaailman tietovarantoon ja yksilön tulkintaan omasta sijainnistaan, eli ideologialle alisteista refleksiivisyyttä, eikä varsinaista valtahegemonian tuottaman häkin ulkopuolelle ulottuvaa itsetietoisuutta (ks. esim. Bourdieu & Wacquant 1995). Itseohjautuvuuden käsitteeseen yhtyy *itsevastuullisuus* ja kriittinen käsite *itseriisto*: äärimmäisen, uhrautuvan itsekontrollin vaatimus.

Itsen pääomien kehittämisen yhteydessä voidaan kehittää myös itseohjautuvuuden tekniikoita, jolloin uudelleensosialisaatio ja uusliberalistiseen merkitysuniversumiin johdattelu määrittäytyy juuri itseohjautuvuuden periaatteen oppimiseksi. Katson, että itsen pääomien kehittämistä tarkastellessa on dikotomisoitava kaksi lähtökohtaa, ensinnäkin jatkuva toimintaan liittyvien tapojen ja tehokkuuden hiominen, jota voidaan kuvailla liiketoiminnan käsitteellä *kaizen*¹⁶¹. Tällöin kehittäminen kohdistuu juuri tehtävään, sen suorittamiseen ja luonteeseen itseensä, kun taas uusliberalistisen toimijan refleksiivisyys suuntaa tämän kehittämisen näkökulman toimijasubjektiin ja erityisesti tuottaa odotuksen, että itsen pääoman kehittyminen johtaa parempaan sijoittumiseen yhteiskuntajärjestyksen hierarkiassa, joten se ei kohdistu senhetkisessä tehtävässä tarvittavien taitojen kehittämiseen. Perustan tämän spontaanissa järjestyksessä jo lähtökohtana olevaan esioletukseen, että toimijoilla on paras mahdollinen omassa tehtävässään tarvitsemansa erikoistieto, joten väitän, että sen näkökulmassa ei ole keskeisintä kehittää *tehtävässä tapahtuvaa toimintaa*: toimijan toimintatapoja sekä toiminnan kautta tuotettavaa tuotetta kehittäen, vaan siihen erityisesti liittyvää *toimijuutta*, itseohjautuvan yksilön toimintavalmiuksia, pääomia ja erityisesti kykyä tulkita ja vertailla hintainformaatiota.

¹⁶¹ Liikkeenjohdollinen, jatkuvan inkrementaalisen kehittämisen toimintatapa (vrt. Imai 1986).

Toimijuuteen keskittymällä mahdollistuu myös vakioituneen tuotteen/työsuoritteen arvottaminen ja määrittelyminen. Standardisoidun objektin paremmuuden mittaamisessa toimija voi tulkita hintatietoa, joten voidaan asettaa hypoteesi, että kalliimpi suorite voidaan mieltää lähtökohtaisesti paremmaksi, koska sen tuottaminen on vaatinut korkeammalle arvostettua toimijuutta ja itsen pääomaa. Uusliberalismin kehäpäätelmässä korkea hinta legitimoisi siis tuotteen/suoritteen laadun, samalla mekanismilla kuin korkea itsen pääoma legitimoii korkean tehtävän suorittajan position, joka edelleen osoittaa, että toimija esittää itsen pääoman erinomaisuutta ja siten on oikeutettu kaikkiin saavutettuihin etuihin. Tätä ajatusrakennetta voidaan ulottaa laajemmin toimijatasolle: johtaja on aina johtaja, vaikka toiminta epäonnistuisi, sillä subjektilla säilyy tietty itsen pääomien varaan rakentunut laskennallinen arvo ja epäonnistumistilanteessa se voi jopa kasvaa, esimerkiksi sosiaalisten verkostojen kasvaessa ja sosiaalisen pääoman kehittyessä, kun taas toiminnan tulokset voivat tuottaa vain murto-osan johtajan subjektin arvon määräytymisestä.

Tavoite: Spontaania järjestystä ohjataan yhteisten sääntöjen, ei kohdistettujen käskyjen kautta. Yksilöt kilpailevat spontaanissa järjestyksessä omien ominaisuuksiensa avulla parhaiten soveltuvista tehtävistä, asettuen luonnollisesti syntyvään hierarkiaan.

Keskeistä yksilön ominaisuuksien muuttuessa arvotettaviksi on tuotettu kilpailuasetelma, joka rakentuu sekä itseohjautuvien yksilöiden toisiinsa yksilöihin ja omaan sijaintiin kohdistuvan reflektoinnin kautta, mutta myös arvottamisen kiihdyttävän rakenteellisen kilpailutilanteen tuottamana. Olemassaolon ketjussa on rajattu määrä korkealle arvotettuja tehtäviä, onkin osoitettava erinomaisuutta erityisesti muihin toimijoihin verrattuna näiden roolien saavuttamiseksi. Samalla kun kilpailutilanne kiihdyttää ketjussa ylöspäin kiipeämistä, voidaan asettaa hypoteesi, että se myös venyy, kun sen reseptitietoa määrittelevät, ylimmällä tasolla olevat toimijat voivat oman asemansa turvaamiseksi olemassa olevaa valta-asemaa hyödyntämällä asettaa vaatimukset yhä korkeammiksi, varmistaen, että universumin "salatieto" säilyy heidän hallussaan.¹⁶²

¹⁶² Osin tässä ajatusrakenteessa seurailen Pikettyn (2014) ja Piketty & Saezin (2014) teorisointia.

Toimijan identiteetti vertautuu tyypeihin, jotka ovat inhimillisen toiminnan tuottaman instituutioitumisen objektivoitumia. Näitä ohjaa kaksi mekanismia, ensinnäkin kuluttajuus, omistusoikeuteen liittyvä elementti, joka pohjautuu myös negatiivisen vapauden korostumiseen yhteiskunnan rajoitteiden purkaantuessa. Toisena on sopimuksellisuus, joka ammentaa laillisuusperiaatteesta, suojaamalla *kosmoksen* vapaudessa toimivien, itseohjautuvien yksiköiden välisten transaktioiden ja sen olemassaolon hierarkiaan sijoittumisen vapauden mahdollistumisen.¹⁶³

Kuluttajan identiteettiä kuvastaa erityisesti sopimusvapaus. Ja mikä kuvaisi todellisuutta rakentavaa vuorovaikutustilannetta paremmin kuin kahden sopimusta tavoittelevan kumppanin neuvottelema transaktio? Tämä yhteiskunnan järjestymisen keskiössä oleva toiminta on jo lähtökohtaisesti konstruktivistinen prosessi, jossa informaation luonteena on erityisesti tiedon objekti, eikä todellinen objekti. Kuluttajan onnistuminen valintojen tekemisessä keskittyy informaation tulkintakykyyn liittyviin taitoihin, kuten hintatiedon tulkintaan, eikä välttämättä toiminnan havainnointiin, joka voisi vaatia erikoistiedon arviointitaitoja ja siten olisi lähtökohtaisesti ideologian näkökulmasta tehottomampi prosessi. Tämän kuluttajuuden identiteettiin keskeisesti kuuluvan informaation tulkinnan on kohdistuttava myös muihin *kosmoksessa* tavaroituviin elementteihin, kuten ihmissuhteisiin. Kertakäyttötyöläisen identiteetti määrittelee kuluttajuuden kääntöpuolen, matalammalle arvotetun, mutta samaa säännöstöä ja samankaltaista tarinaa seurailevan roolimallin. Sopimuskumppanuus muuntuu alistuneisuudeksi ja toimintavapaus jatkuvaksi oman arvon refleksiiviseksi tarkkailuksi ja oman olemassaolon oikeutuksen etsimiseksi.

Tämän tutkimuksen laajuudessa ei ideologian pääomien arvottamisen kehyksiin ole juurikaan kyetty etsimään vastauksia. Lähtökohtaisesti voi olettaa, että talousosaaminen sisältää universaalisti korkealle arvotettavia taitoja. Tästä voi kuitenkin esittää lähinnä hypoteesejä, jotka arvoittaisivat korkealle länsimaisen kulttuurin “raja-aitoja” ylittämään pyrkivät tehtävät, kuten tieto- ja viestintäteknologian, globaalin (raha)markkinatalouden sekä esimerkiksi avaruuteen ja lääketieteeseen liittyvän kehitystyön. Näilläkin on kuitenkin

¹⁶³ Voidaan esittää kritiikkinä, että uusliberalistinen valtavirtainen, utilitarismin henkinen järjestelmä rajoittaa myös kansalaisuuteen kelpaavien määrää, sen siirtyessä universaalista ihmisarvosta kohti subjektien arvottamisen varaan rakennettua arvojärjestelmää.

omat sisäiset hierarkiansa. Kulttuurillista vaikutusta voi kuitenkin tarkastella esimerkiksi suomalaisessa kehyksessä: vaikka suomalaisessa osamaailmassa metsäteollisuus voi olla kärkikastissa, on sen arvo taatusti erilainen esimerkiksi eteläisen Euroopan maissa. Tämä mielestäni kuvastaa hyvin sitä ongelmaa, joka voidaan asettaa, jos uusliberalisaation arvojärjestelmistä pyrittäisiin tuottamaan yksi, kaiken kattava malli. Tässä mielessä Harvey'n (2008) väite, että kulttuurillisiin kehyksiin asetettuina ongelmista tulee ratkaisemattomia, voidaan katsoa ainakin osittain validiksi. Katson kuitenkin, että tämä uniikki osamaailma tuottaa ne uusliberalisaation kulttuurilliset säännöt, joita itseohjautuva itsen yrittäjä ideologian universaalien roolimallien johdattamana seuraa ja noudattaa.

5.3. Yhteiskunta uusliberalistisen toimijan tuottamana

Tässä alaluvussa tarkastelen uusliberalistisen toimijan ulkoistamaa instituutiojärjestelmää, sekä myös tarkemmin, että miten järjestelmä näyttäytyy sitä sisäistävälle toimijalle.

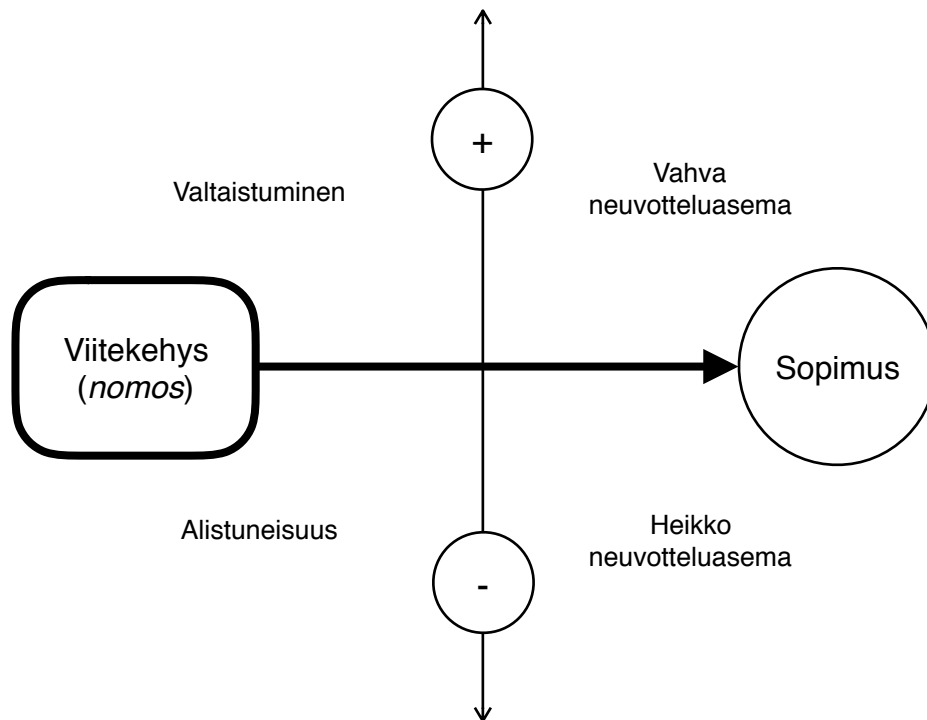
Tavoite: Uusliberalismin yhteiskuntarakenteen ihannetyyppinä on itsesyntyisesti ohjautuva spontaani järjestys. Spontaaniin yhteiskuntaan pyrkiminen edellyttää esteetöntä tiedonkulkua ja toimijoiden turvattua neuvotteluasemaa kahdenkeskeisiä sopimuksia laadittaessa. Toimijat on sopimuksilla sidottu yksityisten yksikköjen itseä ja toisia hyödyntäviksi verkostoiksi.

Uusliberaalin itsen yrittäjän tuottama yhteiskunta näyttäytyy ensinnäkin pääomien varaan rakentuneessa kilpailussa tuotetun hierarkian rakenteellisena objektivoitumana. Tämä tuottaa jatkumon osamaailman kantajakollektiivista aina järjestelmän ulkopuoliseen asti, toimijoiden asettuen tälle janalle itsen pääomiensa määräämässä järjestyksessä. Tähän liittyvää päättelyketjua kuvaa *kehämäisyys*, joka on erityisesti ideologialle tässä tutkimuksessa määritelty ominaisuus: korkea itsen pääoma määrää korkean aseman yhteiskuntajärjestyksessä, kun taas yhteiskuntajärjestys määrää kenellä on valta tuottaa niitä ohjeita ja sääntöjä, joilla itsen pääomien arvot sen tietovarannossa määräytyvät.

Tämä kehäpäättelmä on keskiössä uusliberalisaation prosessin legitimaatiossa: se objektivoituu instituutioiksi, kuten Mont Pèlerin -yhdistykseksi tai ottaa haltuunsa

olemassa olevia järjestelmiä, kuten Kansainvälisen valuuttarahaston. Nämä koneistot tuottavat (pseudo)rationaalisen ja laillisen legitimaation, joka arvottaa merkittävää itsen pääomaa kantavat toimijat korkeaan asemaan ja toisaalta tuottaa oikeutuksen näiden asettamille päätöksille ja esityksille. Erityistä itsen pääoman ylemmyyttä osoittavat voivat nousta tietyn osamaailman integraation symboleiksi, joiden esimerkillisyyden ihannoiti tuottaa karismaattisen palon, siten oikeuttaen heidän tuottamansa säännöt ja toimintaohjeet.

Uusliberalistisen yhteiskunnan rakenteellisia mekanismeja olen kuvannut seuraavassa kahdessa kuviossa. Nämä eivät ole kuitenkaan absoluuttisia, ehdottomia, kaiken kattavia malleja, vaan ainoastaan kuvastavat “kaappaamiani” ajatusrakenteita joistakin subjektin ajatteluun vaikuttavista elementeistä.

KUVIO 1: Itsen pääoman mekanismit

Yllä olevan kuvion nelikentässä olen mallintanut ajatusrakennetta uusliberalistisen subjektin itsen pääoman arvon vaikutuksista sen toimiessa yhteiskunnan määrittelemällä kentällä. Keskeisenä on sopimuksen lähtöasetelma, sekä siihen liittyvät yleiset säännöt, joiden lähtökohdat määrittäytyvät eri toimijoiden konvergenssin ja historiallisen prosessin määrittelemässä kehyksessä, joita säädellään kaikille yhteisten lakien, *nomoi*en, avulla.

Pystyakseli kuvaa toimijan erittelemättömien pääomien arvoa ja niiden vaikutuksen voi jakaa tätä akselia jakoviivana käyttäen kahteen eri elementtiin: toimijan suhdetta kohti uusliberaalia yhteiskuntajärjestystä ja sen “viitekehystä”, sekä toimijan suhdetta kohti sopimuskumppania ja tarjotun sopimuksen arvoa, peilaten sitä kuitenkin viitekehysten määräämiin arvoasetteluihin. Nämä voi eritellä kahteen itseohjautuvuuden ulottuvuuteen: refleksiivisen toimijan suhteeseen yhteiskuntaan ja sen valtaistuminen-alistuminen - akseliin ja refleksiivisen toimijan suhteeseen muihin sopimuskumppaneihin ja sen luomaan neuvotteluaseman vahvuus-heikkous -akseliin. Sekä yksityisen alueen että uusliberaalin ideaalin mukaisesti markkinamaisilla toimintatavoilla järjestyneiden julkisten alueen instituutioiden toiminnassa on sama sopimuksellisuuden keskeinen periaate. Siihen vaikuttaa neuvottelun alla olevan sopimuksen viitekehysten ohjaama lähtötaso, oli se sitten työttömäksi jääneen arvottaminen työnhakusopimuksen laatimisneuvottelussa tai kahden yksityistoimijan välisen työsopimuksen neuvottelutilanne.

Ensimmäisessä tapauksessa korkea itsen pääoma kuvastaa valtaistunutta toimijaa, joka voi käyttää yhteiskunnan ja valtion tarjoamia mahdollisuuksia resursseina, refleksiivisyyden antaessa hyvän mahdollisuuden tunnistaa oma sijainti tämän kehyksen tietovarannossa sekä taitoja käyttää sitä omaa etua tavoitellessa ja itsen pääomaa kehittäessä. Valtio näyttäytyy refleksiiviselle toimijalle kumppanina, tai vähintäänkin pääomien kehittämisen työkaluna ja resurssina. Sen ajattelemisen valtaistavana tai mahdollistavana valtiona voidaan osin kyseenalaistaa, tarkempi termi tälle olisi *partnerivaltio*. Toisaalta kilpailuun kykenemättömälle se on auktoritaarinen, holhoava valtiokoneisto, joka näyttäytyy arkitodellisuudessa alistavana *pakkokeinovaltiona*. Matala itsen pääoman taso korreloituu refleksiivisen itseohjautumisen vähäisyytenä ja alistaisuutena, jolloin toimija joutuu joko hyväksymään tarjotun sopimuksen annettuna, tai, verraten Bergerin ja Luckmannin (1995) teoriaan sosiaalisen tietovarannosta ja sen sisältämästä itsetietoisuuden kipinästä sekä oman sijainnin tietämyksestä, ohjautuisi toimija uusliberalistisen talousteorioiden päämäärien mukaisesti, matalaa itsen pääomaa omaavana subjektina lähtökohtaisesti madaltaen omia neuvotteluvaatimuksiaan ja valiten potentiaalisesti matalampiarvioisen sopimuksen. Bergerin ja Luckmannin (1995) teorian sanoin “köyhä tietää olevansa köyhä”, mutta itseohjautuvuuden puuttuessa ei näe mahdollisuutta, kuinka järjestelmän raameissa

tilanteeseen voisi saada aikaan muutosta. Sama neuvottelutilanne korreloituu toisen puolen akselille, sillä tarkennuksella, että myös neuvottelukumppanilla on oma pääomansa taso, joka näyttäytyy neuvottelutilanteen valtasuhteissa.

Tavoite: *Valtio on negatiivista vapautta aktiivisesti edistävä, laillisuusperiaatteen kehyksessä toimiva minimioikeusvaltio. Kosmos, luonnon lakien mukaan järjestävä rajoittamaton yhteiskunta on uusliberalismin yksityisen alueen utopia, kun taxis't, käskyillä määrätyt, vapautta rajoittavat mekanismit on rajattu minimivaltioon ja sen toiminnan organisaatioihin.*

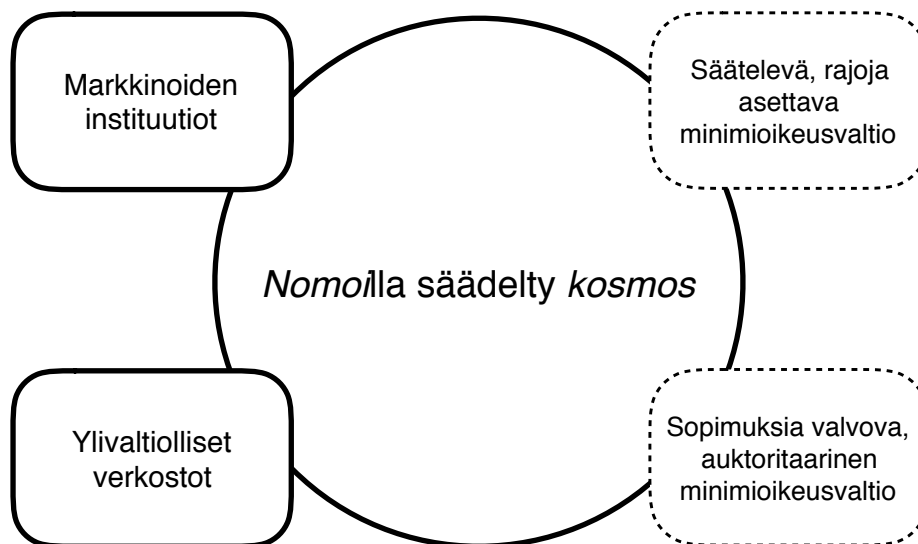
Uusliberalisaation tuottamista voi ajatella vaikka jalkapallon pelikentän metaforan kautta. Samaa termiä hyödyntää myös mm. Hayek (esim. 1979, 54). Uusliberalistisen valtiokoneiston ja sen ylivaltiollisten kiinnikkeiden tavoitteena on asettaa kentän rajat ja minimioikeusvaltion tehtävänä on valvoa niiden sisällä pysymistä. Toimintaa kentällä voi kuitenkin säädellä sekä rajojen muotoon vaikuttamalla, joka säätelee mm. mahdollisten pelaajien määrää¹⁶⁴, mutta myös asettamalla kaikille yhteiset säännöt, *nomoit*, joiden kautta voidaan suoraan vaikuttaa "vapaudessa" toimivien kilpailijoiden paremmuusjärjestykseen. Tähän vertautuu myös Foucault'n (2010a) argumentaatio viitekehyksen kuuluvista organisoinnin ja regulaation mekanismeista. *Nomoi*en subjekteihin vaikuttava sääteley tapahtuu lähtökohtaisesti arvottamalla positiivisesti halutut ominaisuudet ja negatiivisesti ei-halutut ominaisuudet¹⁶⁵.

Vaikka toiminnan viitekehys voi rajautua markkinoilla niitä sääteleväksi rationaaliseksi viitekehyykseksi, ulottaessa tämän rakenteen koko yhteiskuntaa ohjaavaksi mekanismiksi, vertautuu se sosiaalisen tietovarantoon ja *nomoit* tämän käyttäytymissäntöihin. Sääteleytavan vahvuutena onkin silloin, että se *kohdistuu suoraan yhteiskuntajärjestyksen ja*

¹⁶⁴ Tai päätöksentekoon kohdistuvana mekanismina rajaa mahdollisia valintoja.

¹⁶⁵ Vrt. esim. Bourdieu (1999, 21). Säätelemällä tarjottujen tehtävien palkkatasoa ja täten arvottamalla esimerkiksi taloustieteen tai tekniikan koulutus korkeammalle kuin sosiaalityön tai opettajien koulutuksen. Tällöin keskiöön voi nousta markkinoiden tai ylikansallisten, karismaattisten toimijoiden tuottama esimerkki ja rationaalinen oikeutus, jotka auttavat ylläpitämään ja legitimoimaan näiden ominaisuuksien arvottamista. Toisaalta sosiaalis-historiallinen lähtöasetelma tuottaa niille tietyn lähtötilan, johon vaikuttaa myös kulttuurillinen asetelma: esimerkiksi aiemmin kuvailemani asetelma, jossa Suomessa metsäteknologian koulutus voi olla lähtökohtaisesti huomattavasti korkeammalle arvotettua kuin eteläisessä Euroopassa.

tietovaraston olomuotoon, vaikuttaen sen pohjalla olevaan yhtenäiseen, markkinamaisen kilpailun varaan rakentuneeseen toimintasäännöstöön, jota tuottavaksi ja ylläpitäväksi mekanismiksi uusliberaali viitekehys sen yhteiskuntajärjestyksessä pelkistyy. Toimijan ei tarvitse muuttaa toimintatapaansa yksityisen alueen, *kosmoksen* relevanssien välisissä siirtymissä, jolloin säännöstö tuottaa arkipäiväisen, luonnollistuvan tavan toimia sitä tulkitseville ja noudattaville subjekteille. Toimijat asettuvat tiedostamattakin uusintamaan järjestelmän tuottamaa hegemonista järjestystä, ilman erityisiä, toimijaa suoraan ohjaavia käskyjä. Vastavuoroisesti valtioinstituution tätä tapaa seuraavien kumppanuussuhteiden ulkopuoliset toimintatavat eriytyvät arjen perustodellisuudesta, jolloin mm. sen auktoritaarisen koneiston on jatkuvasti muistutettava omasta olemassaolostaan (vrt. Wacquant 2009, 7).

KUVIO 2: Yksityinen alue ja julkisen vallan alue

Tavoitetilaan pyrkivään poliittiseen prosessiin vaikuttaa myös kansallisvaltion piirissä olevien toimijoiden suhteet ylikansallisiin verkostoihin ja markkinoiden instituutioihin. Tosin, kuten Wacquant (2009) argumentoi, näyttäytyy uusliberalismin poliittinen ohjaus usein enemmän monien, verkostoituneiden toimijoiden konvergenssina, kuin yksittäisten poliittisten toimijoiden tiedostettuna toimintana, vaikka se siitä onkin voinut saada alkusysäyksensä. Osin tähän vedoten väitän, että vaikka uusliberalisaation aalto on voinut

syntyä konservatiivisten poliitikkojen omaksuessaan sen omia päämääriä tavoitellessaan 80-luvun alkupuolella, on sen integraation vahvuus juuri toiminnastaan tiedostamattoman toimijaverkoston ja universumia uusintavien, ideologian omaksuneiden tai sille alisteisten subjektien ylläpitämässä todellisuuden määritelmässä. Valtion ulkopuolisten toimijoiden vaikuttamisen keinot liittyvät yleensä toimintatapojen arvottamiseen. Tämä hyödyntää usein hegemonista symbolista kieltä, joka tuo mukanaan olemassa olevan merkityksen, jota eri toimijat voivat hyödyntää, muokatessaan ideologiaa omiin tarkoituksiinsa. Tämän merkityksellisyys korostuu valmiiksi uusliberalistisen järjestelmän kontekstissa: kilpailukyvyyn positiivisen konnotaation materialisoituminen edellyttää todellisuudessa jo olemassa olevaa kilpailuasetelmaa¹⁶⁶.

Pelikentän metaforaa voi käyttää myös erotteluna klassisen liberalismiin ja uusliberalismin välillä: klassisen liberalismiin vapaudessa pelaajat päättävät sääntönsä itse keskinäisissä neuvotteluissa, pelin edetessä ilman varsinaista kenttää näiden sopimusten johdattavana, kun taas uusliberalismi asettaa tietyt rajat, joiden sisällä on pelaajien vapaus sopia keskinäisistä säännöistään. Pelikentän sisällä sääntöjä valvova tuomari, joka on keskeinen elementti erityisesti ankkuroituneessa sosiaaliliberalismissa, on poissa. Tällöin toimintaan puuttuminen on mahdollista vain pelaajan rikkoessa sovittuja rajoja, tai jos pelaajat rikkovat kentällä pelaajien kesken luotuja sopimuksia, jolloin rikottu osapuoli voi viheltää pelin poikki ja kutsua tuomarin. Rikkoneet osapuolet siirtyvät silloin kentän *kosmoksen* vapaudesta sitä valvovan auktoritaarisen koneiston, usein *taxis*'n periaatteilla toimivan mekanismin vaikutuksen piiriin.¹⁶⁷ Pelikentän sääntely tapahtuu erityisesti kansallisvaltion rajoissa, joskin nämä ylittävissä tapauksissa, kuten kansainvälisissä kauppasopimuksissa se voi luovuttaa valtaansa edelleen, jolloin rajojen valvonta ja toimintakentän sääntely siirtyy samankaltaisena ylikansallisille toimijoille ja kansallisvaltio pelkistyy pelaajaksi tälle asetetulle kentälle. Monet kirjoittajat argumentoivat ylimpien kantajakollektiivien verkostomaisten eliittien sijaitsevan jo lähtökohtaisesti tällä ylikansallisella tasolla, erossa valtioinstituutioiden tuottamista rajoitteista, jolloin myös kansainväliset kauppasopimukset

¹⁶⁶ Vrt. Berger & Luckmann (1995, 107–110).

¹⁶⁷ Pelikentän ollessa koko uusliberalistisen yhteiskunnan *kosmos* ja sopimuksen ollessa sen tuottama "yhteiskuntasopimus", johtaisi rajojen rikkomisen siis yhteiskunnasta ulos sulkemiseen, mitätöintiin tai uudelleenensosiaalisaation kautta kentälle pääsyyn pyrkimiseksi auktoritaarisen koneiston ohjaamana.

toimivat tämän ryhmän valta-aseman uusintajina. Tässä näkökulmassa kansallisvaltiot ovatkin vain yksi pelinappula muiden toimijoiden, kuten yksityisten yritysten lomassa.

5.4. Todellisuutta rakentavan uusliberalisaation määritelmä

Tässä tutkimuksessa tarkastellun käsitejärjestelmän hierarkian ylimmäksi käsitteeksi katsotaan *liberalismi*, joka kattaa kaikki liberaalin vapauden ihanteen sisältävät käsitteet. Tämän alakäsitteinä tässä tutkimuksessa on eritelty vieruskäsitteet *klassinen liberalismi* ja *uusliberalismi*. Vaikka näillä on selviä yhtenäisyyksiä, ei niillä ole tässä tutkimuksessa tarkastellun kirjallisuuden mukaisesti suoraa jatkumoa. Uusliberalismin tulkitseen sateenkaarikäsitteeksi, joka sisältää joukon alakäsitteitä, jotka voi jaotella mm. eettisen suuntauksen¹⁶⁸ tai koulukuntajaottelun¹⁶⁹ kautta. Nämä voivat jakautua yhä edelleen käsitehierarkiassa alemman tason alakäsitteiksi¹⁷⁰.

Uusliberalismin ja klassisen liberalismin yhtenäisiä ominaisuuksia ovat ajatukset sopimusvapaudesta, ruumiillisesta koskemattomuudesta ja omistusoikeudesta. Eroina on uusliberalismin ajatus säätelevästä, kilpailua edistävästä minimioikeusvaltiosta. Tämä on ominaisuus, joka oikeuttaa juuri “uus”-etuliitteen lisäämisen, mutta mikä sitoo myös sen myöhemmin haaroittuneita variaatioita yhteen. Ideaali valtioinstituutio on jakautunut lähtökohtaisesti kahteen mekanismiin: edustavaan ja lakeja asettavaan osaan, sekä laillisuutta valvovaan, auktoritaariseen osaan. Valtio toimii “rajanvartijana”, irrallaan yksityisen alueen vapaudesta.

Tämä tuottikin ehkä suurimman eron esiyymmärrykseeni, sillä ymmärsin uusliberalismin olevan juuri yksityisen alueen “markkinoiden” mekanismi, joka pyrki lähtökohtaisesti valtioinstituution alasajoon. Tarkastellun tutkimuskirjallisuuden todellisuudessa sen keskeinen olomuoto löytyy kuitenkin näiden kahden välisistä suhteista. Moni

¹⁶⁸ Kuten luonnonoikeudellinen, julkisen valinnan tai utilitaristinen liberalisti; velvollisuuseettinen, deontologinen ja seurauseettinen, konsekventialistinen jako. (Ks. Davies 2014; Thorsen 2012; Oppermann 23.5.2011; Lagerspetz 2009.)

¹⁶⁹ Kuten Chicagon koulukunta, uusitavaltaalainen koulukunta, Freiburgin koulukunta, Arizonan koulukunta jne. (Ks. Davies 2014; Thorsen 2012; Zwolinski 3.3.2011; Lagerspetz 2009.)

¹⁷⁰ Esim. libertarismi: anarkokapitalismi ja minarkismi (vrt. D. Friedman 1989).

uusliberalismin kriitikko keskittyy juuri “markkinoihin”, jättäen huomioimatta niitä säätelevän ja ylläpitävän julkisen vallan. Tähän voi ulottaa myös K. Polanyin (2009) argumentin liberalismiin vaatimasta laajasta, “luonnottomasta suunnitelmallisuudesta”. Valtion olomuoto on kuitenkin distinkti: se ei saa puuttua toimintavapauden alueelle, mutta tältä alueelta irronneisiin tai irroitettuihin se voi ulottaa murskaavaakin auktoritaarista valtaa. Tässä erottuu juuri kahden eri variaation, amerikkalaisen liberalismiin tai libertarismiin, sekä ordo-liberalismin teorian. Ordo-liberalismin vaikutus markkinavapauden ulkopuolelle joutuneisiin on lähtökohtaisesti suojata markkinoiden haittavaikutuksilta, tai vähintäänkin ohjata siitä irroitettua uudelleensosiaalisaation kautta takaisin markkinoiden jäseneksi. Amerikkalainen, libertarismihenkinen variaatio taas on jyrkempi, sen vastauksena on mitätöinti ja rangaistusvaltion koneiston avulla varastointi, jolloin yksilön on osoitettava erityistä kyvykkyyttä takaisin “vapauteen” pääsemiseksi.

Jyrkimmissä libertaristisissa variaatioissa valtion olomuoto voi olla hyvinkin pieni, mutta sillä on aina tämä laillisuutta ja sopimuksellisuutta ylläpitävä tehtävä. Ääritapauksissa, kuten anarko-kapitalismissa, sekin voi olla siirrettynä yksityisen alueen vallan piiriin, mutta tehtävän olemassaolo sinänsä ei katoa. Näihin nojaten katson Wacquantin (2009, vrt. 1999) kentaurivaltion mallin validiksi ja hyvin uusliberalismin sovellettavissa olevaksi, kuitenkin sillä erotuksella, että sen “ruumiin” vaikutukset esimerkiksi Euroopassa eivät ole niin jyrkkiä kuin konservatiivisemmassa Yhdysvalloissa. Katson myös, että hegemonisena tapana välittyy juuri tämä valtion ja “markkinoiden” suhteiden toimintaperiaate, ei suoranaisesti sen soveltamistapa yhdysvaltalaisen tradition mukaisesti.

Tutkimuskirjallisuudessa esiintyneessä uusliberalismissa esiintyi joukko ideologialle määriteltyjä elementtejä: se näyttäytyi tietyn, tässä tapauksessa usein ylikansallisen toimijaverkostona esiintyvän ryhmän näkymänä todellisuuteen. Se tuottaa ajatusrakenteita, jotka edellyttävät niille alistumista, bourdieulaisittain kuvailtuna uusliberalismin “olemassaolon ketjuun” osallistumista. Sen legitimaatiossa korostuu suljettu kehä: se oikeutetaan konstruoidun kielen, itsetuottoisten mekanismien ja tuottavan vallan avulla. Se on jakautunut osamaailmihin valtaideologioiksi, sallien levittäytymisen sille suotuisien ryhmien keskuuteen ja muokkaamisen näiden osamaailmojen ideologian kantajien

mukaisesti. Näihin vedoten uusliberalismin voi käsitteenä määritellä kuvailevan juuri *ideologiaa*, eikä pelkästään *teoriaa*.

Todellisuutta sosiaalisesti rakentava uusliberalisaatio

Seuraavaksi esittelen todellisuutta rakentavan uusliberalisaation määritelmän, jonka avulla pyrin vastaamaan tutkimuskysymykseen: *miten uusliberalisaatio tuottaa sosiaalisesti todellisuutta?* Määritelmä pohjautuu ensinnäkin kolmannessa luvussa esiteltyyn uusliberalismin määritelmään. Toiseksi se nojaa neljännessä luvussa tuotettuun ymmärrykseen uusliberalisaation reseptitiedosta, roolijärjestelmästä ja legitimaation ylläpidosta. Näihin uusliberalisaatioon ominaisuuksiin liittyviä johtopäätöksiä on esitelty tarkemmin luvuissa 4.1.3., 4.2.5. ja 4.3.4. Kolmanneksi se muodostuu myös yhteenvetona kahdesta aiemmasta luvusta aiemmin tässä luvussa tuotetusta tarkentavasta pohdinnasta.

Ensinnäkin uusliberalisaation todellisuuden sosiaalisen todellisuuden rakentumista voi kuvata tämän tutkimuksen tuloksena prosessiksi, joka *uusintaa ideologiaa lähtökohtaisesti subjektien tasolla*. Sen perusmuotona on toiminnan yksikkö, itsen yrittäjä, tai siihen vertautuva yksityisillä sopimuksilla rakennettu verkostomainen toimijoiden kokonaisuus. Paitsi että tällä toiminnan yksiköllä on tietyt ominaisuudet ja arvot, pääomat, on sillä velvoite toimia uusliberalistisen osamaailman sosiaalisen tietovarannon kehystä seurailevana entiteettinä. Tätä voi verrata Foucault'n (esim. 2010b; 2000; 1998) "*minä-tekniikoihin*", joissa subjektit tuottavat itsestään, suostuvaisista "ruumiista" ja tyhjiä säiliöistä ideologian arvojen mukaisesti rakennettuja "eksperttejä". Tässä toimijan lähtökohtana on etsiä polku, jota edeten uusliberalismin kutsuun vastanneet subjektit voivat parhaiten luovia toimintavapaudessa, rakentaen itsestään mahdollisimman täydellisiä, kilpailussa menestyviä toimijoita. Toimintatapa on välttämättömyys, pakottava voima, sillä ideologian tavoitteena on lisätä yhteiskunnasta irtautumisen kustannuksia, siten rajata yksilöiden valinnanmahdollisuuksia. Polkua seuratessaan suostuvaiset subjektit uusintavat omalla toiminnallaan ideologian instituutiojärjestelmiä, lisäten niihin oman subjektiviteettinsä ulkoistaman merkityksen. Mitä korkeammalle arvostettu tämä toimija on, sen suurempi vaikutus hänellä on näiden objektivoituneiden instituutioiden sääntöjen ja

toimintaohjeiden määrittelyssä, siten ulkoistaen niihin kumulatiivisesti jo valmiiksi ideologian keskeisten sääntöjen ja toimintatapojen mukaan rakentunutta minuuttaan.

Uusliberalistisen järjestelmän ytimessä on pyrkimys huolehtia, että tämä toimintakenttä, joka ohjaa subjektit kilpailuasetelmaan ja pakottaa itsen kehittämiseen on “luonnollisesti” järjestyvä: mahdollisimman vapaa ulkopuolisesta ohjauksesta ja yksilöityihin subjekteihin liittyvistä toimista sekä “vapauden” rajoitteista, kuten sosiaaliturvasta. Eri ominaisuuksilla varustetut toimijat asettuvat toimintakentällä hierarkiaan, jonka muodostumiseen vaikuttavat eri ominaisuuksien eriytyvät arvot. Tämä onkin keskeinen mekanismi, jonka avulla uusliberalisaation koneistot voivat säädellä toimijajoukon kokonaisuutta. Hierarkia tuottaa tiettyjä veto- ja työntötekijöitä, kuten haaveen sen yläpäässä odottavasta paremmasta elämästä ja toisaalta ylöspäin työntävän taloudellisen kauhun ja epä tietoisuuden tuoman pelon. Tämä utilitarismin henkinen järjestelmä auttaa muistuttamalla tästä kauhusta, erityisesti irrottamalla sen ulkopuolisiksi määritellyt epäonnistumisen pelon objektivoituneiksi symboleiksi, varoittaviksi esimerkeiksi, joiden itsensä pohjimmainen ihmisarvokin joutuu epäilyksen kohteeksi.

Itsenäisesti asettuva hierarkinen järjestelmä auttaa eriyttämään julkisen vallan alueen ja yksityisen vallan alueen toimijan arkitodellisuudesta. Yhteisen toimintatavan tuottaminen kaiken toiminnan pohjaksi tarkoittaa myös yhtenevää relevanssirakennetta *kosmoksen* toimintavapauden juurilla. Toimintatyypit, roolien suorittamisen minuudet, eivät ole työtehtäviin sidottuja, vaan ne on liitetty toimijan subjettiin hänen luoviessaan eri työsopimusten välillä. Siitä tulee luonnollinen, vähäistä suoritusenergiaa vaativa toimintatapa, jolloin se ei edellytä merkittäviä relevanssisiirtymiä eri tehtävien välillä. Vieraat, erilaisilla relevanssirakenteilla toimivat osamaailmat sijaitsevatkin lähinnä *taxis*'n periaattella järjestyvissä julkisen alueen organisaatioissa, mikä auttaa vieraannuttamaan nämä edelleen markkinaistuvan subjektin arkitodellisuudesta. Valtion onkin jatkuvasti muistutettava omasta olemassaolostaan sen vaikutuspiiriin kuuluvien, erityisesti hierarkian alaportilla sijaitsevien tai siitä jo irronneiden keskuudessa.

Symbolinen kieli esiintyy uusliberalisaation prosessissa merkittävänä todellisuutta rakentavana elementtinä. Se pohjautuu talousrationalismiin, joka ekonomistisessa yhteiskunnassa näyttäytyy arkielämän kielenä. Subjektin tasolla tämä välittyy erityisesti positiivisesti ja negatiivisesti arvoitettuina käsittepareina. Luonnollistunut uusliberalistinen diskurssi kuvastaa erityisesti sitä, kuinka ideologian universumin ylläpidosta on tullut tiedostamatonta toimintaa, toisaalta myös sitä, kuinka kattava sen integraatio on. Sen ideologiaa uusintava puhetapa on talouskeskustelun välttämättömyys, jota jatkuva vuorovaikutus eri toimijoiden välillä auttaa ylläpitämään, oli se sitten median kautta välittyvää talouskeskustelun “asiantuntijoiden” väittelyä, tai arkipäiväistä, subjektien välistä, todellisuutta ylläpitävää keskustelua.

Katson uusliberalisaation todellisuutta sosiaalisesti rakentavassa prosessissa olevan keskeistä juuri näiden kolmen elementin: 1) subjektiviteetin rakentumisen kilpailuun valmistautuvana, refleksiiviseen itseohjautuvuuteen kykeneväisenä minuutena, 2) yksityisen vallan alueen ja julkisen vallan alueen eriytymisen, joka tuottaa yksityiselle alueelle yhtenäisen, luonnollistuvan käyttäytymistavan ja etäännyttää julkisen vallan, valtioinstituution sekä niiden toimijat ja toimintatavat arkielämän perustodellisuuden tietoisuudesta ja 3) universumin jatkuva ylläpito talousrationaalisella, symbolisella kielellä, joka uusintaa ja ylläpitää ideologiaa jokapäiväisessä toimijoiden välisessä keskustelussa.

6. LOPUKSI

Tässä loppuluvussa kuvailen lyhyesti tehtyä tutkimusta ja pohdin omaa esiymmärrystäni ja positiotani tutkimukseen suhteutettuna. Esittelen lyhyen yhteenvedon keskeisistä johtopäätöksistä, sekä joitakin jatkotutkimusaiheita.

6.1. Tämän tutkimuksen tarina

Tämän tutkimuksen prosessia kuvastaa tarkimmin ehkä kiire. Tiukasti rajattu aikataulu, yhdistettynä laajaan käsitteeseen teki työnteosta usein varsin hektistä. Toisaalta kiire tuotti myös oman hyötynsä, sillä käsitteen ymmärryksen etenemistä saattoi havainnoida lähes päivittäin. Siltä osin sen hermeneuttinen prosessi varmasti saavutti tavoitteensa. Välillä kuitenkin tuntui, että haukattu leipäpala oli liian suuri nielaistavaksi, tai vähintäänkin sen päälle levitetty voikerros jäi liian ohueksi. Toisaalta käsitteen valinta tutkimuskohteeksi oli tietoisesti otettu riski. Prosessi helpottui, kun hautasin ajatuksen työn kaikenkattavuudesta ja täydellisyydestä taka-alalle, erityisesti sosiaalisen konstruktionismin näkökulman tiukentaessa tutkimuksen rajausta. Kiire aiheutti myös, ettei tutkimusprosessin kuluessa jäänyt mahdollisuutta pitää pidempää taukoa, jolloin olisi voinut ottaa etäisyyttä työhön. Tästä syystä katson Bourdieun (ks. Bourdieu & Wacquant 1995) varoituksen tämänkin tutkimuksen osalta validiksi siitä, että sosiologin tutkimat rakenteet alkavat näyttämään kaikenkattavilta malleilta, kadottaen yhteyden tosielämän arjen monimuotoisuuteen. Tosin varsin kattavilta ne näyttäytyvät myös siinä tutkimuskirjallisuudessa, jonka varaan tämän työn argumentaatio rakentui, myös Bourdieun itsensä ilmaisemana.

Suhde tutkimuskirjallisuuteen ja eri teoreetikoihin oli jatkuvaa ihastusta ja vihastusta. Sen voi katsoa ehkä parhaiten kuvaavan oman subjektiviteettini vaikutusta tähän työhön, jolloin sen tunnustamisen voi katsoa keskeiseksi. Varsinkin Bourdieun argumentaatio tuotti vahvan vastakaiun, välillä huomasin katsovani yömyöhään rakeisia, savunkatkuisia *Youtube*-videoita hänen nauhoitetuista keskusteluista ja luennoistaan. Olen myös omannut häneltä paljon käsitteistöä, sekä jopa etsinyt tapaa tehdä tutkimusta. Tämä tutkimus oli ensimmäinen laajempi tutustuminen hänen töihinsä, mutta se tuskin jää viimeiseksi. Oma

suhteeni Foucault'iin on jo jokseenkin vakiintunut, joskin olen aiemmin keskittynyt arkeologisen kauden teksteihin. Myöhempien aikojen töiden kylmä, antihumanistinen nihilismi tuntui osin luontaantyöntävältä, vaikka en löytänyt argumentaatiosta tämän ja siihen liittyvän plutaristisen lähestymistavan ulkopuolelta omaan rajattuun ymmärrykseeni pohjautuen juurikaan lähestymiskulmaa kritisointiin. Harvey'n tapa lähestyä ilmiötä oli argumentaationa sinänsä mielenkiintoinen, mutta sen ja useiden muiden, samaa hegemonia-asettelua hyödyntävien kirjoitusten tulkintatapa kylläännytti hyvin nopeasti hegemonian käsitteeseen. Näkökulman tiukka seuraaminen näytti usein tuottavan myös keinotekoisilta näyttäviä tulkintarajoitteita. Uusliberalististen teoreetikkojen, kuten Hayekin argumentaatio taas vaikutti selvästi vieraammalta, vaikka varsinkin hänen käsitteistönsä, erityisesti varhaiset tiedonsosiologiset tekstit ja käsiteparit *kosmos-nomos* ja *taxis-thesis* avasivat ymmärrystä huomattavasti. Katson tämän etäisyyden ja vierauden tunteen kuvastavan juuri oman subjektiviteettini tulkintakehystä. Vaikka pyrkimyksenä ei lähtökohtaisesti ollut tehdä kriittistä työtä, tietynlainen kriittisyys tutkimusraportista kuitenkin huokuu lävitse.

On vaikea rajatun lukeneisuuden varassa arvioida, kuinka paljon varsinaista uutta tietoa tämä tutkimus tuotti. Prosessin aikana moni "tulkitsemani" asia löytyi heti seuraavasta lukemastani tekstistä, monesti lähes samoilla sanoilla esitettynä. Tämä antoi kuitenkin uskoa siitä, että olen ainakin tiettyjen ajatusrakenteiden osalta oikeilla jäljillä, mutta myös kuvasi ilmiön ymmärryksen tietynlaista reifikaatiota. Toisaalta ainakin henkilökohtaisena ymmärryksen lisääjänä, sekä käsitteiden ja niiden käytön selventäjänä sen voi katsoa onnistuneen, joten ainakin niiltä osin sen voi katsoa saavuttaneen tavoitteensa. Kiinnostavimmat mietinnät keskittyivät ehkä ideologian tavoitetilan ja sen rakentuneen todellisuuden vertailuihin, sekä joihinkin käsitehistoriaan liittyviin lähtökohtiin. Vaikka tässä tutkimuksessa käsitelty kirjallisuus oli vain raapaisu siitä, mitä aihepiiristä on kirjoitettu, osoitti se jo selvää kylläänymistä, erityisesti gramscilaiseen näkökulmaan liittyvän argumentaation osalta. Usein käsitettä oli kuitenkin käytetty adjektiivimaisena lyömäaseena mitä erikoisemmissä käyttökohteissa, sen enempää määrittelyä avaamatta, tai rajattu lähes mielivaltaisesti joihinkin yksittäisiin poliittisiin liikkeisiin. Tutkimuksessa vasta sen sitominen Walter Lippmann -kollokvioon antoi sille loogisen rajauksen ja

ymmärryksen jostakin käyttökelpoisemmasta, kuin pelkästään “markkinoiden” lähes äärikriittiseksi luonnollistuneesta, kirosanamaisesta termistä.

6.2. Yhteenveto ja jatkotutkimusaiheet

Tässä alaluvussa esittelen lyhyesti koko työn yhteenvedon sekä joitakin potentiaalisia jatkotutkimusaiheita. Työn tehtävänä oli tulkita hermeneuttisen tutkimusstrategian ja tiedonsosiologisen lähestymistavan avulla, kuinka uusliberalistinen poliittisen taloustieteen ideologia jalkautuu arkielämän todellisuuteen uusliberalisaation sosiaalisessa prosessissa.

Toisessa luvussa esittelin tiedonsosiologiaa, ideologian määritelmän ja sosiaalisen konstruktionismin tarkastelukehysten. Todellisuuden sosiaalisen rakentumisen prosessi jakautui kolmeen eri toimintoon: subjektiviteetin ulkoistamiseen, ulkoistetun minuuden objektivointiin instituutioiksi ja niiden sisältämiksi käyttäytymissäännöiksi, sekä näiden instituutioituneiden, ainoana todellisuutena näyttäytyvien rakenteiden sisäistämisen sosialisointiprosessissa. Keskeisenä on vuorovaikutus sekä sosialisointiossa että myös sen jälkeisessä universumin ylläpidon prosessissa, jossa erityisesti jokapäiväinen keskustelu auttaa vahvistamaan subjektien maailmankuvaa ja identiteettiä.

Ideologiaa määrittelee erityisesti sen olomuoto tietyn ryhmän tuottamana todellisuuden määritelmänä. Tässä tutkielmassa ideologian ominaisuutena on myös valta-aseman tavoittelu. Se oikeuttaa itsensä kehämällä, ontologiasta irroitettulla prosessilla. Ideologia voidaan katsoa sijaitsevan subjektien ajattelun tasolla: se on subjektien toisia subjekteja varten tehtyjä ajatusrakenteita. Ideologian voi katsoa yhtyvän perustan ja päällysrakenteen dialektiseen prosessiin: materiaallinen järjestelmä tuottaa tietynlaisia, sille avoimia subjekteja, mutta tämä todellisuuden määritelmä on rakentunut päällysrakenteen tasolla.

Kolmannessa luvussa käsittelin uusliberalismin ideologian tavoitetilaa. Hahmotin ideologian syntyhistoriaa vuoden 1938 Walter Lippmann -kollokvioon, joka toi yhteen saksalaiset ordo-liberaalit ja amerikkalaiset liberaalit. Tämä jako tuotti kaksi eriävää variaatiota, keskieuropalaisen ordo-liberalismin ja pohjoisamerikkalaisen libertarismin.

Näiden käsitteiden jakautuminen voidaan kuitenkin tämän tutkimuksen näkökulmassa johtaa juuri tähän kollokvioon. Keskeisenä siltaavana toimijana on Friedrich August von Hayek, joka toimi Chicagossa professorina Chicagon koulukunnan syntyvaiheessa, mutta jonka voi laskea myös ordo-liberalismin teoreetikkojen joukkoon. Perustin ymmärryksen uusliberalismin tavoittelemasta yhteiskuntajärjestyksestä Hayekin seurauseettiseen teoriaan. Tämä yhdisti liberalismiin perusarvoihin, laillisuuteen, ruumiilliseen koskemattomuuteen sekä toimijoiden mahdollisuuteen käyttää omaisuuttaan ja “ruumistaan” miten tahtovat, rakenteellisen, minimoioikeusvaltioksi tässä tutkimuksessa kutsumani, säätelevän ja kilpailua edistävän mekanismin.

Uusliberalistisen yhteiskuntajärjestyksen ensisijainen tavoite on eriyttää yksityisen vallan ja julkisen vallan alue toisistaan. Tällä yksityisellä alueella, markkinavapauden *kosmoksessa* toimivat luovat hyvinvointinsa kahdenkeskeisillä sopimuksilla. Julkisen vallan alue rajautuu yksityisen alueen ulkopuoliseen toimintaan, mutta se myös säätelee tätä yksityistä aluetta kaikkia koskevilla laeilla, *nomoilla*. Nämä lait voivat kuitenkin määräytyä myös yksityisen alueen ja julkisen alueen kesken tehtyinä sopimuksina. Sopimusvapautta ja sopimusten noudattamista ylläpitää valtion auktoritaarinen koneisto.

Neljännessä luvussa käsittelin uusliberalisaatiota, uusliberalismin tavoitetilaan pyrkimisen prosessia. Sitä tarkastelin todellisuuden sosiaalisen rakentumisen teorian tuottamassa tarkastelukehyksessä. Argumentaatio rakentui kolmen teoriasta johdetun teeman varaan: uusliberalisaation reseptitietoon, roolijärjestelmään ja sen universumin legitimaation tuottamisen prosessiin. *Reseptitiedon* keskiössä on uusliberalistisen subjektin tuottamisen prosessi. Nämä ideaalityyppiset toimijat, jotka nimesin *itsen yrittäjäksi*, omaavat tietyt ominaisuudet, jotka antavat hänelle “laskennallisen” arvon. Reseptitieto määrittelee ideaalisen toimijan ominaisuudet ja näiden sisältämien pääomien lajit ja arvot, jotka kokosin käsitteellä *itsen pääomat*. Keskeistä on *itseohjautuvuus*, kyky tunnistaa nämä relevantit ominaisuudet ja suunnitella itsen kehittämisen reitti joka maksimoi näiden hyödyntämisen. Itseohjautuva itsen yrittäjä kuvastaa myös uusliberalismin ideologian kutsuun vastannutta toimijatyyppeä, joka ulkoistaa omalla toiminnallaan sille keskeisiä arvoja ja toimintatapoja, siten uusintaen ideologiaa yhteiskuntaan.

Roolijärjestelmän keskiössä on itsen yrittäjien asettuminen hierarkiseen järjestykseen. Tämän järjestyksen on toteuduttava “luonnollisesti”, vapaiden subjektien kahdenkeskisten sopimusten varaan, joita ohjaa itsen pääomien tuottamat neuvotteluasetelmat. Se erittelee järjestelmän äärimmäisen eliitin, sen keskeisiä säännöstöjä tuottavan ja ylläpitävän kantajakollektiivin, sekä hierarkian “sotilasmuurahaiset”, jotka koostuvat egoistisista kuluttajista ja kertakäyttösopimuksien varassa toimivista tuottajista. Keskeistä on haaveilu paremmasta, seuraten kantajakollektiivien elämäntyylin tuottamaa esimerkkiä, mutta myös pelko hierarkiassa vajoamiseen. Liike voi olla sekä ylös- että alaspäin, sillä pääomille määritellyt arvot ovat jatkuvassa muutostilassa. Tämän hierarkian alapäässä ja erityisesti järjestelmän ulkopuolella on ulkopuolisten ryhmä. Sen itsen pääoman taso ei ole riittävä sopimusten tekemisiin, tai toimijoilla ei ole riittävää itseohjautuvuutta tulkitsemaan tarvittavia taitoja. Näihin kohdistuvat uusliberalistisen universumin ylläpidon mekanismit, kuten uudelleensosialisaation kautta hierarkian alaportaille työntäminen tai varastointi yhteiskunnan ulkopuolelle. Tässä korostuu ideologian seurauseettinen kanta, sillä tämä “ansiottomien” ihmisten joukko voidaan hylätä tavoittellessa hyötyä laajemmalle, olemassaolon hierarkiaan suostuvaisten ryhmälle.

Uusliberalistisen universumin *legitimointi* rakentuu talousrationaalisen oikeutuspuheen varaan. Tämä tuotetaan usein kansallisvaltioiden ulkopuolisten toimijoiden, kuten ylikansallisten verkostojen tai markkinoiden instituutioiden kautta. Sitä ylläpitää erityisesti taloudellisten “asiantuntijoiden” usein median välityksellä tuotettu diskurssi, joka välittyy valmiiksi arvoitettuna symbolisena kielenä. Usein nämä yhdistävät uusliberalismille positiivisia konnotaatioita omaavia käsitteitä, kuten kilpailukykyä, tehokkuutta, vapautta, joustavuutta jne. suositeltaviin toimenpiteihin ja negatiivisesti arvoitettua kieltä, kuten suljettu, vanhakantainen, byrokraattinen, auktoriteettinen jne. niihin toimenpiteisiin tai instituutioihin, joita vastaan se asettuu. Kieli aiheuttaa myös muistuttamaan siitä taloudellisesta kauhusta ja epätietoisuudesta, johon se pyrkii esittämään oman ideologisen ratkaisuehdotuksensa. Tämän olen tutkimuksessa tulkinnut kehäpäätelmäksi. Viime kädessä legitimitetin tuottaa saavutettu valta-asema ja sen mahdollistama pakkovallan käyttö.

Viidennessä luvussa tarkensin uusliberalisaation analyysiä tarkastelemalla näiden kahden aiemman luvun tulkintaa lomittain. Vastasin myös tutkimuksen kysymykseen: *miten uusliberalisaatio tuottaa sosiaalisesti todellisuutta?* Vastauksena esitin todellisuutta sosiaalisesti rakentavan uusliberalisaation käsitteen, jossa keskeisiksi määrittelin:

- 1) Subjektiviteetin rakentumisen kilpailuun valmistautuvana, refleksiiviseen itseohjautuvuuteen kykeneväisenä minuutena
- 2) Yksityisen vallan alueen ja julkisen vallan alueen eriytymisen, joka tuottaa yksityiselle alueelle yhtenäisen, luonnollistuvan käyttäytymistavan ja etäännyttää julkisen vallan, valtioinstituution sekä niiden toimijat ja toimintatavat arkielämän perustodellisuuden tietoisuudesta
- 3) Universumin jatkuvan ylläpidon talousrationaalisella, symbolisella kielellä, joka uusintaa ja ylläpitää ideologiaa jokapäiväisessä toimijoiden välisessä keskustelussa

Katson keskeisten erityisesti tiedonsosiologiaa tai sosiaalisen konstruktionismin lähtökohtaa käsitteeseen hyödyntävien tutkimusten mahdollisten jatkotutkimusalueiden olevan näissä kolmessa elementissä. Tämänkaltaisessa hermeneuttisessa tutkimuksessa luonnollinen jatkotutkimustapa olisi ensisijaisesti syventää sitä, joko kokonaisuudessaan tai osiin pilkottuna. Myös ottaen huomioon tämän työn abduktiivisen lähtöasetelman voi johtopäätöksiä tarkastella vahvoina hypoteeseina, jotka vaativat vielä empiiristä testausta. Ensinnäkin voisi tarkentaa ideologian kutsuun vastaavan subjektin tuottamista. Toiseksi tarkastella arkielämän kokemuksien muutosta niiden uusliberalismin “kutsuun” vastanneiden toimijoiden keskuudessa, jotka kohtaavat valtiomekanismien eriävän relevanssirakenteen, tutkien fenomenologisesti tätä relevanssisiirtymää. Kolmas jatkotutkimusaihepiiri voisi keskittyä arkiymmärryksen ja arvetetun symbolisen kielen tarkempaan tutkimiseen.

Myös tutkimuksen muiden osien johtopäätöksistä voi nostaa kysymysasetteluita. Esimerkiksi eri pääomien arvotusta voisi tarkastella vertailemalla “oikean ja vasemman käden” työtehtävien reaalipalkkojen muutosta ennen ja jälkeen liberalisaation kauden.

Tällä voisi tarkemmin eritellä kulttuurisia kehyksiä ideologian tuottamasta arvottamisen rakenteesta. Toisaalta voisi jatkaa esimerkiksi Wacquantin työtä, tarkastellen ulkopuolisia ja auktoritaarisen koneiston käyttöä Suomen kontekstissa, esimerkiksi tutkien mahdollisia ulkopuolisten ryhmiä, kuten romaneja tai Lähi-Idästä saapuneita pakolaisia Wacquantin (2009) esittämän uusliberalistisen valtion pakkokeinokoneiston mallin näkökulmasta.

Aihealueesta nouseekin lukemattomia uusia tutkimuskohteita. Tutkimuksen ajanhetkessä kuitenkin moni, varsinkin vasemmistoon kallistuvan valtamedian kolumnisti julisti “uusliberalismin” tai “globalisaation” kuolleeksi erityisesti “Brexit”-äänestyksen ja Yhdysvaltojen presidentinvaalien johdosta (esim. Mason 9.11.2016; Jacques 21.8.2016). Poliittisena liikkeenä se voi hetkeksi passivoituakin, mutta ideologiana se selvisi jo aiemmin kolmen vuosikymmenen pituisen suvantovaiheen yli ja myös nyky-yhteiskunnan materiaallinen perusta ja työvoiman uusintamisen mekanismit ovat monin osin rakentuneet sen tavoitetilan mukaisesti, joten se tuskin katoaa potentiaalisena tutkimuskohteena vielä ainakaan lähiaikoina.

7. KIRJALLISUUS

- Aguirre, Adalberto Jr. & Simmers, Jennifer K. (2012): The DREAM Act and Neoliberal Practice: Retrofitting Hispanic Immigrant Youth in the U.S. *Social Justice* 38:3, 3–16.
- Ahonen, Ari & Kallio, Tomi J. (2002): Käsité ja tekstitutkimuksen metodologia — perusteita, näkökulmia ja haasteita johtamis- ja organisaatiotutkimuksen kannalta. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja. Keskustelua ja raportteja 5.
- Aittola, Tapio & Pirttilä, Ilkka (1986): Johdatusta tiedonsosiologiaan. Jyväskylän yliopisto. Sosiologian laitoksen julkaisuja 1986:37.
- Althusser, Louis (1984): Ideologiset valtiokoneistot. Tampere: Vastapaino.
- Anderson, Perry (1976): The Antinomies of Antonio Gramsci. *New Left Review* 100, 5–78.
- Atkinson, Will (2010): The Myth of the Reflexive Worker: Class and Work Histories in Neoliberal Times. *Work, Employment and Society* 24:3, 413–429.
- Bauman, Zygmund (2005): *Work, Consumerism and the New Poor*. Maidenhead: Open University.
- Bauman, Zygmund (2006): *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity.
- Beck, Ulrich (1990): *Riskiyhteiskunnan vastamyrryt*. Tampere: Vastapaino.
- Beck, Ulrich (1992): *Risk Society: Towards a New Modernity*. Lontoo: Sage.
- Berger, Peter L. (1969): *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor.
- Berger, Peter L. (1991): *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective*. Lontoo: Penguin.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1995): *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen: Tiedonsosiologinen tutkielma*. Helsinki: Gaudeamus.
- Berlin, Isaiah: *Two Concepts of Liberty*. Teoksessa Berlin, Isaiah: *Four Essays of Liberty*. Oxford University Press, Oxford 1969.
- Bockman, Johanna (2011): *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*. Stanford, CA.: Stanford University Press.

- Bourdieu, Pierre (1977): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre (1985): *Sosiologian kysymyksiä*. Tampere: Vastapaino.
- Bourdieu, Pierre: *The Forms of Capital*. Teoksessa Richardson, J. G. (toim.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Greenwood, New York 1986, 241–258.
- Bourdieu, Pierre (1994): *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity.
- Bourdieu, Pierre (1998): *On Television*. New York: New Press.
- Bourdieu, Pierre (1999): *Vastatuleet*. Helsinki: Otava.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc (1995): *Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta*. Joensuu: Joensuu University Press.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc (2001): *NewLiberalSpeak: Notes on the New Planetary Vulgate*. *Radical Philosophy* 105, 2–5.
- Brown, Gordon: *The Politics of Potential: A New Agenda for Labour*. Teoksessa Miliband, David (toim.): *Reinventing the Left*. Polity Press, Cambridge 1994, 113–122.
- Buci-Glucksmann, Christine (1980): *Gramsci and the State*. Lontoo: Lawrence and Wishart.
- Caldwell, Bruce & Montes, Leonidas (2014): *Friedrich Hayek and His Visits to Chile*. *The Review of Australian Economics* 28:3, 261–309.
- Castells, Manuel (2004): *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Centeno, Miguel A. & Cohen, Joseph N. (2012): *The Arc of Neoliberalism*. *The Annual Review of Sociology* 38, 317–340.
- Cicero, Marcus Tullius (1992): *Vanhuudesta. Ystävydestä. Velvollisuuksista*. Helsinki: WSOY.
- Couturier, Kelly (14.7.2016): *How Europe Is Going After Google, Amazon and Other U.S. Tech Giants*. Kolumni. *The New York Times*. Saatavilla: <http://www.nytimes.com/interactive/2015/04/13/technology/How-Europe-Is-Going-After-U.S.-Tech-Giants.html?_r=0>, luettu 19.8.2016.

- Davies, William (2014): Neoliberalism: A Bibliographic Review. *Theory, Culture & Society* 31:7/8, 309–317.
- Democracy Now! (1.5.2012): David Harvey on Rebel Cities, Occupy Wall Street, and the Benefits of Class Struggle. Haastattelu. Saatavilla <http://www.democracynow.org/2012/5/1/part_2_david_harvey_on_rebel_cities_and_occupy_wall_street>, luettu 27.10.2016.
- Denord, François: French Neoliberalism and Its Divisions: From the Colloque Walter Lippmann to the Fifth Republic. Teoksessa: Mirowski, Philip & Dieter Plehwe (toim.): *The Road From Mont Pèlerin: the Making of the Neoliberal Thought Collective*. Harvard University Press, Cambridge MA. 2009, 45–67.
- Doherty, Brian (1995): Best of Both Worlds: An Interview with Milton Friedman. Haastattelu. *Reason* 1995:6. Saatavilla <<http://reason.com/issues/june-1995>>, luettu 27.10.2016.
- Durkheim, Émile (1980): *Uskontoelämän alkeismuodot*. Helsinki: Tammi.
- Durkheim, Émile (1982): *Sosiologian metodisäännöt*. Helsinki: Tammi.
- Durkheim, Émile (1990): *Sosiaalisesta työnjaosta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998): *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity.
- Fairclough, Norman (1995): *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*. Lontoo: Longman.
- Featherstone, Mike (1991): *Consumer Culture and Postmodernism*. Lontoo: Sage.
- Friedman, David D. (1989): *The Machinery of Freedom: Guide to Radical Capitalism*. Toisen painoksen verkkojulkaisu. Saatavilla: <http://www.davidfriedman.com/The_Machinery_of_Freedom_.pdf>, luettu 11.8.2016.
- Friedman, Milton (1982): *Vapaus valita*. Helsinki: Otava.
- Friedman, Milton & Schwarz, Anna J. (1993): *A Monetary History of the United States, 1867–1960*. Princeton: Princeton University Press.

- Foucault, Michel (1980): *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York: Pantheon.
- Foucault, Michel (1986): *The Archeology of Knowledge*. Lontoo: Tavistock.
- Foucault, Michel (1998): *Seksuaalisuuden historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, Michel (2000): *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava.
- Foucault, Michel (2010a): *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, Michel (2010b): *Turvallisuus, alue, väestö: hallinnallisuuden historia: Collège de Francen luennot 1977–1978*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Gadamer, Hans-Georg (1977): *Philosophical Hermeneutics*. Berkeley: University of California Press.
- Gadamer, Hans-Georg (2005): *Hermeneutiikka: ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Tampere: Vastapaino.
- Garrison, Roger W.: *Hayek and Friedman*. Teoksessa Garrison, Roger W. ja Norman Barry (toim.): *The Elgar Companion to Hayekian Economics*. Edward Elgar, Cheltenham 2014, 116–137.
- Gaus, Gerald, Courtland, Shane D. & Schmidtz, David (21.3.2015): *Liberalism*. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Saatavilla <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/liberalism>>, luettu 8.7.2016.
- Gershon, Ilana (2011): *Neoliberal Agency*. *Current Anthropology*, 52:4, 537–555.
- Giddens, Anthony (1980): *Durkheim*. Lontoo: Fontana.
- Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony: *Brave New World: The New Context of Politics*. Teoksessa Miliband, David (toim.): *Reinventing the Left*. Polity, Cambridge 1994, 21–38.
- Gill, Stephen (2011): *Valta ja vastarinta uudessa maailmanjärjestyksessä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Gramsci, Antonio (1978): *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. Lontoo: International Publishers.
- Hartwich, Oliver Marc (2009): *Neoliberalism: The Genesis of a Political Swearword*. St. Leonards, New South Wales: The Center for Independent Studies. CIS Occasional Paper, 114.

- Harvey, David (2008): Uusliberalismin lyhyt historia. Tampere: Vastapaino.
- von Hayek, Friedrich August (1945): The Use of Knowledge in Society. *American Economic Review* 35:4, 519–530.
- von Hayek, Friedrich August (1978): *The Constitution of Liberty*. Chicago: Chicago University Press.
- von Hayek, Friedrich August (1979): *The Road To Serfdom*. Lontoo: Routledge.
- von Hayek, Friedrich August: *Rules and Order*. Teoksessa von Hayek, Friedrich August: *Law, Legislation & Liberty*. Routledge, Lontoo 1998a.
- von Hayek, Friedrich August: *The Mirage of Social Justice*. Teoksessa von Hayek, Friedrich August: *Law, Legislation & Liberty*. Routledge, Lontoo 1998b.
- von Hayek, Friedrich August: *The Political Order of Free People*. Teoksessa von Hayek, Friedrich August: *Law, Legislation & Liberty*. Routledge, Lontoo 1998c.
- von Hayek, Friedrich August (2002): Competition as a Discovery Procedure. *The Quarterly Journal of Australian Economics* 5:3, 9–23.
- von Hayek, Friedrich August (2012): The Transmission of the Ideals of Economic Freedom. *Econ Journal Watch* 9:2, 163–169.
- Heinlein, Robert, A. (1986): *Time Enough For Love*. New York: Berkeley.
- Heinlein, Robert, A. (1997): *The Moon As a Hard Mistress*. New York: Orb.
- Van Horn, Rob & Mirowski, Philip: *The Rise of the Chicago School of Economics and the Birth of Neoliberalism*. Teoksessa: Mirowski, Philip ja Dieter Plehwe (toim.): *The Road From Mont Pèlerin: the Making of the Neoliberal Thought Collective*. Harvard University Press, Cambridge MA. 2009, 139–180.
- Huffpost Story (13.2.2016): Microsoft's Bill Gates Awkwardly Celebrate Windows 95 Launch. Youtube-video. Saatavilla: <<https://www.youtube.com/watch?v=XKVJoBGq-7g>>, katsottu 16.9.2016.
- Hull, Richard: *The Great Lie: Markets, Freedom and Knowledge*. Teoksessa Plehwe, Dieter, Bernard Walpen ja Gisele Neunhöffer (toim.): *Neoliberal Hegemony — A Global Critique*. Routledge, New York 2006, 141–155.
- Husa, Sari (1995): Foucault'lainen metodi. *Niin & näin* 1995:3, 42–48.
- Imai, Masaaki (1986): *Kaizen: The Key To Japan's Competitive Success*. New York: McGraw-Hill.

- International Sociological Association (1998): Books of the Century. Verkkosivusto.
 Saatavilla: <<http://www.isa-sociology.org/books/books10.htm>>, luettu 11.9.2016.
- Jacobs, Struan (1997): Michael Polanyi and Spontaneous Order, 1941–1951. Tradition and Discovery 24:2, 14–28.
- Jacques, Martin (20.8.2016): The death of neoliberalism and the crisis in western politics. Kolumni. Saatavilla: <<https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/aug/21/death-of-neoliberalism-crisis-in-western-politics>>, luettu 22.8.2016.
- Julkunen, Raija (2006): Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes.
- Julkunen, Raija (2008): Uuden työn paradoksit: keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1997): Työn jakaminen: moraali, talous, politiikka. Tampere: Vastapaino
- Järvinen, Pertti & Järvinen, Annikki (2004): Tutkimustyön metodeista. Tampere: Opinpajan kirja.
- Kaakkori, Leena (2009): Hermeneutiikka ja Fenomenologia: hermeneuttis-fenomenologisen tutkimusotteen sisäisestä problematiikasta. Aikuiskasvatus 2009:4.
- Kallio, Tomi J. (2006): Teoreettinen tutkimus ja liiketaloustieteet. Liiketaloudellinen aikakausikirja 2006:4, 510–538.
- Kantola, Anu (2006): Markkinakuri ja managerivalta. Helsinki: Loki-kirjat.
- Kettler, David, Volker, Maja & Stehr, Nico (1984): Karl Mannheim. Lontoo: Tavistock.
- Kingfisher, Christine: Spatializing Neoliberalism: Articulations, Recapitulations, and (a Very Few) Alternatives. Teoksessa Ward, Kevin ja Kim England (toim.): Neoliberalization: States, Networks, Peoples. Blackwell, Malden MA. 2007, 195–222.
- Korkman, Sixten (2012): Talous ja utopia. Jyväskylä: Docendo.
- Krugman, Paul (2.9.2009): How Did Economists Get It So Wrong? Kolumni. Saatavilla: <<http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html>>, luettu 27.10.2016.
- Kurzweil, Edith (1996) The Age of Structuralism - From Lévi-Strauss to Foucault. New Jersey: Transaction Publishers.

- Kusch, Martin (1993): Tiedon kentät ja kerrostumat: Michel Foucault'n tieteen tutkimuksen lähtökohdat. Oulu: Pohjoinen.
- Laërtius, Diogenes (1925): Lives of the Eminent Philosophers. Lontoo: William Heinemann.
- Lagerspetz, Eerik: Talouden moraalit, moraaliton talous ja F.A. Hayekin uusliberalismi. Teoksessa Kauppinen, Ilkka (toim.): Moraalitalous. Vastapaino, Tampere 2004, 92–134.
- Lagerspetz, Eerik (2009): Oikeusajattelun vuosisata. Turku: Areopagus.
- Laine, Timo: Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa Aaltola Juhani ja Raine Valli (toim.): Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. PS-kustannus, Jyväskylä 2010, 28–45.
- Libertarian Party (2016): Libertarian Party Platform 2016:3. Vaaliohjelma. Saatavilla: <<http://www.lp.org/platform>>, luettu 24.8.2016.
- Lock, Andy & Strong, Tom (2010): Social Constructionism. Sources and Stirrings in Theory and Practice. Cambridge: Cambridge University Press.
- Locke, John (1995): Tutkielma hallitusvallasta. Helsinki: Gaudeamus.
- Lury, Celia (2011): Consumer Culture. Cambridge: Polity.
- Malthus, Thomas (1998): An Essay on the Principle of Population. Verkkojulkaisu. Electronic Scholarly Publishing Project. Saatavilla: <<http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>>, luettu 14.9.2016.
- Mannheim, Karl (1954): Ideology and Utopia: An Introduction to Sociology of Knowledge. Lontoo: Routledge.
- Mannheim, Karl (2007): Essays on the Sociology of Knowledge. New York: Routledge.
- Marx, Karl: 'Preface' to A Contribution to the Critique of Political Economy. Teoksessa Carver, Terrence (toim.): Marx: Later Political Writings. Cambridge University Press, Cambridge 1996, 158–162.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1932): The German Ideology. Verkkojulkaisu. Saatavilla: <<https://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/index.htm>>, luettu 3.7.2016.
- Mason, Paul (9.11.2016): Globalization is Dead and White Supremacy Has Triumphed. Kolumni. Saatavilla: <<https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/09/globalisation-dead-white-supremacy-trump-neoliberal>>, luettu 9.11.2016.

- Merquior, J. G. (1985): Foucault. Lontoo: Fontana.
- Merquior, J. G. (1986): From Prague to Paris: A Critique of Structuralist and Post-Structuralist Thought. Lontoo: Verso.
- McGregor, Glenda (2009): Educating for (Whose) Success? Schooling in an Age of Neo-liberalism. *British Journal of Sociology of Education*, 30:3, 345–358.
- McGuigan, Jim (2005): Neo-liberalism, Culture and Policy. *International Journal of Cultural Policy*, 11:3, 229–241.
- McGuigan, Jim (2016): *Neoliberal Culture*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Mill, John Stuart (2001): *Utilitarianism*. Kitchener: Batoche.
- Mirowski, Philip: Postface: Defining Neoliberalism. Teoksessa: Mirowski, Philip ja Dieter Plehwe (toim.): *The Road From Mont Pèlerin: the Making of the Neoliberal Thought Collective*. Harvard University Press, Cambridge MA. 2009, 417–456.
- Mont Pèlerin (1947): Mont Pèlerin Society's Statement of Aims. Poliittinen ohjelma. Saatavilla: <<https://www.montpelerin.org/statement-of-aims/>>. Luettu 7.11.2016.
- Mouffe, Chantal: Hegemony and ideology in Gramsci. Teoksessa Mouffe, Chantal (toim.): *Gramsci and Marxist Theory, Volume 3*. Routledge, Lontoo 2015, 168–204.
- Mühlbauer, Peter Josef: Frontiers and Dystopias: Libertarian Ideology in Science Fiction. Teoksessa Plehwe, Dieter, Bernard Walpen ja Gisele Neunhöffer (toim.): *Neoliberal Hegemony — A Global Critique*. Routledge, New York 2006, 156–170.
- Nietzsche, Friedrich (1972): *Iloinen tie*. Helsinki: Otava.
- Nietzsche, Friedrich (2005): *Human, All Too Human*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Niiniluoto, Ilkka (1980): Johdatus tieteenfilosofiaan: käsitteen- ja teorianmuodostus. Helsinki: Otava.
- Noro, Arto (2000) Aikalaisdiagnoosi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä. *Sosiologia*, 37:4, 321– 329.
- Nozick, Robert (1999): *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Blackwell.
- Näsi, Juha (1980): Ajatuksia käsiteanalyysistä ja sen käytöstä yrityksen taloustieteessä. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Oppermann, Christopher (23.5.2011): *Libertarianism Part 2: Consequentialism*. The Harvard Political Review: The Libertarian Perspective. Verkkoaineisto. Saatavilla:

- <<http://harvardpolitics.com/united-states/the-libertarian-perspective/libertarianism-part-2-consequentialism/>>, luettu 12.7.2016.
- Palley, Thomas I.: From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics. Teoksessa: Saad-Filho, Alfredo ja Deborah Johnston (toim.): Neoliberalism: a Critical Reader. Pluto Press, Lontoo 2005, 20–29.
- Patomäki, Heikki (2007): Uusliberalismi Suomessa. Helsinki: WSOY.
- Patomäki, Heikki (2015): Uusliberalismi Suomessa. Verkkojulkaisu. Helsinki: WSOY.
- Phillips, Anne: Comment: Whose Community? Which Individuals? Teoksessa Miliband, David (toim.): Reinventing the Left. Polity, Cambridge 1994, 123–127.
- Piketty, Thomas (2014): Capital in the Twenty-First Century. Cambridge: Harvard University Press.
- Piketty, Thomas & Saez, Emmanuel (2014): Inequality in the Long Run. Science 344:6186, 838–843.
- Plehwe, Dieter: Introduction. Teoksessa: Mirowski, Philip ja Dieter Plehwe (toim.): The Road From Mont Pèlerin: the Making of the Neoliberal Thought Collective. Harvard University Press, Cambridge MA. 2009, 1–44.
- Plehwe, Dieter & Walpen, Bernard: Between network and complex organization: the making of neoliberal knowledge and hegemony. Teoksessa Plehwe, Dieter, Bernard Walpen ja Gisele Neunhöffer (toim.): Neoliberal Hegemony — A Global Critique. Routledge, New York 2006, 27–50.
- Polanyi, Karl (2001): The Great Transformation: The Political and Economical Origins of Our Time. Boston MA.: Beacon.
- Polanyi, Karl (2009): Suuri murros: Aikakautemme poliittiset ja taloudelliset juuret. Tampere: Vastapaino.
- Potter, Jonathan (1996): Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction. Lontoo: Sage.
- Popper, Karl (1974): Avoin yhteiskunta ja sen viholliset. Helsinki: Otava.
- Puusa, Anu (2008): Käsitemuotoanalyysi tutkimusmenetelmänä. Premissi 4, 36–43.
- Ptak, Ralf: Neoliberalism in Germany: Revisiting the Ordoliberal Foundations of the Social Market Economy. Teoksessa: Mirowski, Philip ja Dieter Plehwe (toim.): The

- Road From Mont Pèlerin: the Making of the Neoliberal Thought Collective. Harvard University Press, Cambridge MA. 2009, 98–135.
- Pyykkönen, Miikka (2014): Ylistetty yrittäjyys. Verkkojulkaisu. Jyväskylän yliopisto.
- Rand, Ayn (2007): Atlas Shrugged. Lontoo: Penguin Books.
- Ransome, Paul (1992): Antonio Gramsci - A New Introduction. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Rothbard, Murray N. (2006): For a New Liberty: The Libertarian Manifesto. Auburn, AL.: Ludwig von Mises Institute.
- Rose, Nikolas (2002): Powers of Freedom: Reframing Political Thought. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saari, Juho. Miten Suomi uudistuu? Teoksessa Saari, Juho (toim.): Suomen siltat tulevaisuuteen. Kuluttajatutkimuskeskuksen kirjoja 8, 2013, 36–73.
- Saastamoinen, Kari (1998): Eurooppalainen liberalismi: etiikka, talous, politiikka. Jyväskylä: Atena.
- Schütz, Alfred. (2007): Sosiaalisen maailman merkitykseäs rakentuminen. Tampere: Vastapaino.
- Schöller, Oliver & Groh-Samberg, Olaf: The Education of Neoliberalism. Teoksessa Plehwe, Dieter, Bernard Walpen ja Gisele Neunhöffer (toim.): Neoliberal Hegemony — A Global Critique. Routledge, New York 2006, 171–187.
- Searle, John R. (1996): The Construction of Social Reality. Lontoo: Penguin.
- Sennett, Richard (2002): Työn uusi järjestys: miten uusi kapitalismi kuluttaa ihmisen luonnetta. Tampere: Vastapaino.
- Sennett, Richard (2007): Uuden kapitalismin kulttuuri. Tampere: Vastapaino.
- Shermer, Michael (2009): The Mind of the Market: How Biology and Psychology Shape Our Economic Lives. New York: Holt.
- Starr, Paul: Center-left Liberalism. Teoksessa Coates, David (toim.): Oxford Companion to American Politics. Oxford University Press, New York 2012.
- Stedman Jones, Daniel (2014): Masters of the Universe - Hayek, Friedman and the Birth of Neoliberal Politics. Princeton: Princeton University Press.
- Steiner, George (1978): Heidegger. Lontoo: Fontana.

- Steup, Matthias (21.3.2014) Epistemology. Verkkojulkaisussa Edward N. Zalta (toim.): The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2014 Edition). Saatavilla <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/epistemology/>>, luettu 20.6.2016.
- Sturrock, John (1986): Structuralism and Since: From Lévi Strauss to Derrida. Oxford: Oxford University Press.
- Szczepański, Marcin (2.6.2014): EU Competition Policy: a Key to a Fair Single Market. Raportti. EPRS: European Parliamentary Research Service. Saatavilla: <<http://www.europarl.europa.eu/EPRS/140814REV1-EU-Competition-Policy-FINAL.pdf>>, luettu 19.7.2016.
- Takala, Tuomo (2005): Charismatic Leadership and Power. *Journal of Problems and Perspectives in Management* 2:3, 45–57.
- Takala, Tuomo & Lämsä Anna-Maija (2001): Tulkitseva käsitetutkimus organisaatio- ja johtamistutkimuksen tutkimusmetodologisena vaihtoehtona. *Liiketaloudellinen aikakauskirja* 50:3, 371–390.
- Teivainen, Teivo: Ekonomismi ja demokratian tulevaisuus. Teoksessa Kivistö, Sari, Sami Pihlström ja Mikko Tolonen (toim.): *Talous ja moraali*. Gaudeamus, Helsinki 2016, 107–124.
- Texier, Jacques: Gramsci, theoretican of the superstructures - On the concept of civil society. Teoksessa Mouffe, Chantal (toim.): *Gramsci and Marxist Theory, Volume 3*. Routledge, Lontoo 2015, 48–79.
- Thatcher, Margaret (3.5.1981): Mrs. Thatcher: the first two years: interview for Sunday Times. Haastattelu. Margaret Thatcher Foundation. Saatavilla: <<http://www.margaretthatcher.org/document/104475>>, luettu 14.7.2016.
- Thatcher, Margaret (23.9.1987): Interview for Woman's Own. Haastattelu. Margaret Thatcher Foundation. Saatavilla: <<http://www.margaretthatcher.org/speeches/displaydocument.asp?docid=106689>>. Luettu 24.1.2016.
- Thorsen, Dag Einar (2012): *The Politics of Freedom - A Study of the Political Thought of Isaiah Berlin and Karl Popper, and the Challenge of Neoliberalism*. Oslo: University of Oslo. Poliitiikan tutkimuksen väitöskirja.
- Tieteen termipankki (20.6.2016a): Filosofia: ontologia. Web-sivu. Saatavilla <<http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:ontologia>>, luettu 20.6.2016.

- Tieteen termipankki (20.6.2016b): Filosofia: tietoteoria. Web-sivu. Saatavilla <<http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:tietoteoria>>, luettu 20.6.2016.
- Tieteen termipankki (7.11.2016a): Filosofia: velvollisuusetiikka. Web-sivu. Saatavilla <<http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:velvollisuusetiikka>>, luettu 7.11.2016.
- Tieteen termipankki (7.11.2016b): Filosofia: seurausetiikka. Web-sivu. Saatavilla <<http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:seurausetiikka>>, luettu 7.11.2016.
- Tilastokeskus (2.7.2016): Harkinnanvarainen näyte. Tietoa tilastoista: käsitteet ja määritelmät. Web-sivu. Saatavilla: <http://www.stat.fi/meta/kas/hark_var_nayte.html>, luettu 2.7.2016.
- Times Higher Education (26.3.2009): Most cited authors of books in humanities, 2007. Web-sivu. Saatavilla <<https://www.timeshighereducation.com/news/most-cited-authors-of-books-in-the-humanities-2007/405956.article>>, luettu 5.9.2016.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2013): Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Tönnies, Ferdinand (1957): Community and Society. East Lansing: Michigan State University Press.
- Valtioneuvosto (23.6.2015): Hallitus nimesi ministerityöryhmät hallitusohjelman strategisille tavoitteille ja vastuuministerit kärkihankkeille. Saatavilla: <http://valtioneuvosto.fi/artikkeli/-/asset_publisher/hallitus-nimesi-ministerityoryhmat-hallitusohjelman-strategisille-tavoitteille-ja-vastuuministerit-karkihankkeille?_101_INSTANCE_3wyslLo1Z0ni_groupId=10616>, luettu 14.3.2016.
- Vähämäki, Jussi (2009): Itsen alistus: työ, tuotanto ja valta tietokyykykapitalismissa. Helsinki: Tutkijaliitto/Like.
- Wacquant, Loïc (1999): How Penal Common Sense Comes to Europeans: Notes on the Transatlantic Diffusion of the Neoliberal Doxa. *European Societies* 1:3, 319–352.
- Wacquant, Loïc (2009): Punishing the Poor - the Neoliberal Government of Social Insecurity. Durham: Duke University Press.
- Wagner, Helmut R. (1983): Phenomenology of Consciousness and Sociology of the Life-world: An Introductory Study. Edmonton: The University of Alberta Press.
- Wahlroos, Björn (2015): Talouden kymmenen tuhoisinta ajatusta. Helsinki: Otava.

- Walker, Lorraine O. & Avant, Kay C. (1983): *Strategies for Theory Construction in Nursing*. Norwalk: Appleton-Century-Crofts.
- Ward, Kevin: Temporary staffing, “geographies of circulation”, and the business of delivering neoliberalization. Teoksessa Ward, Kevin ja Kim England (toim.): *Neoliberalization: States, Networks, Peoples*. Blackwell, Malden MA. 2007, 110–136.
- Ward, Kevin & England, Kim: Introduction: Reading Neoliberalization. Teoksessa Ward, Kevin ja Kim England (toim.): *Neoliberalization: States, Networks, Peoples*. Blackwell, Malden MA. 2007, 1–22.
- Wearden, Graeme & Fletcher, Nick (24.6.2016): Brexit panic wipes \$2trillion off world markets - as it happened. Blogi. Guardian Business Live. Saatavilla: <<https://www.theguardian.com/business/live/2016/jun/24/global-markets-ftse-pound-uk-leave-eu-brexite-live-updates>>, luettu 11.7.2016.
- Weber, Max (1964): *The Theory of Social and Economic Organisation*. New York: Oxford University Press.
- Wilson, John (1963): *Thinking With Concepts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wikipedia (3.11.2016): École Normale Supérieure. Wikipedia-artikkeli. Saatavilla: <https://en.wikipedia.org/wiki/École_Normale_Supérieure>, luettu 5.11.2016.
- Yliaska, Ville (2014): *Tehokkuuden toiveuni. Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Helsinki: Into.
- Ylä-Anttila, Tuomas (2010): *Politiikan Paluu: Globalisaatioliike ja julkisuus*. Tampere: Vastapaino.
- Zwolinski, Matt (3.3.2011): Bleeding Heart Libertarianism. Blogi. Bleeding Heart Libertarians: Free Market and Social Justice Blog. Saatavilla: <<http://bleedingheartlibertarians.com/2011/03/bleeding-heart-libertarianism/>>, luettu 12.9.2016.